

GLAVA IV

POD VLADOM CVETKOVIĆ—MAČEK

1. UTICAJ NAJNOVIJIH SPOLJNOPOLITIČKIH ZBIVANJA

Tek što su prošli skupštinski izbori (11. decembra 1938), oduševljenje vladajućih krugova »ubedljivom pobedom« odjedanput je splanulo. U celoj zemlji se sve otvorenije govorilo o raznim izbornim mahinacijama, falsifikatima izbornih rezultata, terorizmu protiv pristalica udružene opozicije, hapšenju nekih njenih kandidata, držanju u istražnom zatvoru itd. Zemaljska kandidatska lista, na čelu sa Milanom Stojadinovićem (imala je 745 sreskih kandidata), dobila je navodno 1,643.783 glasova. Po izbornom zakonu joj je (od 373) pripalo 306 poslaničkih mandata (odnosno 54,09%). Zemaljska lista udružene opozicije, na čelu sa Vladimirom Mačekom (sa 1.013 kandidata), dobila je 1,364.524 glasova (ili 44,9% od ukupnog broja). Njoj je, po zakonskom kriterijumu i veoma zamršenom načinu podele mandata, pripalo samo 67 poslaničkih mandata.⁴⁹³

Iz navedenih izbornih rezultata jasno se vidi da je režim, odnosno Jugoslovenska radikalna zajednica, dobio dosta tesnu pobedu a udružena opozicija u odnosu na prethodne izbore (5. maja 1935) povećala broj svojih pristalica. Ako još dodamo da su izborni rezultati u mnogim mestima bili falsifikovani, režim je, u stvari, pretrpeo poraz. U celoj zemlji, a isto tako i u Vojvodini, pričalo se o raznim izbornim mahinacijama.

Bilo je očito, a i politička atmosfera u zemlji je bila takva, da je era Milana Stojadinovića i pored njegove izborne »pobede« ušla u završnu fazu.

I u samoj vladi Milana Stojadinovića je uskoro došlo do ozbiljnih nesuglasica. Članovi vlade iz Hrvatske pokrenuli su hrvatsko pitanje. Njima se pridružio i ministar unutrašnjih poslova Anton Korošec. Već je tada izgledalo da je pad vlade Milana Stojadinovića neminovan. Međutim, Stojadinović je samo rekonstruisao svoju vladu (21. decembra) pa se ona održala do 4. februara 1939. Tada je još izgledalo da Dvor namerava da krene putem koji je utvrdila šestojanuarska proklamacija a »sankcionisao Oktobrisani ustav«.

⁴⁹³ Ferdo Čulinović, *Jugoslavija između dva rata*, II, 132.

Milan Stojadinović je u ovoj fazi svoje vlade suviše bio zauzet teškoćama u kojima se našao posle skupštinskih izbora. Spoljna politika je za trenutak potisnuta u drugi plan. Ipak, diplomatski kontakti nisu bili prekinuti. Mađarska diplomatija, kao i novi mađarski poslanik Đerđ Bešenji Bakač (Besenyi-Bakács György) u znatnoj meri pod pritiskom Nemačke i Italije, tražili su sporazum za južnim susedom i na rečima su bili spremni da se odreknu »južne revizije«. Mađarska strana je insistirala na bilateralnim pregovorima, bez učešća Rumunije — saveznice Jugoslavije. Posebno se insistiralo na sporazumu o manjinskom pitanju.

Stojadinović, međutim, 20. decembra 1938. nije pozitivno odgovorio na mađarsku poruku o manjinskom aranžmanu i o međusobnim izjavama o dobrosusednim odnosima pod izgovorom da se »Rumunija sa time ne slaže«.⁴⁹⁴

U odnosu na mađarsku nacionalnu manjinu u Jugoslaviji Milan Stojadinović je, čak i u poslednjoj fazi svoje vlade, ispunio neka od ranije datih obećanja.

Dođuše, nije prihvatio predizborni zahtev da Madari u Narodnoj skupštini budu zastupljeni bar sa tri poslanika. U predizbornoj kampanji on nije insistirao na kandidovanju Gabora Santa, kojeg rukovodeća grupa iz bivše ZMS nije želela. Izašo je u susret i nekim žalbama kulturno-prosvetnog karaktera. Obećano je još i naimenovanje Imrea Varadija za senatora. Ispunjavanje ovog čina prilično se odugovlačilo najviše zbog stava petrogradske konferencije od 20. novembra 1938. da se prede u pasivnost i neučestvovanje u predstojećim skupštinskim izborima. Jedan od inicijatora ovoga skupa bio je Imre Varadi. Svoje nezadovoljstvo Stojadinović je u vezi sa tim otvoreno izneo i mađarskom poslaniku Bešenjiju prilikom jednog njihovog susreta, još pre izbora. Ipak, poslednjih dana Stojadinovićeve vlade, početkom februara, Imre Varadi je bio imenovan za senatora. Po mađarskoj manjinskoj štampi, celo mađarsko mnjenje je sa velikim oduševljenjem primilo vest o imenovanju.⁴⁹⁵

Nova vlada Dragiše Cvetkovića u osnovi nije izmenila spoljnopolitički kurs prethodne vlade. Tako nisu bili prekinuti odnosi ni sa mađarskom diplomatijom. Novi premijer Cvetković i njegovi saradnici su već između 11. i 13. februara pregovarali sa poslanikom Bešenjijem o jugoslovensko-mađarskim odnosima. Isto tako je novi ministar spoljnih poslova 17. februara 1939. upitao Bešenjija: zašto se blebski sporazumi već jednom ne potpišu i ne objave? Predlagao je ujedno i obnovu pregovora.⁴⁹⁶

Kao i u Jugoslaviji, isto tako je i u Mađarskoj promenjena politička garnitura. Prvi predsednik vlade postao je Pal Teleki (Teleky Pál) a ministar inostranih poslova Ištvan Čaki (Csáky István). Političke promene u Jugoslaviji februara 1939. nisu ništa bitno izmenile u međudržavnim odnosima sa Mađarskom.

Premijer Cvetković je u drugom susretu sa mađarskim poslanikom Bešenjijem izrazio zadovoljstvo što mađarska štampa lepo piše o novoj jugoslovenskoj vladi i izrazio nadu da će doći do zbliženja dva susedna

⁴⁹⁴ V. Vinaver, nav. delo, 315.

⁴⁹⁵ *Napló*, 4. II 1939, 4.

⁴⁹⁶ OL, Küm, res. pol. 16/7. Izveštaj iz Beograda od 17. II 1939, spominje i V. Vinaver, nav. delo, 320—321.

naroda. Interesantno je napomenuti kako je poslanik Bešnji ocenio situaciju u Jugoslaviji posle formiranja nove vlade. Po njegovom mišljenju, nova vlada ne suzbija »demokratsko-liberalne elemente«, nego baš prihvata »izvesnu demokratsku orijentaciju, što veoma otežava pregovore«. ⁴⁹⁷ U isto vreme mađarski konzul Bartok je iz Zagreba sa žaljenjem javljao svojim pretpostavljenima da su, u stvari, zapadne sile »otemale« Stojadinovića i sada može da dođe do srpsko-hrvatskog zbližavanja, pa bi tako izgledi za raspad jugoslovenske države postojali sve manji. ⁴⁹⁸

U celini uzevši, politička atmosfera u vreme pada Stojadinovićeve vlade i posle formiranja nove, u Vojvodini nije nepovoljna. Stojadinovićeva je vlada, na primer, poštovala i sporazum odnosno obećanje pristalica Jugoslovenske radikalne zajednice u Subotici da će u Gradskom veću Mađari biti zastupljeni u većem broju nego do tada (uzevši u obzir procentualno učešće Madara u odnosu na ukupan broj stanovništva). U januaru 1939. je zaista od 72 člana naimenovano 16 iz redova mađarske narodnosti. Vlasti su prethodno tražile od Deneša Štrelickog (koji je bio i ranije član Veća) da podnese spisak kandidata, zajedno sa bivšim, penzionisanim zamjenikom gradonačelnika Kalmanom Hofmanom. Oni su spisak kandidata sastavili iz redova pristalica bivše ZMS. Vlasti su, međutim, sa spiska brisale pet imena i umesto njih imenovale Gabora Santa i njegova četiri najbliža saradnika. Tako su Santu dale izvesnu nadoknadu za povlačenje sa političke scene na zemaljskoj relaciji. Ostali naimenovani članovi Mađari su ovu promenu primili sa negodovanjem. Ipak je prevladalo mišljenje da sve nesuglasice treba potisnuti i uspostaviti jedinstvo radi zajedničkog delovanja. Oni su zaista formirali i Mađarski klub na čelu sa Hofmanom i Štrelickim, pa su dali zajedničku izjavu da su spremni na bezrezervnu saradnju sa ostalim članovima Veća. Oni traže poštovanje prava mađarskog stanovništva grada i već na prvoj sednici su izneli želju da u javnim službama budu zastupljeni srazmerno i nameštenici mađarske narodnosti.

Klub mađarskih »gradskih očeva« u okviru Mađarske čitaonice u gradu je organizovao i Biro za pravnu zaštitu radi pružanja pravnih saveta građanima Madarima, ne samo u gradu nego i šire, jer su ocenili da je Subotica najvažniji centar Madara u Jugoslaviji. ⁴⁹⁹

Mađarski većnici su već na prvim sednicama Veća zaista bili veoma aktivni i zalagali su se za interese mađarskog stanovništva. Deneš Štrelicki, na primer, zahtevao je regulisanje penzije za one službenike mađarske narodnosti koji su bili otpušteni još na početku jugoslovenske ere. On je još tražio da se svake godine u budžetu odredi 50.000 dinara za pomaganje sposobnih siromašnih daka, a od njih četvoro bude iz redova mađarske narodnosti. Većnik Karolj Kovač (Kovács Károly), sekretar Mađarske čitaonice, tražio je ublažavanje Uredbe o ograničavanju prodaje nekretnina. Publicista Janoš Čuka molio je da se postavi lekar mađarske narodnosti u tzv. »baštovanskom gradu« (Kertváros). Arpad Kostolanji (Kosztolányi

⁴⁹⁷ OL, Küm. pol. 16/4, 760, 767. Izveštaj novog mađarskog poslanika Bešnji iz Beograda od 11. II i 13. II 1939.

⁴⁹⁸ OL, Küm. pol. 17/4, 809. Izveštaj konzula Bartoka iz Zagreba od 15. II 1939. Spominje i V. V i n a v e r, nav. delo, 322.

⁴⁹⁹ *Stúd. Statisztikai Tudósító*, god. I, br. 4 od 30. I 1939.

Árpád) (mlađi brat čuvenog pisca Dežea Kostalanjija) takođe je podržao ovaj predlog.

Treba napomenuti da je Gradsko veće imalo donekle razumevanja za iznete predloge mađarskih većnika. Obećano je da će se svi predlozi najtemeljitiije proučiti i na sledećim sednicama ponovo staviti na dnevni red. Interesantna je bila diskusija i o predlogu da se društvenim udruženjima sa srpskohrvatskim članstvom odredi materijalna pomoć. Međutim, većnik Janoš Cuka uzeo je reč izjavivši da načelno nema ništa protiv predloga, ali onda je neophodno i materijalno pomaganje Mađarske čitaonice. Na kraju je diskusija bila okončana tako što ni jednom društvu nije dodeljena materijalna pomoć.⁵⁰⁰

I u danima posle formiranja nove vlade, domaća (a i mađarska) štampa je registrovala veoma intenzivan kulturni život Mađara u Jugoslaviji. Ističe se priređivanje raznih kulturnih manifestacija i tolerancija vlasti prilikom davanja dozvola za njih. Vlasti su tada dale odobrenje i za rad Mađarske čitaonice u Pančevu, kao i Mađarske građanske čitaonice u Feketiću.⁵⁰¹

Međutim, spoljnopolitički događaji uvek su nepovoljno uticali na dalji tok sređivanja političkih prilika. Evropa se sve više približavala svetskom ratu. Čehoslovačka drama je ušla u završnu fazu. Hitler je okončao svoju agresiju i Minhenski sporazum je doneo svoje žalosne rezultate. Nemačke trupe su 15. marta ušle u Prag i formiran je Češko-moravski protektorat. Mađarski kontrarevolucionarni režim i ovoga puta je uspeo da dobije »nagradu«, dodeljena mu je Zakarpatska Ukrajina, u koju su njene trupe ušle u isto vreme kada i nemačke snage u Prag. Bila je proglašena sate-litska Nezavisna Slovačka Država.

Mađarska štampa je posvetila dosta prostora ovim događajima, a posebno ulasku mađarskih trupa u Rusinsko. To se nije moglo oceniti kao opredeljenje za revizionistička stremljenja, ali ni kao žaljenje za tragičnom sudbinom čehoslovačkog naroda. Konstatovano je, na primer, u nekim naslovima da je sa evropske političke scene nestala jedna država i da je »Češka svoju sudbinu položila u ruke Hitlera«.⁵⁰² Sa jakim saosećanjem pisano je, međutim, o sudbini Španske Republike (od januara 1938. pa sve do njene propasti). Posvećen je veliki publicitet padu Barselone u januaru 1939. i sudbini oko 150 hiljada španskih izbeglica, koje su već tada prebegle u Francusku. Obavešteni su čitaoci da je predsednik republikanske vlade najavio nastavak borbe i da se »varaju oni koji smatraju da pad Barselone znači ujedno i kraj Španske Republike«.⁵⁰³

Početak marta je sa punim saosećanjem pisano o tome kako je »Španska Republika postala istorija« i »o dramatičnoj poslednji dana Republike«. Isto tako je opisan tok dramatične poslednje sednice osoblja španske republikanske ambasade u Parizu, spaljivanje poverljive dokumentacije i saopštenje da je njihova misija završena jer su postali političke izbeglice.⁵⁰⁴

⁵⁰⁰ *Magyar Kisebbség, Lugos*, 16. II 1939, str. 226—228.

⁵⁰¹ *Kisebbségi Körlevél*, god. IV, od marta 1940, str. 38—40.

⁵⁰² *Napló*, 15. III 1938, 10; 16. III 1938, 3.

⁵⁰³ *Napló*, 29. I 1939, 1—2.

⁵⁰⁴ *Napló*, 1. III 1939, 3.

Isto tako je posvećeno prilično prostora i poslednjim dramatičnim događajima u Parizu, smenjivanju Negrijeve vlade i preuzimanju vlasti od strane vojne hunte, pre nego što su Frankove snage krenule u opšti napad protiv glavnog grada, što je ujedno značilo i konačan pad Španske Republike.

Interesantno je za našu temu kako su jugoslovenske vlasti ocenile držanje mađarskog stanovništva.

U poverljivim izveštajima građanskih i vojnih vlasti je, izgleda, o tome više pisano pre nego za vreme i posle čehoslovačke drame. U januaru 1939, na primer, u Bajmoku (blizu Subotice) žandarmerija je, na osnovu jedne anonimne prijave, izvršila premetačinu kod nekih meštana Mađara pod sumnjom da poseduju iredentistički materijal prokrijumčaren iz Mađarske. Nije nađeno ništa i taj postupak je izazvao veliko uzbuđenje kod mesnog stanovništva. Vlasti su kasnije u svojim dokumentima konstatovale da je ovaj postupak žandarmerije bio ishitren.⁵⁰⁵

U januaru iste godine vojne vlasti su izvestile Ministarstvo vojske i mornarice o intenzivnoj mađarskoj propagandi u Baranji. Nju su vodili neki katolički sveštenici koji su bili povezani sa biskupijom u Pečuju. Zbog toga je uhapšen mesni župnik u selu Luču.⁵⁰⁶

Iste vojne vlasti su u svojim izveštajima ocenile da se vodi intenzivna mađarska nacionalistička propaganda u Staroj Moravici na čelu sa upraviteljem osnovne škole Lajošem Borotom (Borota Lajos). On je okvalifikovan kao veliki Madar koji štetno deluje na omladinu. Spomenut je i jedan katolički sveštenik koji je potajno dolazio u selo i organizovao neprijavljene sastanke verskog karaktera, ali kada je primetio da je otkriven, nestao je.⁵⁰⁷

Krajem januara 1939. vojne vlasti su sa žaljenjem konstatovale da se mađarsko stanovništvo u Jugoslaviji drži stalno u napetom stanju očekujući reviziju granica prema Mađarskoj i Rumuniji. U isto vreme se napominje da se iz Mađarske nesmanjeno vodi propaganda putem štampe, novina, brošura itd.⁵⁰⁸

Vlasti su u svakom naizgled sitnom događaju videle postupak koji je na neki način uperen protiv postojećeg poretka. Tako su ocenile i urednika lista *Napló* Ferenc Hiršlera (Hirsler Ferenc). On je u januaru 1939. među Madarima u Slavoniji prikupljao pretplatnike za svoj list. Sreski načelnik u Valpovu u svom dopisu Predstojništvu ocenio je to kao buđenje nacionalne svesti kod tamošnjeg mađarskog stanovništva.⁵⁰⁹

Za period okupacije Češke i ulaska mađarskih trupa u Rusinsko nemamo puno podataka o uticaju tih događaja na mađarsko stanovništvo u Jugoslaviji. Izgleda da nije bilo onakvog revizionističkog iščekivanja kao prilikom potpisivanja Minhenskog sporazuma. U dokumentima Drugog odeljenja Banovinske uprave Dunavske banovine (koji su, doduše, samo delimično sačuvani) zabeleženi su samo pojedinačni delikti građana mađarske narodnosti koji su imali iredentistički karakter. Osim toga, u mesečnim

⁵⁰⁵ Muzej..., Mikrofilm BJV, kutija 11, br. f. k. 350—352.

⁵⁰⁶ Muzej..., Mikrofilm BJV, kutija 11, br. f. k. 304.

⁵⁰⁷ Muzej..., Isto, br. f. k. 570.

⁵⁰⁸ Muzej..., Isto, br. f. k. 371

⁵⁰⁹ Muzej..., Isto, br. f. k. 380—385

izveštajima Dunavskog žandarmerijskog puka (sa sedištem u Novom Sadu), koji je obuhvatao severni deo Dunavske banovine, uvek je davana ocena da je »bezbednosna situacija povoljna i da antidržavni delikti (uvreda kralja, krivično delo po Zakonu o zaštiti države, spijunaža itd.) nisu bili u porastu u odnosu na raniji period.⁵¹⁰ Bilo je, međutim, pojedinih pokušaja bekstva u Mađarsku radi izbegavanja služenja u jugoslovenskoj vojsci. Dvojica mladića iz Bečeja, koji su dobili poziv za odsluženje redovnog voj- nok roka, pokušali su, na primer, da kod Horgoša ilegalno pređu u Ma- darsku. Bili su, međutim, uhvaćeni i na saslušanju izjavili da »nisu hteli da služe u vojsci kralja Petra i da su se nadali da će im u Mađarskoj biti bolje.«⁵¹¹ Bilo je čak i pojedinačnih bekstava iz armije u Mađarsku.⁵¹²

Vlasti nisu za pojedinačne iredentističke istupe, koji su se najviše manifestovali u pevanju zabranjenih pesama, najčešće u pripitom stanju, oštro reagovala, počinoci su kažnjavani u većini slučajeva novčanom kaz- nom.⁵¹³

Za nas su interesantna dokumenta Odseka za javnu bezbednost Dru- gog odeljenja Dunavske banovine, ali ona nisu dovoljno sačuvana. Postoje delovodni protokoli za 1939. i 1940. godinu. Iz sadržine pojedinih brojeva možemo zaključiti da je taj organ Dunavske banovine 1939. godine (za vreme čehoslovačke krize, a i posle) sa posebnom pažnjom pratio i regi- strovao svaki pokret u političkom i kulturnom životu mađarske nacionalne manjine i pisanje manjinske štampe. Osim toga, pedantno su registrovani i podaci o daljem širenju revizionističke propagande iz Mađarske, o postojanju i delovanju društvenih organizacija koje su prvenstveno namenjene ovim političkim ciljevima i o Revizionističkoj ligi u Budimpešti.⁵¹⁴ Isto tako se izvodi zaključak o sve intenzivnijem angažovanju mađarskog pos- lanstva u Beogradu u odnosu na mađarsku manjinu u Jugoslaviji.⁵¹⁵

Veoma pedantno se registruje rad postojećih mađarskih kulturnih društava i drugih društvenih organizacija, koje se — pored osnovne de- latnosti (prvenstveno sportske) — bave i priređivanjem nekih kulturnih manifestacija. Sve ovo je bilo praćeno dosta velikim nepoverenjem i sum- njičenjem. Izbegavalo se, međutim, da se to oceni kao neka revizionistička i iredentistička manifestacija, pa se daje ocena o budenju nacionalne svesti. Samo retko ima pomena i o širenju iredentističke propagande u Vojvodini, kao o revizionističkim natpisima na zidovima kuća u Novom Sadu.⁵¹⁶

Zapaža se, međutim, u proleće i politička pojava koja je posebno zabrinjavala vlasti. To je širenje nacionalističke ideologije u jednom delu mađarske omladine.⁵¹⁷ I pisanje pojedinih mađarskih manjinskih listova je ocenjeno kao da je često u službi revizionističke propagande.⁵¹⁸

Teško je odrediti u kolikoj meri su bili istiniti izveštaji o svim tim zbivanjima među Mađarima u Jugoslaviji 1939. godine. Istrage su često

⁵¹⁰ AV, FDB, II, br. 17/1059, 30802, 65874, 72656, 78510/39.

⁵¹¹ AV, FDB, II, 2509/39.

⁵¹² AV, FDB, II, 72968/39.

⁵¹³ AV, FDB, II, 44826/39.

⁵¹⁴ AV, FDB, II, Odsek za javnu bezbednost, br. 57/39.

⁵¹⁵ Isto, br. 298, 1071/39.

⁵¹⁶ Isto, br. 604 i 651/39.

⁵¹⁷ Isto, br. 953, 1787, 3620/39.

⁵¹⁸ Isto, br. 1305/39.

utvrđivale da su prvobitni izveštaji nadležnih vlasti svojih pretpostavljenima bili predimenzionirani. Ipak, jedno je sigurno — da je u jednom delu mađarskog stanovništva revizionističko iščekivanje i opredeljenje dobilo ozbiljne dimenzije. Neka se lica, po službenim podacima, nisu ustručavala ni od otvorenih provociranja vlasti, što je posle, svakako, nanelo dosta štete mađarskoj nacionalnoj manjini kao celini. Posle nestanka Čehoslovačke »sa evropske karte«, na primer, na zidovima nekih kuća u Senti i Bogojevu lepljene su mađarske trobojke, a u Rumenki su se pojavljivali leci revizionističke sadržine.⁵¹⁹ Isto tako su u Mađarskoj čitaonici u Subotici, po službenim izveštajima, pevane iredentističke pesme koje su imale za posledicu privremenu zabranu ove kulturne institucije, a u Horgošu su deljene značke sa mađarskim trobojkama.⁵²⁰ Tih dana je jedan građanin mađarske narodnosti na javnom mestu pevao mađarsku himnu.⁵²¹ Isto tako podaci govore i o povezivanju nekih ljudi sa mađarskim poslanstvom.⁵²²

Međutim, ni od najviših organa državne vlasti nisu bile preduzete vanredne mere u odnosu na nacionalne manjine. Doduše, Ministarstvo unutrašnjih poslova je (sredinom aprila) izdalo »Naredbu o ophođenju činovnika i uputstvo o ispitivanju narodnih potreba«. Tu, između ostalog, stoji da bi trebalo uspostaviti sreske nadzornike, odnosno opštinsku policiju i uvesti potpuni nadzor sreskih načelnika tamo gde pretežno živi nacionalna manjina i gde je blizu državna granica.⁵²³ Na izgled, u političkom životu nije bilo ništa poremećeno. Nova vlada nije izmenila svoj spoljnopolitički kurs, u savremenoj štampi bilo je povremenih napisa o prijateljskim odnosima Kraljevine Jugoslavije i njenog severnog suseda. U samoj Dunavskoj banovini, dotadašnji ban Svetislav Rajić, privrženik i bliski prijatelj bivšeg predsednika vlade Milana Stojadinovića, penzionisan je, a za novog bana naime novan Jovan Radivojević. Njega je odmah posetila delegacija od 400 članova novosadske organizacije Jugoslovenske radikalne zajednice. Povodom te posete novi ban je odmah dao izjave u korist nacionalnih manjina u zemlji.⁵²⁴

Vlasti čak i u danima čehoslovačke drame nisu pooštrile kurs prilikom odobravanja pravila novih mađarskih kulturnih društava [u martu 1939 — u Pašićevu (Zmajevu) i Mihajlovu, a u Feketiću Mađarske građanske čitaonice].⁵²⁵

Treba da se osvrnemo i na političko delovanje novoizabranog poslanika Narodne skupštine Gelerta Fodora, kao i senatora Imrea Varadija, koji je bio naime novan u poslednjim danima Stojadinovićeve vlade.

Gelert Fodor, zemljoradnik, nije imao skoro nikakvog političkog iskustva kada je izabran za poslanika u topolskom izbornom okrugu. Vladajućim krugovima u Beogradu ovo je i odgovaralo. Njegov prvi javni istup u Narodnoj skupštini je bio početkom marta 1939. (u debati o delu budžeta za poljoprivredu). On je već tom prilikom dokazao da ni izdaleka neće sle-

⁵¹⁹ Isto, br. 2833, 2925, 3037/39.

⁵²⁰ Isto, br. 5749, 5894, 7351/39.

⁵²¹ Isto, br. 6147/39.

⁵²² Isto, br. 7082/39.

⁵²³ AV, FDB, II, 13391/39.

⁵²⁴ *Napló*, 1. III 1939, 7.

⁵²⁵ *Napló*, 1. III 1939, 3 i 7; 7. III 1939, 7.

diti mlaki politički kurs svog prethodnika Gabora Santa. Pre svega, u njegovom govoru su izostale pohvale u korist vladajućih krugova. Umesto toga, mnogo konkretnije je ukazao na deo problema koji su tištili Mađare u Jugoslaviji. Između ostalog, sa žaljenjem je konstatovao da i posle dvadeset godina mnogi pripadnici mađarske narodnosti nisu uspeli da dobiju jugoslovensko državljanstvo, pa im stalno pretila opasnost od proterivanja. Isto tako je ukazao na težak položaj mađarskog poljoprivrednog radništva i na veliku nezaposlenost među njima. Nije zaboravio da napomene da su za vreme agrarne reforme veliki posedi bili podeljeni, ali ništa nije urađeno u korist onih masa godišnjih slugu i biroša koje su tada ostale bez posla. Iz sfere kulturnog i prosvetnog života glavni akcenat je stavio na i dalje primenjivanu politiku istraživanja porekla imena i izneo čak i drastične primere da se prezimena Feher i Fekete ocenjuju kao prezimena slovenskog porekla i da decu sa takvim prezimenom šalju u razrede sa srpsko-hrvatskim nastavnim jezikom. U vezi sa školom zahtevano je da za mađarsku decu nastava na maternjem jeziku bude u V i VI razredu, kao što je omogućeno deci osnovnoškolskog uzrasta nemačke narodnosti.

U drugom delu svoga skupštinskog govora Gelert Fodor je označio kao jedan od najtežih problema koji tišti i mađarsku nacionalnu manjinu — Uredbu o ograničavanju prodaje nekretnina. Nju je ocenio kao otvorenu meru protiv nacionalnih manjina.⁵²⁶

Interesantno je napomenuti da je njegov govor saslušalo samo tridesetak poslanika, ostali su pre ili za vreme govora — napustili skupštinsku dvoranu. Osim toga, cenzura nije dozvolila da manjinska štampa objavi sadržinu njegovog govora. Odluka o zabrani, međutim, izgleda nije na vreme stigla u Sombor, jer list *Új Hírek* je obavestio svoje čitaoce o govoru poslanika Gelerta Fodora u Narodnoj skupštini.⁵²⁷

Ipak se u svim mađarskim sredinama brzo proširila vest o hrabrom istupu Fodora. Posle njegovog povratka iz Beograda, jedna delegacija iz Bačke Topole (na čelu sa Šandorom Horvatom predsednikom Mesne organizacije Jugoslovenske radikalne zajednice) doputovala je u Horgoš (zavičajno mesto poslanika Gelerta Fodora) da mu zahvali za ovaj skupštinski govor.⁵²⁸

Senator Imre Varadi je 24. marta 1939. primljen kod ministra za zemljoradnju Nikole Bešlića (u vezi sa žalbama Madara u jugoslaviji). Isto tako su mađarski manjinski lideri vodili službene pregovore sa vladom. Najvažnija tema je bila mogućnost formiranja Mađarskog kulturnog saveza zemaljskog karaktera, koji bi imao prerogative u domenu kulturnog života za sve građane mađarske narodnosti, bez obzira na to u kojem delu zemlje žive. Ovaj Savez je bio zamišljen kao Kulturbund kod Nemaca, koji je takođe imao zemaljski karakter. Taj plan, međutim, tada nije bio prihvaćen.⁵²⁹ U pregovorima su, svakako, iznošene i tačke memorandumu o žalbama jugoslovenskih Madara, koji je formulisan u Mađarskom kulturnom društvu u Petrogradu (na inicijativu senatora i drugih iz kruga bivših lidera ZMS). Memorandum se sastojao iz dvanaest tačaka i bio je formulisan

⁵²⁶ *Magyar Kisebbség*, godište za 1939, str. 300—301.

⁵²⁷ OL, KM, K — 63 — 1938 — 16/4.

⁵²⁸ *Napló*, 15. III 1939, 11.

⁵²⁹ V. Vinaver, nav. delo, 337.

kao »Program mađarske narodnosne grupe u Jugoslaviji«. Ali da nabrojimo sve te tačke memoranduma.

1) Mađarska nacionalna manjina živi i radi u duhu priznavanja dinastije Karađorđevića, granica države i njenog ustava, odnosno zakona.

2) Traži pravedno predstavništvo u Parlamentu i Senatu srazmerno njenom ukupnom broju u zemlji.

3) Slobodno osnivanje kulturnih društava pod uslovima propisa i praktičnog izvršavanja koji važe za slične kulturne institucije državotvornih narodnosni grupa.

4) Osiguranje nesmetanog privrednog razvitka mađarske manjine pomaganje njenih ekonomskih organizacija kreditima pod povoljnijim uslovima.

5) Potpuno ukidanje Uredbe o ograničenju kupoprodaje nekretnina, uperene protiv mađarske narodnosne grupe.

6) U komisijama za razrezivanje poreza u područjima naseljenim mađarskim stanovništvom treba da budu i predstavnici mađarskih poreznika.

7) Zakonsko regulisanje prava mađarske narodnosne grupe na školovanje na maternjem jeziku. Deci mađarskih roditelja da se omogući da se upišu u razrede sa mađarskim nastavnim jezikom. Osim toga, otvaranje srednjih škola (gimnazija i gradanskih — muških i ženskih) srazmerno ukupnom broju mađarske narodnosne grupe. Nesmetano osiguranje mađarskog prosvetnog kadra, a posebno učitelja. Na području sa mađarskim stanovništvom naimenovanje dva prosvetna inspektora mađarske narodnosti.

8) Sloboda veroispovesti. Manjinska mađarska deca veronauku da uče na svom maternjem jeziku.

9) Slobodno korišćenje mađarskog jezika u državnoj administraciji u mestima gde živi bar 20% mađarskog stanovništva. U tim mestima mađarski jezik treba da bude ravnopravan sa državnim jezikom. Isto tako, u upravi u tim mestima moraju biti i službenici mađarske narodnosti da se i školovanje manjinskoj omladini osigura put do egzistencije.

10) Kod državnih institucija i predstavničkih tela u srazmernom broju osigurati službu i predstavnicima mađarske narodnosne grupe.

11) Promena sistema ograničavanja izdavanja pasoša za putovanje u inostranstvo. U slučajevima izdavanja pasoša za građane mađarske narodnosti javlja se prethodna uobičajena ponižavajuća tortura, dok kod pripadnika državotvornih naroda sve se odvija bez ikakve komplikacije. Zato se traži kažnjavanje onih koji po ovome pitanju čine nepravde.

12) Iz redova mađarske narodnosne grupe neka Ministarstvo unutrašnjih poslova imenuje jednog državnog sekretara koji bi bio veza između vlade i mađarske narodnosne grupe.⁵³⁰

Iz teksta memoranduma jasno se viđi klasni karakter većine zahteva. Mada su sve tačke odrazile nevolje celokupnog mađarskog stanovništva u Kraljevini Jugoslaviji, ipak nisu obuhvaćeni problemi koji su se posebno ticali najbogatijeg društvenog sloja — poljoprivrednog radništva. U programu ZMS ovo pitanje je još donekle bilo prisutno u kontekstu sa ocenom o nepravedno izvršenoj agrarnoj reformi. Ali u memorandumima, počevši od Stojadinovićeve ere, ovo goruće pitanje je jednostavno bilo izostavljeno.

⁵³⁰ OL, KM, K — 63 — 1938 — 16/4.

Valja odmah reći da je bivši narodni poslanik Gabor Santo u skupštinskim govorima kao i u drugim kontaktima pokušao da nešto učini i u interesu mađarskog poljoprivrednog radništva, ali bez ikakvog uspeha.

Cvetkovićeve vlada (što se vidi i iz dokumenata kasnijih datuma) je poverila ministru za poljoprivredu Nikoli Bešliću da stupi u vezu sa predstavnicima mađarske nacionalne manjine. Senator Imre Varadi je 13. juna 1939. tražio prijem kod ministra, koji mu je odmah izašao u susret. Manjinska štampa je u veoma kratkom napisu obavestila čitaoce o tom prijemu. Teško je oceniti kakve je konkretne rezultate doneo ovaj susret. Naime, po tim vestima, ministar Bešlić je dao čvrsto obećanje da će rešiti sva pitanja koja tište mađarsku manjinu u Jugoslaviji i da će se u vezi sa tim doneti posebne uredbe.⁵³¹

U proleće 1939. jedna epizodna manifestacija snošljivijih međudržavnih odnosa je bila i zamena političkih zatvorenika osuđenih zbog špijunaže. Ova razmena je izvršena 26. maja. Interesantno je da su sa obe strane politički osuđenici bili mađarske narodnosti.⁵³²

U vezi sa tim moramo napomenuti da se iz redova Mađara u Jugoslaviji (tridesetih godina, kao i ranije) našao izvestan broj ljudi koji su bili vrbovani za obaveštajni rad u korist Mađarske. Sa druge strane, jugoslovenske vlasti su uspele da neke ljude pridobiju za određene zadatke obaveštajnog karaktera u Mađarskoj i oni su na razne načine (često kao navodne političke izbeglice ili proterani) dospeli tamo i vršili obaveštajni rad. Neki od njih bili su otkriveni i osuđeni.⁵³³

2. MAĐARI U REDOVIMA OPOZICIJE DO SRPSKOHRVATSKOG SPORAZUMA

Decembarski skupštinski izbori su (bar po zvaničnim rezultatima) vojvođanskom krilu udružene opozicije doneli poraz. Tada je njegovo političko delovanje za jedno vreme značajno opalo. Izbori su posebno imali nepovoljan ishod i po tome što od najjemenitnijih voda opozicije niko nije bio izabran, a ostao je bez mandata i voda pokreta Duda Bošković. Od pristalica opozicije Mađara — Ivan Nad takođe nije bio izabran, a dobio je čak osetno manji broj glasova prilikom petomajskih skupštinskih izbora 1935. godine. U vladinim krugovima u prvim danima zanosa »izbornom pobedom« predviđao se nestanak Vojvođanskog pokreta sa političke scene, ali te se prognoze nisu ostvarile. Prelistavajući list *A Nép*, organ Mađara okupljenih oko Vojvođanskog fronta, možemo jasno uočiti da su Ivan Nad i njegovi najbliži saradnici krenuli nadesno, verovatno i pod uticajem spoljnopolitičkih događaja 1938. godine, mada su proklamovani principi o istinskoj narodnoj vladavini u okviru autonomne Vojvodine bili i dalje naglašavani. Još više je isticano da Ivan Nad i njegove pristalice stoje na platformi čiji su osnovni principi: nacionalno, hrišćansko, socijalno i mađarsko. Zato su se upuštali u publicističku debatu sa drugim mađarskim manjinskim listo-

⁵³¹ *Napló*, 14. VI 1939, 3.

⁵³² OL, KM, K — 63 — 1939 — 16/7.

⁵³³ OL, KM, K — 63 — 1939 — 16/7.

vima u februaru i martu 1939. kada je uprava Mađarske čitaonice u Subotici donela odluku o brisanju časopisa *Híd* iz spiska listova za čitalačku publiku. To je bio pokušaj odvajanja mladih pristalica od ovog zaista naprednog levičarskog časopisa. Na stranicama *A Nép*-a isticano je da se »već godinama borimo protiv duha *Híd*-a«. Izraženo je zadovoljstvo zbog odluke uprave Mađarske čitaonice o odstranjivanju mladih koji nisu prihvatili »nacionalnu i hrišćansku platformu«. ⁵³⁴

Publicistička debata dobila je još oštriju formu kada je somborski mađarski manjiski list *Új Hírek* oštro osudio postupak uprave Mađarske čitaonice nazvavši ga »kulturnim skandalom u Subotici«. ⁵³⁵ List *A Nép* ujedno je u celosti objavio i članak jednog mađarskog studenta koji je pisao u ime mađarskih studenata u Zagrebu. Njegov je tekst u desničarskom nacionalističkom tonu sugerisao neodložnu zabranu časopisa *Híd*. ⁵³⁶ Diskusija se nastavljala i dalje. Autor spomenutog članka je tvrdio da je uzeo pero u ruke u ime sto članova Kulturnog društva mađarskih studenata u Zagrebu. ⁵³⁷

U isto vreme dok se vodila nimalo principijelna kampanja protiv časopisa *Híd*, mađarske pristalice Vojvođanskog fronta su priredile politički skup u Senti (10. marta), na kojem je isti Ivan Nađ istupao u građansko-demokratskom ruhu. Zahtevao je demokratsko preuređenje države i široku autonomiju za svako istorijsko-geografsko područje zemlje, isto tako i za Vojvodinu. Drugi govornik, maloposednik Peter Bagi, u svom govoru je pozvao posednički deo mađarskog društva, navodeći da mu je primarna dužnost pomaganje poljoprivrednog radništva. ⁵³⁸ U sličnom tonu su se odvijali opozicioni politički skupovi koji su priređeni u Tornjošu i Gunarošu. ⁵³⁹

U narednom periodu priređivanje novih opozicionih političkih skupova u mađarskim sredinama izgleda da je bilo potisnuto u drugi plan, a stupci *A Nép*-a su posvećeni najnovijim spoljnopoličkim događajima, prvenstveno padu Čehoslovačke države i ulasku hortijevskih mađarskih trupa u Karpat-sku Ukrajinu. Čak i pregovori predsednika vlade Dragiše Cvetkovića i Vlatka Mačeka o hrvatskom pitanju bili su uredništvu lista često manje značajni. Svi ti događaji su bili komentarisani u skoro otvorenom iredentističkom tonu. Autor većine tih članaka bio je Ivan Nađ. Za tragediju čehoslovačke države, na primer, nije bio u tim napisima niko kriv, nego samo čehoslovačko rukovodstvo. »Praški imperijalizam je spolja stalno naglašavao pravo naroda na samoopredeljenje, a unutar zemlje u stvarnosti je težio asimilaciji naroda koji su tu živeli. Osim toga, vodio je skroz pogrešnu spoljnu politiku. Tražio je prijatelje u dalekim zemljama, a sa susedima je bio u lošim odnosima.« ⁵⁴⁰

Na stranicama lista čak se našlo mesta i za godišnjicu zloglasne kontrarevolucije u Segedinu, koja je prvih dana avgusta 1939 (dvadesetogodišnji-

⁵³⁴ *A Nép*, 11. II 1939, 6.

⁵³⁵ Na žalost, primerci *Új Hírek*-a za 1939. godinu nigde nisu sačuvani u Vojvodini.

⁵³⁶ *A Nép*, 25. II 1939, 6.

⁵³⁷ *A Nép*, 25. II 1939, 6.

⁵³⁸ *A Nép*, 11. III 1939, 2.

⁵³⁹ *A Nép*, 25. III 1939, 5.

⁵⁴⁰ *A Nép*, 5. VIII 1939, 8.

ca pada Mađarske Sovjetske Republike) proslavljena u Segedinu. Čak je u celosti objavljen i govor mračne figure te žalosne godišnjice — biskupa Zdravetsa (koji je 1919. godine u svojim govorima podsticao kontrarevolucionarno divljanje — prim. M. Š.).⁵⁴¹

Ni tragedija španskog naroda i pad Španske Republike nisu bili prokomentarisani u boljem svetlu. Pad Barselone i ulazak Frankovih trupa u Madrid bili su prokomentarisani: »Španski narod je učinio svoje, tri godine je bio zamorče moskovskih staratelja... Rukovodioci, importirani iz Sovjeske Rusije, stekli su novo iskustvo...«⁵⁴²

Neki članci otvoreno odobravaju nacional-socijalističku ideologiju Trećeg Rajha i njen cilj: »Razvijanje snage nacije i sačuvanje njene vlasti.«⁵⁴³

Već iz tih napisa možemo zaključiti da je Ivan Nađ još 1939. godine prihvatio ne samo moguću reviziju i iredentizam, nego i fašističku ideologiju. Na sličnim pozicijama je bio i Šandor Pumer, advokat iz Bačke Topole, njegov najbliži saradnik (obojica su za vreme rata postali ratni zločinci). Ovde treba da izdvojimo govornike sa opozicionih političkih skupova koji su bili iz redova zanatlija i zemljoradnika. Oni su još tada iskreno verovali da su opozicija i Vojvodanski front, i pored dva poraza na skupštinskim izborima, ipak na putu do pobeđe, pa će nastati jedna demokratskija era — »prava narodna vladavina« u okviru autonomne Vojvodine, gde će svaki narod biti ravnopravan.

3. SPORAZUM CVETKOVIĆ—MAČEK I UTICAJ NA POLITIČKE PRILIKE U VOJVODINI

Prva vlada Dragiše Cvetkovića (od 5. februara do 26. avgusta 1939) imala je samo privremeni karakter. Nova vlada je imala prevashodan zadatak da pronađe put sporazuma sa vođstvom Hrvatske seljačke stranke, to jest sa Vlatkom Mačekom. Ovaj zadatak je posebno naglašen i u vladinoj deklaraciji koja je bila pred Skupštinom i Senatom 16. februara 1939. godine.⁵⁴⁴

Na osnovu deklaracije vlade o potrebi sporazuma, ugovoren je prvi sastanak između Cvetkovića i Mačeka, koji je i održan 3. i 4. aprila 1939. u Zagrebu.

Početak pregovora radi »sporazuma sa Hrvatima« svakako je ubrzan i spoljnopolitičkim događajima, a naročito zbivanjem u tadašnjoj Čehoslovačkoj. Kao što je poznato, pod pritiskom Trećeg Rajha i pod uticajem tadašnjih nesređenih čehoslovačkih unutrašnjo-političkih prilika, Slovačka se 14. marta 1939. otcepila od Češke. Vladajući krugovi u Kraljevini Jugoslaviji sa pravom su strahovali da može tako nešto da se desi i sa Hrvatskom.

Pregovori između Beograda i Zagreba tekli su sporo i obostrano nepoverenje se ispoljavalo na svakom koraku. Predstavnici centralističkih državnih vrhova nerado su se odazivali na sve oštrije zahteve pregovarača iz

⁵⁴¹ *A Nép*, 12. VIII 1939, 8.

⁵⁴² *A Nép*, 1. IV 1939, 7.

⁵⁴³ *A Nép*, 27. V 1939, 5.

⁵⁴⁴ *Stenografske beleške Senata Kraljevine Jugoslavije*, Vanredni saziv za 1939. godinu, knjiga 1, Beograd 1939, 7.

vođstva HSS. A na drugoj strani, neki iz redova Hrvatske seljačke stranke (bilo je takvih i u vođstvu Stranke) sve otvorenije i glasnije su govorili o »nezavisnoj državi Hrvatskoj«.

U vojvođanskom krilu udružene opozicije, a isto tako i kod njenih mađarskih pristalica, sa posebnom pažnjom su praćeni tokovi pregovora. Naime, nije bilo jasno — bar na početku — da li će se ti pregovori ograničiti samo na budući status Hrvatske, ili se možda proširiti i na preuređenje države u celini. A u tom slučaju obavezno bi se nametnulo i pitanje Vojvodine. Pre svega, verovalo se na početku i u brzo okončanje tih pregovora. Već u drugoj polovini aprila bilo je objavljeno da se očekuje »brzo i konačno rešavanje hrvatskog pitanja«. U isto vreme je posebno naglašeno da vojvođanske pristalice udružene opozicije prvenstveno interesuju predlozi Vlatka Mačeka.⁵⁴⁵

U toku pregovora došlo je i do susreta između Mačeka i Dušana Boškovića, vode vojvodanskog krila udružene opozicije. Maček ga je detaljno — po pisanju opozicione štampe — informisao o toku i dotadašnjim rezultatima pregovora sa predsednikom vlade Dragišom Cvetkovićem.⁵⁴⁶ Dušan Bošković je u toku susreta sa Mačekom insistirao i na uključivanju u pregovore sa vladom i pitanja koja ne spadaju isključivo u domen »hrvatskoga pitanja«, jer »istorijski sporazum treba da reši sva važna pitanja«. Ovde je prvenstveno mislio na ostale narode Vojvodine i na demokratsko javno mnjenje.⁵⁴⁷

Pregovori su, međutim, i dalje tekli sporo i obostrano nepoverenje nije popustilo. Posebne teškoće su stvarala pitanja razgraničenja budućeg hrvatskog autonomnog područja. U junu su, izgleda, teškoće skoro dovele u ćorsokak pregovore. Opoziciona štampa je objavila izjavu predsednika Dragiše Cvetkovića: »Maček i ja se nismo rastali, samo smo stali na jedan korak«.⁵⁴⁸

Ipak, početkom avgusta 1939. pregovori su ušli u fazu koja je obećavala skorašnji uspešni završetak. I mađarske pristalice vojvodanskog krila udružene opozicije nisu zaboravile da putem štampe saopšte javnosti »da pravilnost, opravdanost i poštenost našeg puta danas već svi priznaju«. »Bili smo u opoziciji jer smo iskreno želeli rešavanje hrvatskih i drugih ključnih političkih pitanja.«⁵⁴⁹

Posle dugih i mučnih pregovora, 26. avgusta 1939. došlo je do Sporazuma Cvetković—Maček. Taj Sporazum je državnopravno izražen donošenjem Uredbe o Banovini Hrvatskoj. Po ovoj Uredbi, dotadašnje Savska i Primorska banovina bile su spojene, a priključeni su još srezovi Dubrovnik, Šid, Ilok, Brčko, Gradačac, Derвента, Travnik i Fojnica. Inače, Uredba je imala 13 članova o ustrojstvu i upravnom i zakonodavnom delokrugu Banovine Hrvatske.⁵⁵⁰

⁵⁴⁵ *A Nép*, 22. IV 1939, 1—2.

⁵⁴⁶ *A Nép*, 22. IV 1939, 7.

⁵⁴⁷ *A Nép*, 29. IV 1939, 1—2.

⁵⁴⁸ *A Nép*, 10. VI 1939, 2.

⁵⁴⁹ *A Nép*, 8. VII 1939, 8.

⁵⁵⁰ Ova naredba je objavljena u *Službenim Novinama*, br. 194—A—LXVIII 26. avgusta 1939; *Narodne novine*, br. 196 od 30. avgusta 1939; F. Čulinović, nav. delo, II, 147—158.

Mađarske pristalice vojvođanskog krila udružene opozicije, kao uostalom ceo tabor opozicije u pokrajini, sa zadovoljstvom i sa novim nadama su primile vest o Sporazumu. On je prokomentarisan i rečima: »Ostvaren sporazum će biti polazna tačka za lepšu budućnost« i »događaji su opravdali naše političko opredeljenje«. ⁵⁵¹ U tim danima ushićenja i napadanja, u taboru opozicije je naglašeno da se Sporazum svugde oseća i da ima pozitivno dejstvo u političkoj klimi. Posebno je isticano »da nas ipak, najviše interesuje kakav pravac će dobiti politički razvitak u našoj pokrajini«. ⁵⁵²

4. IZBIJANJE POLJSKO-NEMAČKOG RATA

Nekoliko dana posle donošenja Sporazuma, 1. septembra 1939, fašistička Nemačka je napala Poljsku. Počeo je drugi svetski rat. Javno mnjenje je za izvesno vreme sa unutrašnopolitičkih pitanja skrenulo poglede na spoljnopolitička zbivanja. Mir nije bio spasen i pored žrtvovanja Čehoslovačke od strane zapadnih velesila. Vladajućí krugovi u Beogradu, pa i celo javno mnjenje zemlje, bili su trenutno preokupirani pitanjem: koja zemlja će biti sledeća žrtva agresije Fašističke Nemačke i da li će Kraljevina Jugoslavija uspeti da — usred ratnog požara u Evropi — sačuva svoju neutralnost?

Mađarska manjinska štampa u zemlji je o izbijanju nemačko-poljskog rata i zbivanjima na tom ratištu pisala uzdržano, ograničavajući se uglavnom na izvore iz Jugoslovenske telegrafske agencije (Avala). Očito je bilo da i u građanskom delu mađarskog društva — čak i u onim krugovima koji su naginjali revizionizmu i iređentizmu u odnosu na Kraljevinu Jugoslaviju — nije došlo do izražaja antipoljsko raspoloženje. Iz ranijeg izlaganja smo videli da su ti krugovi tragediju i pad čehoslovačke države primili ravnodušno, čak sa skrivenom radošću, jer kontrarevolucionarna Mađarska uspela je da izvuče značajnu dobit i teritorijalno proširenje. Sličnu uzdržanost je prvih dana nemačko-poljskog rata pokazala štampa i u susednoj Mađarskoj. Njena vlada se još pre izbijanja rata našla u veoma delikatnoj situaciji. Sa jedne strane, bila je čvrsto vezana za Nemačku i »morala je njoj da bude zahvalna« za ostvarenje dela revizionističkog sna. Sa druge strane, mađarski i poljski narod je vezivalo vekovno prijateljstvo. Odnosi Mađarske i Poljske, od formiranja ove poslednje posle prvog svetskog rata, takođe su bili prijateljski. Naime, vladajućí krugovi u Varšavi permanentno su isticali »versajsku nepravdu kojom je Mađarska osakaćena«.

Mađarska vlada na čelu sa Palom Telekijem, strahovala je da će Nemačka zatražiti da i njene trupe učestvuju u operacijama protiv Poljske. Zato se odmah po izbijanju neprijateljstva izjasnila za strogu neutralnost. Na nemački pritisak, pisanje mađarske štampe je dobilo proosovinski ton. Ali kada je Nemačka 9. septembra zatražila da mađarska propusti nemačke snage na poljski front, to su u Budimpešti odbili. Horti je naredio čak da se miniraju i neki važniji mostovi. Naravno, mađarski ministar inostranih poslova je morao da se pravda pred Nemcima, da bi se time Mađarska na-

⁵⁵¹ *A Nép*, 26. VIII 1939, 1—2.

⁵⁵² *A Nép*, 9. XI 1939, 2.

šla u ratu sa zapadnim silama i Poljskom, a njena bi pomoć — s obzirom na slabo naoružanje armije — bila beznačajna.⁵⁵³

Posle herojskog otpora, poljska armija je podlegla nadmoćnosti nemačke fašističke agresije. U Mađarsku su iz dana u dan sve masovnije stizale poljske izbeglice, koje su bile prihvaćene i pored nemačkog protesta. Deo njih je tu i ostao, uglavnom stariji ljudi i deca. A oni sposobni i spremni da nastave borbu pokušali su da se raznim kanalima prebace na zapad i priključe poljskim snagama koje su tamo bile u formiranju i učestvovala u daljim ratnim operacijama u sklopu savezničkih armija. Sve ovo već ne spada u domen našeg rada. Još samo treba dodati da je u redovima poljskih izbeglica u Mađarskoj od početka bilo i takvih koji su pokušali da preko Jugoslavije beže na zapad. U dokumentaciji upravnih vlasti za 1939. našli smo jedan dokument o tome. Naime, u oktobru poljski izbeglica (Josef Rudnicki) prebegao je u Jugoslaviju, ali je bio odmah uhvaćen. Na saslušanju je izjavio da želi da ode u Englesku i da mađarske vlasti ne dozvoljavaju izlazak izbeglicama. On je bio, međutim, vraćen u Mađarsku.⁵⁵⁴

Javna i bezbednosna situacija nije bila poremećena posle izbijanja drugog svetskog rata ni u područjima sa mađarskim manjinskim stanovništvom. O tome jasno svedoče i mesečni situacioni izveštaji Dunavskog žandarmerijskog puka u Novom Sadu, koji je pokrивao skoro ceo severni deo Dunavske banovine. U tim izveštajima uvek je bilo isticano da je bezbednosna situacija »povoljna«.⁵⁵⁵

5. POLITIČKA ZBIVANJA POSLE SPORAZUMA

Sporazum i formiranje nove vlade Cvetković—Maček odjednom su otvorili političke perspektive mađarskih pristalica vojvođanskog krila udružene opozicije. Oni su sa pravom očekivali da će vođa Hrvatske seljačke stranke, koji je postao jedan od potpredsednika nove vlade, u dovoljnoj meri uvažavati njihovu vernost i privrženost iz opozicionih dana. Zato je 22. septembra 1939. njihova delegacija (Ivan Nađ, Šandor Pumer, Šandor Rek) već bila u Beogradu u audijenciji kod Mačeka. Detaljno su ga obavestili o položaju manjina u Vojvodini. U odnosu na mađarsku nacionalnu manjinu bila su iznošena uglavnom pitanja iz kulturnog života sa posebnim akcentom na mogućnost formiranja Mađarskog kulturnog saveza, koji bi obuhvatio Mađare u celoj zemlji. Potpredsednik vlade Maček se pozitivno izjasnio o primedbama da bi političke koncepcije vladine kolicije trebalo u potpunosti da se ostvare i u manjinskim pitanjima. Delegacija je posle posetila i ministra za socijalnu politiku Srđana Budi-savljevića i ministra bez portfelja Borisa Smoljana.

Istoga dana nisu se našle u Beogradu samo mađarske pristalice vojvođanskog fronta, nego i skoro svi viđeniji ljudi iz pokreta koji su takođe

⁵⁵³ V. Vinaver, nav. delo, 343.

⁵⁵⁴ AV, FDB, II, 72795/39.

⁵⁵⁵ AV, FDB, II, 72656 i 78510/39.

bili u kontaktu sa Mačekom. Bila je održana i politička konferencija koju je vodio Dušan Bošković.⁵⁵⁶

Posle Sporazuma, naime, udružena opozicija — kao i njeno vojvođansko krilo — našla se u posebnom, specifičnom položaju. Sporazum je postignut o »hrvatskom pitanju«, pa takva politička formacija u izmenjenoj situaciji nije bila potrebna. Hrvatska seljačka stranka je od opozicione postala u suštini vladajuća stranka. Ali su mnoga krupna pitanja ostala otvorena. Pre svega se smatralo da formiranje Banovine Hrvatske predstavlja samo početak preuređenja države i da će druga područja dobiti sličan autonomni status. Naravno, pristalice Vojvođanskog pokreta su verovali i u ostvarenje autonomnog statusa pokrajine, a očekivali su, svakako, i pomoć Mačeka u realizaciji te perspektive. Unela je dosta zabune ranija Mačekova izjava da je razgraničenje Banovine Hrvatske samo privremena, a ukoliko Bosna i Vojvodina dobiju autonomni status, teritorija Banovine bi se morala proširiti i na neke delove tih područja. Postojala je opasnost »podele Vojvodine«. O toj opasnosti u narednom periodu na političkim skupovima u Vojvodini često se govorilo. Zato je intenzivna aktivnost u Vojvođanskom frontu bila sve više izražena. Maček je boravio u Karađorđevu, pa se posle povratka duže zadržao u Novom Sadu. Tu je bio u društvu onih koji su za vreme diktature bili uz njega (Ivan Nađ, Aleksandar Moč, Kosta Hadži i drugi). Sutradan je u Beogradu Maček ponovo primio Ivana Nađa, i Adama Šlahtera vođu Nemaca, koji su bili pristalice vojvođanskog krila udružene opozicije. Oni su ga detaljno informisali o stanju u manjinskom školstvu i opštinskoj samoupravi. Ujedno su ga zamolili da svojim uticajem pomogne da se »duh Sporazuma svugde ostvari«.⁵⁵⁷

U prvim mesecima posle Sporazuma izgledalo je da će od koalicione vlade u Beogradu Ivana Nađa prihvatiti kao čoveka koji nastupa u ime celokupnog mađarskog stanovništva u Jugoslaviji, a Adama Šlahtera kao predstavnika nemačke nacionalne manjine. Oni su zaista pokušali da nastupaju u takvoj ulozi. Već 6. oktobra su bili ponovo u Beogradu i tražili prijem kod ministra unutrašnjih poslova. Ali, u njegovom odsustvu, primio ih je zamenik Vlaškalin. Prijemu je prisustvovao i vođa Vojvodanskog pokreta Dušan Bošković. Glavna tema razgovora je bila ponovo formiranje Mađarskog kulturnog saveza za celu Jugoslaviju. Ta ponovljena inicijativa Ivana Nađa bila je podržana i od ostalih članova delegacije. Po ovom pitanju tada izgleda nije ništa dogovoreno, ali je utvrđeno da će u skoroj budućnosti (po zadatku od strane Mačeka) ministar bez portfelja Boris Smoljan posetiti ona mađarska mesta u kojima je u prošlosti političko delovanje i organizovanje skoro bilo omogućeno.⁵⁵⁸

Ivan Nađ je u to vreme zaista bio neumoran u svom političkom angažovanju i 27. oktobra već se ponovo našao u Beogradu, kod jednog od istaknutijih pristalica Vojvodanskog pokreta Grge Vukovića. Vodili su razgovore sa ministrima Smoljanom, Torbarom i Budisavljevićem o aktuelnim unutrašnjim političkim pitanjima.⁵⁵⁹

⁵⁵⁶ *A Nép*, 23. IX 1939, 1—2.

⁵⁵⁷ *A Nép*, 30. IX 1939, 1—2.

⁵⁵⁸ *A Nép*, 7. X 1939, 1—2.

⁵⁵⁹ *A Nép*, 28. X 1939, 2.

U isto vreme, krajem oktobra i početkom novembra, bilo je priređeno i nekoliko političkih skupova Mađara pristalica Vojvođanskog pokreta (Novi Sad, Bečež, Senta, Bačka Topola). I glavni govornici su na ovim zborovima bili ljudi koji su obično istupali i na ranijim političkim opozicionim manifestacijama (Ivan Nađ, Šandor Pumer, Peter Bagi). Bilo je na tim skupovima puno reči o političkim i ekonomskim pitanjima koja tište mađarsku nacionalnu manjinu u Jugoslaviji. Najviše se govorilo o potrebi ostvarenja autonomije Vojvodine, što predstavlja preduslov za ravnopravnost naroda koji žive u njoj. Naglašene su i teze koje nisu bile baš u skladu sa sadržinom građansko-demokratskog pokreta. Na primer, u Novom Sadu je na skupu posebno istaknuto da »nacionalnom opredeljenju punu sadržinu daje socijalna pravda koja se temelji na hrišćanskom moralu«.⁵⁶⁰

Bečežski skup (29. oktobra) je prošao u posebnom naglašavanju da je pre pet godina u ovom mestu podignuta zastava Mađara koji su se opredelili za opoziciju politiku. Ujedno su prisutni, po pisanju opozicione štampe, sa oduševljenjem primili poruku Vlatka Mačeka: »Saosećam sa poštenim srpskim i mađarskim narodom«.⁵⁶¹ U isto vreme je senčanski opozicioni skup (gde je glavni govornik bio maloposednik Peter Bagi) prošao u analizi položaja mađarskih poljoprivrednih radnika i u zahtevu da im društvo obezbedi sigurniju egzistenciju. Na ovom skupu je prisustvovao i senator Grga Vuković, koji je preneo pozdrave potpredsednika vlade Vlatka Mačeka, što je takođe prihvaćeno sa oduševljenjem i sa konstatacijom da je on uvek pokazivao interesovanje za sudbinu mađarske nacionalne manjine.⁵⁶²

Sporazum je, kao što smo videli, odjedanput na aktivnu političku scenu isturio vodu Mađara, pristalicu vojvođanskog krila udružene opozicije, a on se tom novom situacijom i maksimalno koristio. U prvo vreme ljudi iz vođstva bivše ZMS a posebno senator Imre Varadi, pokazuju pasivnost i zbunjenost. Ovome su, svakako, doprinele i vesti (koje su odmah po potpisivanju Sporazuma bile objavljene u sredstvima javnog informisanja) o raspuštanju Narodne skupštine i Senata i raspisivanju novih izbora. Od toga se, međutim, odustalo i ti izbori, kao i izbori za Hrvatski sabor, nisu bili nikada održani. Imre Varadi i njegovi najbliži saradnici nisu mogli da izgrade svoju političku platformu i program u novoj situaciji. Saradnja sa Ivanom Nađom i »orijentacija prema Zagrebu« nisu mogle da budu perspektiva za ljude koji su uvek bili okrenuti prema Beogradu, mada je sada postojao Sporazum. Zato je vladala prilična dezorganizovanost. Ovo dokumentuje i otvoreno pismo koje je jedan od eminentnijih vođa bivše ZMS Eden Nađ (koji je sarađivao i sa Gaborom Santom) uputio senatoru Varadiju. Otvoreno pismo bilo je objavljeno u listu *Napló*.

Eden Nađ je u pismu naglasio da jugoslovensko društvo razdiru nesloga i mržnja, pa su u okviru tog društva i Mađari razjedinjeni. Ujedno ga poziva »da ponovo razvije staru zastavu« i da neodložno sazove opštu konferenciju Mađara u Jugoslaviji. »Treba omogućiti« — stoji između ostalog

⁵⁶⁰ *A Nép*, 28. X 1939, 2.

⁵⁶¹ *A Nép*, 4. XI 1939, 2.

⁵⁶² *A Nép*, 11. XI 1939, 1.

u pismu »da progovore mađarski seljaci, sitni građani i radnici. Treba stvoriti zajedničku platformu za zajednički rad«.

Autor pisma je dalje istakao »da to nije teško, samo treba preći preko ličnih uvreda«.

Insistirao je zatim na stvaranju jedinstvenog fronta Madara koji će omogućiti uspešno delovanje. U isto vreme je upozorio da konzervativce treba »usmeriti u modernijem i socijalnijem pravcu«, ali ujedno i »otreziniti one koji su od savremene ideologije zaslepeli«.

Na kraju svog otvorenog pisma Eden Nađ je izrazio mišljenje da je za ovo veliko delo sposoban jedino senator Varadi, on raspolaže najbogatijim političkim iskustvom jer je i pre rata bio poslanik Nezavisne 48-aške stranke.⁵⁶³

Iz pisma se može jasno zaključiti da je insistiranjem na mađarskom jedinstvenom frontu trebalo preoteti inicijativu iz ruku Ivana Nađa, čije su pozicije posle Sporazuma jako ojačale. Pod uslovima Sporazuma moglo se eventualno računati i na uključivanje Ivana Nađa i njegovih pristalica u taj zajednički front. Između redova, pod pojmom zajedničkog fronta svakako se mislilo i na eventualu obnovu ZMS.

U stvari, senatora Varadija je iz privremenog pasiviteta još pre spomenutog pisma Edena Nađa pokrenula sama beogradska vlada. Naime, po izveštaju mađarskog poslanika u Beogradu Đerđa Bešenji-Bakača (od 4. oktobra 1939), ministar Bešlić pozvao je na razgovor senatora Varadija i saopštio mu da je predsednik vlade Dragiša Cvetković njemu poverio zadatak da organizuje partijsko-politički život na području Vojvodine. Ujedno je napomenuo da Mađari nemaju drugog izbora nego da se uključe u Jugoslovensku radikalnu zajednicu. Varadi je, međutim, odgovorio da bi vlada prethodno trebalo da razreši goruća pitanja vezana za položaj mađarske manjine, jer bez toga bi bilo teško objasniti biračima ovaj politički korak. Prvenstveno je napomenuo ukidanje Uredbe o ograničavanju prodaje nekretnina u pograničnoj zoni od pedeset kilometara. Ministar je — po izveštaju poslanika — na to odgovorio da se još ranije u vladi raspravljalo o ublažavanju Uredbe, ali je zbog indiskrecije Nemaca (verovatno je mislio na nemačku nacionalnu manjinu — prim. M. Š.) cela stvar izbila u javnost. Vlada je o tome imala mučnu raspravu sa Berlinom. Sve ovo je izazvalo veliko ogorčenje kod članova vlade i ceo predmet je »pao u vodu«.

Po istom izveštaju poslanika, u daljem toku razgovora ministar Bešlić je zamolio Varadija da sačini spisak onih mađarskih učitelja koji nisu raspoređeni u odeljenja sa mađarskim nastavnim jezikom, kao i onih koji rade u tim odeljenjima, a ne znaju mađarski jezik. Posle toga će preuzeti korake da se nepravilnosti otklone.

Ministar Bešlić je obećao da će se intervenisati i po pitanju mađarskih kulturnih društava, a rad Mađarske čitaonice u Subotici već su ponovo odobrili. Čak su i oprostili novčanu kaznu onim mlađim ljudima koji su tu pevali hortijevske iređentističke pesme. Senator Varadi je izneo i kolektivnu želju Madara da Kulturno udruženje u Petrovgradu preraste u takvu kulturnu instituciju koja bi (slično nemačkom Kulturbundu) imala

⁵⁶³ *Napló*, 5. XI 1939, 7.

pravo formiranja svojih filijala i u drugim mestima sa mađarskim stanovništvom.

Po izveštaju poslanika, bilo je reči i o budućim izborima (koji nikad nisu održani — prim. M. Š.), pa je ministar Bešlić otvoreno saopštio Varadiju da ne treba da sanjaju o tri poslanička mandata u Skupštini, nego samo o jednom, eventualno o dva, i jednom mandatu u Senatu.⁵⁶⁴

Poziv Varadiju svakako je predstavljao težnju vlade, a posebno predsednika vlade Cvetkovića, da inicijativu u rešavanju pitanja o položaju nacionalnih manjina ne prepuste potpredsedniku koalicione vlade Vlatku Mačeku i njegovim vojvođanskim pristalicama.

Trebalo je opredeliti se za dalju političku liniju. Već je dat predlog vlade, preko ministra Bešlića, da se Mađari uključe u organizacije Jugoslovenske radikalne zajednice. Početkom novembra Eden Nad je u otvorenom pismu insistirao na zajedničkom mađarskom frontu kojem bi — u slučaju ostvarenja — trebalo odrediti politički pravac i program. Na drugoj strani, pristalice Ivana Nađa su politički bile veoma aktivne. U isto vreme nekakav zajednički front bez njih nije se mogao ni zamisliti.

Na području cele Dunavske banovine između 19. i 26. novembra priređene su serije političkih skupova na kojima je dominirala ili bila jedina tema: Sporazum sklopljen 26. avgusta 1939. godine. O tome su sačuvani poverljivi izveštaji u dokumentaciji Odseka za javnu bezbednost Drugog odeljenja Uprave Dunavske banovine, kao i izveštaji sreskih načelnika. Nemamo prostora da se ovim skupovima i rezolucijama koje su tu donete detaljno pozabavimo. Sadržina rezolucija zavisila je od toga koja je politička grupacija organizovala dotični politički skup. Organizacije JRZ, kao i pristalice bivše Samostalne demokratske stranke (koji su u većini podržavali i Vojvodanski pokret) prihvatile su Sporazum i istakle njegov istorijski značaj. U isto vreme je deo pristalica bivše Zemaljske radikalne stranke, a naročito Ljotićevog pokreta »Zbor«, oštro osudio Sporazum. Negirali su postojanje »hrvatskog pitanja«, a još više vojvođanskog.

U okviru tih političkih skupova, 25. novembra u Bačkoj Topoli je organizovana i politička konferencija, odnosno kako u izveštaju stoji, političko veče pristalica bivše ZMS, na kojoj je učestvovalo 200 lica. Kao govornici spominju se: Imre Varadi, Leon Deak, Karolj Kiralj i drugi. Dogovoreno je da se za mađarsku manjinu traže ista prava kakva imaju Nemci i ostale nacionalne manjine. Bilo je još reči o problemima upisa mađarske dece u odeljenja sa maternjim jezikom. Zahtevano je i da se dozvoli slobodna trgovina nekretninama.⁵⁶⁵

Mađarski poslanik u svom izveštaju pretpostavljenima (7. decembra 1939), međutim, tvrdi da je na ovoj političkoj konferenciji bilo 250 učes-

⁵⁶⁴ OL, KM, K — 63 — 1939 — 4.

⁵⁶⁵ AV, FDB, II, pov. br. II/2, 603/39.

Autor Karolj Brindza, *Dokumenti iz istorije Bačke Topole i okoline 1939—1941*, 3. tom, 2. deo, br. dokumenta 367, str. 759—760, ocenjuje taj skup kao iredentistički. Ujedno prezentuje i članak objavljen u subotičkoj *Népszava*, listu mađarskih trubenika, narodnofrontovski opredeljenom. U spomenutom članku *Népszava* pod naslovom *Népgyűlés Bács-topolyán (Narodni zbor u Bačkoj Topoli)*, koji je objavljen u broju od 26. XI 1939. na strani 2, nema pomena o iredentističkom karakteru zbora, ali se ukazuje da narod ne može da veruje obećanjima i da mađarski radnici nisu spremni da skrenu sa puta klasne borbe.

nika i da su jednoglasno odlučili da senator Varadi izvesti vlasti da je ZMS ponovo otpočela svoj rad. Varadi, međutim, kako stoji u izveštaju, ovaj zadatak nije prihvatio, jer su Cvetković i ministar Bešlić pred njim izjavili da se formiranje stranke kosi sa postojećim zakonskim propisima. Ovaj stav Cvetković je ponovio i na sednici vlade 30. novembra ističući da nacionalne manjine nemaju pravo da formiraju svoje stranke, nego eventualno u okviru velikih zemaljskih stranaka mogu da osnuju samostalna manjinska odeljenja.⁵⁶⁶

Otpala je, dakle, mogućnost obnove bivše ZMS, a o formiranju nekakvog jedinstvenog mađarskog fronta, na konferenciji u Bačkoj Topoli nije se ni raspravljalo. Bio je otvoren jedino put koji je i do tada bio sleđen: podržavanje odnosno ulazak u JRZ. Ali krajem 1939. godine sve ovo nije bilo tako jednostavno kao ranijih godina. Trebalo je uzeti u obzir kako bi taj korak ocenili vladajući krugovi u Budimpešti. Varadi je zato zapitao mađarskog poslanika u Beogradu pod kakvim uslovima mogu da se uključe u vladinu stranku. Odgovor je u suštini bio pozitivan, ali je ovaj opomenuo Varadija da je potrebno, i zbog pravdanja pred sopstvenim biračima, da jugoslovenska vlada nade lek bar za najaktuelnije žalbe, odnosno da da formalno obećanje za rešavanje istih. Posle ovog razgovora Varadi je zaista tražio prijem kod ministra Bešlića pa su se sporazumeli da će zajednički konkretizovati one zahteve čije ispunjenje vlada može da ostvari. A posle će vladino obećanje Varadiju biti objavljeno u formi jednog kominikea u mađarskoj manjinskoj štampi. To će posle poslužiti kao obrazloženje za ulazak bivših vođa ZMS u vladinu stranku.⁵⁶⁷

Dok su ovi pregovori bili vođeni izvan javnosti, mora se priznati da su Mađari iz Vojvodanskog pokreta vodili hrabriju i otvoreniju politiku. Oni su izašli pred narod, priređivali su nove političke skupove. Dan pre spomenute zatvorene konferencije u Bačkoj Topoli oni su u tom mestu organizovali dobro posećeni narodni zbor, a posle i u Bajši. U oba mesta su preneti pozdravi Vlatka Mačeka mađarskom stanovništvu. Čule su se lepe reči o perspektivi autonomije Vojvodine i o ravnopravnosti naroda, o njihovom zajedničkom življenju u tom delu zemlje. U sličnoj atmosferi su održavani i politički skupovi u Malom Idošu.

Na tim sastancima data je ocena i o političkom delovanju ljudi iz bivše ZMS, koji su razgovarali u »zatvorenom krugu isključenjem naroda«, gde interese mađarskih narodnih masa žele da podrede svojim ličnim interesima.⁵⁶⁸

Ni decembar nije prošao bez opozicionih zborova u sredinama sa mađarskim stanovništvom. Samo u prvoj polovini meseca ređali su se skupovi pristalica Vojvodanskog pokreta u Kupusini, Bogojevu, Novom Sadu, Budisavi, Srborbanu, Svetozar Miletiću i Čonoplji. Na svim tim političkim manifestacijama dominirala je tema da su »zajednički interesi naroda preduslov za napredak i srećniju budućnost« i da »u budućoj reorganizaciji države i narodi Vojvodine — a među njima i Mađari — treba da odlučuju«. U isto vreme je na tim susretima oštro osuđen svaki eventualni

⁵⁶⁶ OL, KM, K — 63 — 1939/4.

⁵⁶⁷ Isto.

⁵⁶⁸ *A Nép*, 25. IX 1939, 2; 2. XII 1939, 2.

pokušaj da se preuređenje ostvari tako što bi pojedini delovi Vojvodine bili priključeni drugim banovinama.⁵⁶⁹

Politička aktivnost opozicionih Mađara nije jenjavala ni u drugoj polovini decembra jer su bili priređeni dobro posećeni politički skupovi u Debeljači, Somboru, Subotici, Bačkom Petrovom Selu i Starom Bečeju. I na ovim susretima su isticali osnovni principi političkog opredeljenja pristalica Vojvođanskog pokreta — da je »bez narodne organizacije i jedinstva politička borba sasvim besperspektivna«.⁵⁷⁰

U takvoj političkoj atmosferi je prošla i u Vojvodini 1939. godina, koja je već bila ratna. Sledeća ratna godina nije obećavala ništa dobro.

Početkom aprila 1940. u Budimpešti su službeno otputovali ministri Konstantinović i Čubrilović i ministar pravde L. Marković. Jugoslovenski poslanik u Budimpešti Rašić je u aprilu javljao o mađarsko-jugoslovenskom zbliženju, o priređivanju raznih manifestacija i priredaba. Navodio je i posete trojice ministara, putovanje turista, pevačkih društava, otvaranje trgovačkih komora. Štampa je već pisala o mogućnosti dolaska Cincara-Markovića u Budimpeštu da potpiše pakt o prijateljstvu. Ministar trgovine Andres posetio je Hortija, koji je za dvadesetogodišnjicu svoga regenstva dobio Karađorđevu zvezdu.⁵⁷¹

Treba još dodati da izvesni politički krugovi u Mađarskoj (na čelu sa predsednikom vlade Palom Telekijem) nisu bili ubeđeni u ispravnost puta kojim je Mađarska krenula u spoljnoj politici. Bili su zato žestoko napadani od krajnje desnice, naročito od fašističkom ideologijom obojene Stranke strelastih krstova. Teleki je padao u teške dileme i razmišljao o samoubistvu (što je i učinio u aprilu 1941, pre nego što je Mađarska napala Jugoslaviju). On je čak sa svojim najbližim saradnicima razmišljao o suprotstavljanju Nemcima i o tome izvestio Forin ofis. Engleska je 17. maja obećala da će priznati mađarsku emigrantsku vladu, ako bi nemačke trupe okupirale Mađarsku. Međutim, u to vreme se zapadni front raspadao, Francuska je kapitulirala. Sve je ovo, naravno, u potpunosti izmenilo situaciju u prilog onih koji su bili za potpuno vezivanje uz Nemačku i Italiju. I peštanska štampa je pobedonosno pisala o »slomu Versalja«. Ti su krugovi zlorado primali vesti o propasti Francuske, smatrajući je za glavnog krivca za Trijanon.⁵⁷²

Mađarska manjinska štampa je u prvoj polovini 1940. posvetila dosta prostora jugoslovensko-mađarskom prijateljstvu. Posebno je komentarisana, na primer, izjava predsednika jugoslovenske vlade (koju je za Novu godinu dao glavnom uredniku budimpeštanskog lista *Pester Loyd*) o prijateljstvu između dve zemlje i o zajedničkim interesima.⁵⁷³

Ipak je iza naizgled povoljne političke površine stvarnost bila nešto drugačija. Građanske i vojne vlasti su sa nepoverenjem pratile političko delovanje i kulturni život Mađara. Redovno je registrovan svaki politički skup, nezavisno od toga da li je sazvan radi podrške Jugoslovenskoj radi-

⁵⁶⁹ *A Nép*, 9. XII 1939, 2; 16. XII 1939, 6.

⁵⁷⁰ *A Nép*, 23. XII 1939, 2.

⁵⁷¹ *Politika*, 11. II i 3. IV 1940, 6; *Jutarnji list*, 12. III 1940; *Vreme*, 19. IV 1940, 6; *8 órai Újság*, 25. IV 1940; spominje i V. Vinaver, nav. delo, 371.

⁵⁷² V. Vinaver, nav. delo, 371.

⁵⁷³ *Napló*, 2. I 1940, 2.

kalnoj zajednici, ili vojvodanskom krilu udružene opozicije. Isto tako je marljivo praćena i svaka kulturna manifestacija. Sumnjalo se u postojanje revizionizma i tamo gde ga tada i nije bilo. Za rasvetljavanje svih tih pitanja najviše podataka bi nam dala dokumentacija Odseka za javnu bezbednost Drugog odeljenja Dunavske banovine, da je saćuvana. Ipak, iz upisa u delovodni protokol ovog Odseka za prvu polovinu 1940. možemo zaključiti da u tom periodu, u celini uzevši, medu Maćarima u Jugoslaviji nije bilo takvog revizionistićkog zanosa i išćekivanja (kao za vreme ćehoslovaćke tragedije). Ipak, postoje podaci o maćarskoj propagandi u pojedinim mestima, o širenju alarmantnih vesti od strane nekih pripadnika maćarske nacionalne manjine. Navedeno je, na primer, da je u Źablju graćanin Ištvan Horvat u pripitom stanju klicao Maćarskoj, a u Bogojevu neki meštani maćarske narodnosti su pevali maćarsku himnu.⁵⁷⁴

Obaveštajno odeljenje Glavnog generalštaba bivše jugoslovenske vojske sadrži takoćde interesantne i dragocene podatke o politićkom raspoloženju maćarske nacionalne manjine u Vojvodini. Generalštab je u svojim dopisima upućenim Komandi I armijske oblasti (koja je pokrivala podrućje Vojvodine) ćesto navodio krajnje nemaran odnos graćanskih vlasti i neshvatljivu toleranciju prema nekim zabrinjavajućim pojavama. Kao najdrastićniji primer bio je naveden slućaj koji se desio 7. januara 1940. u Batini, na jednoj zabavi. Zamenik sreskog naćelnika Batinskog sreza Tornjanski je u pripitom stanju naredio svircima da sviraju »Rakocijevu himnu«. Tada mu se pridružio i sreski naćelnik Anojćić. Posle su poćeli da se ljube sa nekim meštanima, Maćarima i vikali: »Bolje da dodu Maćari nego da ovo podrućje pripadne Hrvatskoj«. ⁵⁷⁵ Vojne vlasti su takoćde sa zabrinutošću notirale da iz Maćarske uskoro stiže u zemlju grupa katolićkih sveštenika u posetu našim sveštenicima i da će obići Staru Kanjižu, Sentu, Baćku Topolu i Horgoš. Sumnjalo se da je glavni cilj dolaska maćarska propaganda. Zato su preduzeti i koraci za njihovo diskretno praćenje.

Vojne vlasti su bile zabrinute zbog intenzivnog porasta kleronacionalistićke propagande katolićkog sveštenstva maćarske narodnosti, koje je navodno dobilo nalog iz Maćarske da razvije jaku propagandu protiv Jugoslavije. Oni su, po izveštajima vojnih vlasti — širili glasove da u zemlji vlada korupcija, narod je nezadovoljan i pozivanjem na vojnu veźbu jer vojku služe samo siromašni ljudi. »Mećutim, sve ovo stanje neće — kažu — dugo trajati, jer će Maćari sve ove krajeve uskoro dobiti natrag«. Isto će tako, po tim izveštajima, Maćari uskoro otpoćeti da ubacuju u Jugoslaviju pripadnike »Rongyos Gárde« (Garde odrpanaca, vojna formacija slićna komitama za vršenje sabotaža — prim. M. Š.) radi nasilja, propagande i sabotaže.

Iste vlasti su u izveštajima navele i da kleronacionalistićku propagandu ne sprovode samo katolićki, nego i reformatorski sveštenici, posebno u Baranji (naroćito u mestima Lug, Vardarac i Kopaćevo), kao i u Panćevu.

Maćarski sveštenici u sluźbi takve propagande spominju se kao veoma izraziti u Banatskom Aranćelovu i Muźlji, gde (zajedno sa nekim drugim graćanima) sugerišu stanovništvu da posećuje samo maćarske kulturne

⁵⁷⁴ AV, Delovodni protokol Odseka za javnu bezbednost Drugog odeljenja Dunavske banovine, br. 988, 1103 i 2930/1939.

⁵⁷⁵ Muzej... , Mikrofilm BJV, kutija 11, br. f. k. 383.

priredbe, kupuje robu samo od trgovaca Mađara, da se obraća samo advokatima mađarske narodnosti, da posećuje samo mađarske lokale itd.

Treba, međutim, odmah dodati da su gradanske i vojne vlasti svaku prijavu o pojavi antidržavne delatnosti svestrano proveravale, pa su često dolazile i do saznanja da ne odgovaraju istini. Tako se desilo, na primer, u Bačkoj Topoli, kada im je stigla prijava o formiranju nekakvog ilegalnog odbora radi širenja revizionističke propagande.

Vojne vlasti su u pismenom saobraćaju sa svojim podređenim organima ukazivale i na revizionističku propagandu koja se širila iz Pečuja. Naime, u tom gradu je u okviru Univerziteta delovao institut koji se bavio isključivo položajem mađarskih manjina u Čehoslovačkoj, Rumuniji i Jugoslaviji. Institut je pokrenuo periodičnu publikaciju *Statisztikai Közlemények* (skraćeno *Stud*), koja je često bila tendenciozna i iskrivljena. Posebno je istaknuto da je taj institut uputio okružnicu svim mađarskim manjinskim listovima i časopisima u Vojvodini tražeći da redovno šalju jedan primerak svojih izdanja u zamenu za ovu publikaciju. I u tom koraku su vojne vlasti videle prikrivenu revizionističku propagandu iz severne susedne zemlje.

U rano proleće 1940. neki mađarski poznati fudbalski timovi (Ujpešt, Ferencvaroš, Seged) nalazili su se na gostovanju i turneji po Vojvodini i odigrali prijateljske utakmice u Novom Sadu, Subotici, Somboru i Petrogradu sa tamošnjim klubovima. Radilo se o jačim i boljim klubovima pa su skoro uvek i pobeđivali visokim rezultatima. Vojne vlasti su sa žaljenjem konstatovale da su i te sportske manifestacije bile iskorišćene za mađarsku propagandu o nekakvoj superiornosti mađarskog sporta, a posebno fudbala. Naglašeno je, međutim, da prijateljske odnose na sportskom terenu i dalje treba negovati, ali da mađarske klubove treba upućivati van Vojvodine (Beograd, Zagreb, Split itd.), gde su jači klubovi i gde nema mađarskog stanovništva.⁵⁷⁶

Verovatno je ova intervencija vojnih vlasti bila donekle prihvaćena, jer nešto kasnije planirana utakmica između mađarskog kluba Hungarija i subotičkog kluba ŽAK-a nije bila odobrena.⁵⁷⁷

Vojne vlasti su veoma pažljivo pratile i kulturni život Mađara, posebno u pograničnoj zoni severne granice. Nisu ostale ravnodušne kada je (u proleće 1940) uprava Mađarske čitaonice u Subotici pokrenula akciju kod vlasti da osnuje svoje filijale u okolnim malim mestima (Kelebiji, Ludašu i Paliću). Za vojne vlasti bi pozitivan ishod inicijative Mađarske čitaonice u Subotici značio znatnije proširivanje mađarske propagande »na veoma osetljivom mestu, u blizini mađarske granice«.⁵⁷⁸

I pored negativnih mišljenja vojnih vlasti, sve te filijale su u jesen 1940. dobile odobrenje za rad.⁵⁷⁹

Politički život Mađara u Vojvodini se u takvoj atmosferi — prividno povoljnijoj a, u stvari, veoma složenoj — u prvoj polovini 1940. odvijao u izvesnom smislu na relaciji Beograd—Zagreb. Senator Imre Varadi i njegovi najbliži saradnici — svi iz vođstva bivše Zemaljske stranke — već i ranije su bili okrenuti prema Beogradu. U tom pogledu nije bilo

⁵⁷⁶ Muzej. ..., Mikrofilm dok. BJV, kutija 11, br. f. k. 387—419.

⁵⁷⁷ AV, Delovodni protokol Odseka za javnu bezbednost Drugog odeljenja Dunavske banovine, br. 2093/40.

⁵⁷⁸ Muzej. ..., Mikrofilm BJV, br. f. k. 390—595.

⁵⁷⁹ AV, FDB, II, br. 34792 i 37818/1940.

dilema ni početkom 1940. godine. Ovo je jasno formulisano i u novogodišnjem govoru Varadija pred upravom Mađarskog kulturnog udruženja u Petrovgradu. O sadržini njegovog govora, kao i o formulisanim zahtevima u ime mađarske nacionalne manjine, dobijamo jasnu sliku na osnovu pisanja manjinske štampe, kao i iz dokumentacije vojnih vlasti. Po tome, senator Varadi je posebno naglasio da Mađari traže samo ono što im je već bilo osigurano pre uvođenja diktature. Na prvom mestu je isticao želju za formiranje sopstvene stranke, odnosno obnovu bivše ZMS. Dalje je naglasio da bez odlaganja treba staviti van snage Uređbu o ograničavanju prodaje nekretnina. Nadalje, da u odborima za utvrđivanje visine poreza (u mestima sa mađarskim stanovništvom) obavezno budu zastupljeni i ljudi iz mađarske narodnosti. Nije izostavljeno ni stalno aktuelno pitanje mađarske poljoprivredne sirotinje sa upozorenjem da i njoj treba obezbediti zemlju.

Ostali zahtevi su bili kulturno-prosvetnog karaktera. Prvenstveno je naglašena potreba za formiranjem Mađarskog kulturnog saveza sa pravom delovanja u celoj Vojvodini, uz primedbu da Vlatko Maček ima pozitivan stav po ovome pitanju i da je već dao izjavu da Mađari u Hrvatskoj mogu da imaju svoje kulturno udruženje. Piše još o zahtevima da se Mađarima osiguraju bar dva mesta među školskim nadzornicima. Osim toga, da mađarski učitelji i profesori koji rade van Vojvodine budu vraćeni u mađarska odeljenja (na mesto onih koji tu rade a ne vladaju mađarskim jezikom, ili ga znaju veoma slabo).⁵⁸⁰ Bilo je ponovo potvrđeno da će Imre Varadi (koji je uskoro bio imenovan za senatora) i njegovi najbliži saradnici krenuti opet putem kontakata sa najodgovornijim ljudima, prvenstveno članovima vlade a posebno njenim predsednikom Dragišom Cvetkovićem — da na taj način izvuku nove koncesije u korist Mađara u Jugoslaviji. Za prve kontakte uskoro se ukazala prilika. Ministar poljoprivrede Svetozar Bešlić, koji je kao predsednik banovinske organizacije Jugoslavenske radikalne zajednice boravio u prvoj polovini januara u Novom Sadu i Subotici, obišao je i neka druga mesta. On je dao svugde izjave o spremnosti vlade da izgradi iskrenu demokratiju koja će omogućiti nacionalnim manjinama slobodu i ravnopravan život.⁵⁸¹

Njegov boravak u Subotici iskoristio je bivši poslanik Zemaljske mađarske stranke i vođa tadašnje subotičke organizacije Stranke, Deneš Štrelicki. On je, na čelu jedne mesne delegacije, vodio pregovore sa predsednikom. Štrelicki je tražio da profesori mađarske narodnosti, koji većinom rade van Vojvodine, budu vraćeni u subotičku gimnaziju, gde ih u mađarskim razredima skoro nije ni bilo. Traženo je da se jednom konačno prekine sa istraživanjem porekla imena i stavljanje van snage Uredbe o ograničavanju prodaje nekretnina, koja je u Subotici bila primenjena sa posebnom oštrinom. Bešlić je pokazao maksimum razumevanja, a dao je na znanje i da — po postojećim zakonskim propisima — manjine nemaju pravo da formiraju svoju stranku. Ali u okviru Jugoslovenske radikalne zajednice mogu da formiraju posebnu podsekciju.⁵⁸²

⁵⁸⁰ *Napló*, 3. I 1940, 7; Muzej..., Mikrofilm dokumenata BJV, br. 20428, br. f. k. 433—434.

⁵⁸¹ *Napló*, 7. I 1940, 7; *Reggeli Újság*, 11. I 1940, 6.

⁵⁸² *Napló*, 7. I 1940, 9.

Izgleda da je pri ovom susretu bilo dogovoreno da Štrelicki stupi u vezu sa Varadijem i da inicira razgovor sa predsednikom vlade. Štrelicki je tako i postupio; u izveštaju mađarski poslanik je svojim pretpostavljenima dostavio prepis pisma u kojem su predloženi pregovori sa predsednikom vlade. Ali je posebno napomenuo da nema velike iluzije oko ishoda tih pregovora.⁵⁸³

Skorašnje eventualne pregovore nisu omeli ni neki vanredni politički događaji. Na dan 21. decembra 1939. izvršena je između Mađarske i Jugoslavije nova razmena političkih zatvorenika. Tom prilikom je jugoslovenska strana predala 26 osuđenika, a druga strana samo četiri.⁵⁸⁴ Ni takozvana »senčanskohorgoška špijunska afera« nije poremetila odnose, kađ su osumnjičeni neki građani mađarske narodnosti iz Sente i Horgoša. Sud za zaštitu države je uskoro odbacio sve optužbe.⁵⁸⁵

Senator Imre Varadi bio je u izvesnoj dilemi. Iz arhive mađarskog Ministarstva inostranih poslova (a posebno iz izveštaja koji su mu upućeni od poslanika Đerđa Bešenji-Bakača može se zaključiti da Deneš Štrelicki nije uživao poverenje tih faktora, i Varadiju je savetovano da izbegne svaku saradnju sa njim. Međutim, Varadiju i njegovim najbližim saradnicima bilo je stalo do tih pregovora. Posle izvesnog kolebanja prihvatio je ovu inicijativu, koja je, svakako, bila u skladu i sa njegovim političkim koncepcijama, da se putem pregovora rešavaju još otvorena pitanja koja su tištila mađarsku nacionalnu manjinu kao celinu.

Predsednik vlade Dragiša Cvetković nije bio protiv pregovora sa ljudima koji su sebe još smatrali za predstavnike mađarske nacionalne manjine u Jugoslaviji, na čelu sa senatorom Varadijem. On je uvideo da su ti ljudi orijentisani prema Beogradu, da slede taktiku još iz doba parlamentarizma i da će (kao što su tada sklopili nekakav sporazum sa Narodnom radikalnom strankom) i sada biti spremni za saradnju sa Jugoslovenskom radikalnom zajednicom. U isto vreme bilo mu je jasno i da je Ivan Nađ mnogo dinamičniji u opozicionom agitacionom radu i da će on postići sada (u eri Sporazuma) veće uspehe. Zato je pretila opasnost da okupi Mađare na svojoj političkoj platformi i da tako opozicioni Vojvođanski front u značajnoj meri ojača. Uskoro je došlo i do pregovora koje možemo da ocenimo kao susret vladine delegacije sa delegacijom bivše ZMS. Ti pregovori su održani 30. januara 1940. u Novom Sadu. Na čelu vladine delegacije nalazio se sam predsednik vlade Dragiša Cvetković, a članovi su bili ministar zemljoradnje Svetozar Bešlić i ministar fizičke kulture Tomić. Sa mađarske strane članovi delegacije, sem senatora Imrea Varadija, bili su još Deneš Štrelicki, Leon Deak, profesor iz Sente, Pal Mohači i reformatorski sveštenik iz Novog Sada Lajoš Horvat.

Pregovori su, po svoj prilici, tekli prilično teško, sa obostranim nepoverenjem, mada je to bilo prikriveno izjavama o nužnosti saradnje. Cvetković je, na primer, izjavio da su Jugoslavija i Mađarska upućene jedna prema drugoj. Spreman je da pregovara sa istinskim predstavnicima mađarske manjine u Jugoslaviji i neće da trpi nikakvu demagogiju. Zato nije spreman

⁵⁸³ OL, KM, K — 63 — 16/1 — 1940.

⁵⁸⁴ OL, KM, K — 63 — 16/1 — 1940.

⁵⁸⁵ OL, KM, K — 63 — 16/1 — 1940.

ni na kakve političke kontakte sa Ivanom Nađem, a ni sa Gaborom Santom, koji nema nikakav uticaj u mađarskim masama. Međutim, već na početku pregovora je razbio iluzije o obnovi bivše ZMS. Naime, on je odmah dao na znanje da po postojećim zakonskim propisima nije moguća restauracija Stranke. Mađari mogu da se uključe u JRZ i u tom okviru mogli bi da oforme posebnu podsekciju. U tom slučaju, u Zemaljski izvršni odbor, uz jednog potpredsednika, birali bi iz redova mađarske narodnosti još jednog člana.

Varadi je zatim izložio primedbe čije usvajanje bi bilo preduslov da se vode mađarske nacionalne manjine uključe u vladinu stranku. Na prvom mestu je istakao istraživanje porekla imena prilikom upisa dece mađarske narodnosti u osnovnu školu. Predsednik vlade je dao čvrsto obećanje da će uskoro izdati uredbu o tome da je izjava roditelja jedino merilo za određivanje nacionalne pripadnosti. Senator Varadi je u toku pregovora posebno izneo da je Uredba o ograničavanju prodaje nekretnina u pograničnoj zoni posebno štetna za mađarsku nacionalnu manjinu. Predsednik vlade u tom pogledu nije mnogo obećavao, ali je kazao da će omogućiti da u istoj opštini pripadnici iste narodnosti mogu slobodno da vrše kupoprodaju nekretnine. Bio je, međutim, mnogo odlučniji u obećanju da će mađarske učitelje i profesore koji rade van Vojvodine vratiti u mađarske sredine, odnosno u odeljenja sa mađarskim nastavnim jezikom, i da će svaku žalbu posebno razmotriti.

Mađarska delegacija je još tražila ukidanje Uredbe o zabrani političkih skupova. Insistiralo se, dalje, i na odobravanju pravila nečavno oformljenih mađarskih kulturnih udruženja.

Na kraju pregovora bilo je odlučeno da se uskoro organizuje jedan širi politički skup u Novom Sadu na koji će biti pozvani predstavnici iz svih mesta gde su za vreme parlamentarizma postojale mesne organizacije ZMS. Na ovom skupu će se odlučiti o ulasku u vladinu stranku pod uslovima koje je izneo predsednik vlade.

Tok pregovora smo izneli na osnovu informacije koju je senator Varadi posle dao mađarskom poslaniku Bešenjiju. Ujedno je Varadi tražio i mišljenje poslanika o tome kako da postupi. Po izveštaju Bešenjija (koji je poslao 3. februara 1940. mađarskom Ministarstvu inostranih poslova), on je Varadiju odgovorio da se načelno ne protivi uključenju u vladinu stranku, ali da je jugoslovenski politički život labilan. Pošto nije siguran da li će Jugoslovenska radikalna zajednica i Cvetković ostati na vlasti, odluku bi trebalo za izvesno vreme odložiti.⁵⁸⁶

⁵⁸⁶ OL, KM, K — 63 — 16/1 — 1940.

Mađarska manjinska štampa prezentovala je svojim čitaocima da se u toku pregovora sa predsednikom vlade sporazumevalo o sledećim pitanjima:

— nacionalna pripadnost školske dece mađarske narodnosti određiće se na osnovu izjašnjenja roditelja;

— donet je Zakon o prodaji nekretnina, publikovanje istog očekuje se sledećih dana; u isto vreme, pripadnici manjine u istoj opštini međusobno nesmetano mogu da prodaju i kupuju nekretnine;

Tako je bilo i učinjeno. Kao što smo i ranije napomenuli, ljudima iz bivše ZMS je posle čehoslovačke tragedije mnogo stalo do onoga šta misle o njihovim političkim potezima vladajući krugovi u Budimpešti. Skoro ni jedan korak nije učinjen bez prethodnog kontaktiranja sa mađarskim poslanstvom. Istog dana (3. februara) sledio je još jedan izveštaj o tome da je poslanstvo posetio zemljoposednik iz Čoke Đerđ Lederer. On navodi da mu je ministar Svetozar Bešlić za predstojeće skupštinske izbore ponudio kandidaturu u turskokanjiškom izbornom srezu na vladinoj listi. Lederer je — po izveštaju poslanika — izjavio da će se, ukoliko mađarska vlada ne želi njegovo političko delovanje, povući bez uvrede. Po istom izveštaju, Varadi se pozitivno izjasnio, čak je ocenio korisnim da Lederer bude kandidovan na vladinoj listi. Na kraju izveštaja je mađarski poslanik naglasio da je i njegov stav pozitivan.⁵⁸⁷

Posle pregovora sa predsednikom vlade Cvetkovićem, Varadi i njegovi najbliži saradnici nisu želeli da sami odlučuju o daljoj politici i uključenju u JRZ. Tražili su da prvo pristalice bivše ZMS po mestima sazovu svoje skupove radi izjašnjenja o eventualnom takvom političkom potezu.⁵⁸⁸ Međutim, u narednom periodu takvih skupova nije bilo, osim u Petrovgradu, gde su pristalice bivše ZMS na jednom političkom skupu odlučile da Imrea Varadija kandiduju u Glavni odbor JRZ. Naime, posle već spomenutih pregovora sa predsednikom vlade, vladajući krugovi u Beogradu su stekli ubeđenje da su ljudi oko Varadija spremni za saradnju pa je uskoro stigla i pozitivna odluka iz Glavnog odbora Jugoslovenske radikalne zajednice. U isto vreme, iz pera tih ljudi je na stranicama mađarske manjinske štampe više puta bio upućen apel javnosti o potrebi očuvanja jedinstva Mađara u Jugoslaviji. Naravno, ovo jedinstvo je bilo zamišljeno pod okriljem ljudi koji su za vreme parlamentarizma bili na čelu ZMS. Isto tako, putem štampe je naglašeno da Mađari u Jugoslaviji ne žele da se mešaju u »srpsko-hrvatski spor«.⁵⁸⁹

Posle solidnih priprema, 3. marta 1940. u Senti je održana velika politička konferencija pristalica bivše ZMS. Bilo je više od 200 učesnika skoro iz svih mesta gde su za vreme parlamentarizma delovale organizacije

— Mađari će u Narodnoj skupštini, Senatu i državnim službama dobiti određeno predstavništvo;

— ubuduće će se prepustiti pripadnicima mađarske nacionalne manjine ko će ih predstavljati u Narodnoj skupštini i Senatu, i to neće određivati predsednik vlade ili neki drugi ministri.
(*Napló*, 31. I 1940, 1—2; *Reggeli Újság*, 31. I 1940, 8).

List Hrvatske seljačke stranke *Hrvatski dnevnik*, koji je izlazio u Zagrebu, takođe je objavio opširniji članak o tim pregovorima. Pre svega je ukazao na to da su mađarski listovi *Pester Lojd*, *Magyarország* i *Nemzeti Újság* veoma pozitivno ocenili te pregovore. Ujedno je komentarisana i izjava predsednika vlade Cvetkovića da po odluci Ministarskog veća, ni Mađari, ni Nemci ne mogu da imaju posebnu partiju i istankuto je da takva odluka nikad nije bila doneta. (*Hrvatski dnevnik*, 4. II 1940, 5).

⁵⁸⁷ OL, KM, K — 63 — 16/1 — 1940.

⁵⁸⁸ *Napló*, 11. II 1940, 7.

⁵⁸⁹ *Napló*, 23. II 1940, 5; *Reggeli Újság*, 25. II 1940, 3.

ZMS. O toku skupa i o donetoj rezoluciji najviše podataka ima na stranicama opozicione štampe. Po svoj prilici, na skupu je vladala prilična konfuzija. Mnogi od prisutnih su otvoreno bili protiv ulaska u Jugoslovensku radikalnu zajednicu. Iz diskusija pojedinih učesnika saznajemo da je još godinu dana pre skupa formirana jedna petočlana, posle i sedmočlana komisija radi objedinjenja pokreta. Ali baš Varadi i Deak su izjavili da nisu spremni da se obavezuju odlukama komisije. Isto tako je i Varadijevo imenovanje u Glavni odbor JRZ naišlo na različito reagovanje prisutnih. Varadi je na primedbe odgovorio da nije ničim doprineo ovom imenovanju, kao što i ranije nije imao želju da bude imenovan za senatora. Na kraju su se učesnici skupa ipak složili sa tekstom rezolucije, čiji je krupni nedostatak bio što nisu nabrojane žalbe Mađara u Jugoslaviji. Istovremeno je izbegnuto jasno opredeljenje o ulasku u JRZ. U rezoluciji je, naime, naglašeno da su učesnici skupa jednoglasno primili na znanje da su senator Varadi i njegovi najbliži saradnici vodili pregovore sa najmerodavnijim predstavnicima vlade i priznaju da je to urađeno u interesu celog Madarstva u Jugoslaviji. Ujedno se obavezuju da će u mestima koja predstavljaju upoznati ljude sa tim pregovorima i njihovim rezultatima. Ubuduće će okupljati ljude koji su spremni na aktivno delovanje, po mogućstvu u okviru ZMS. Ujedno su ovlastili Imrea Varadija, Leona Deaka i Deneša Štrelickog da i dalje vode pregovore sa nadležnim političkim faktorima u duhu stavova bivše ZMS. Nadalje, u pregovorima treba dati prednost onim političkim, ekonomskim, kulturnim i socijalnim pitanjima čije rešavanje je neophodno za »životno pravo mađarske narodnosne zajednice«.

U posebnom delu rezolucije odlučno se ističe životna zainteresovanost Mađara u Jugoslaviji za njihovu nedeljivost unutar državnih granica. Zato su protiv svih onih pokreta i stremljenja koji su usmereni na podelu Vojvodine.⁵⁹⁰

Poslednji deo rezolucije se odnosio na tadašnje političke glasine o ambicijama Hrvatske seljačke stranke (na čelu sa Vlatkom Mačekom) da — ukoliko Vojvodina ne dobije posebnu autonomiju — neke njene delove sa hrvatskim stanovništvom treba priključiti Hrvatskoj banovini. Iz celog teksta rezolucije vidi se da je bila dosta neodređena jer nisu nabrojane tačke o žalbama Mađara u Jugoslaviji. U isto vreme se jasno može zaključiti da

⁵⁹⁰ *Napló*, 4. IV 1940, 1; *Reggeli Újság*, 4. III 1940, 2.

List *Hrvatski dnevnik* obavestio je svoje čitaoce o sazivanju konferencije Mađara u Senti, ali posle nije bilo napisa o rezoluciji koja je bila doneta na toj široj konferenciji.

Novosadski *Dan* je još ranije objavio članak o političkom delovanju Mađara u Jugoslaviji. Bilo je istaknuto da Mađari u Jugoslaviji u osnovnoškolskoj nastavi imaju 621 odeljenja sa 33.222 učenika, imaju i gimnaziju i učiteljsku školu. Spominje se još i rad 120 kulturnih organizacija pored raznih klubova, kao i redovni izlazak 37 listova na mađarskom jeziku. Postavljeno je ujedno pitanje o tome kakav je položaj jugoslovenske manjine u Madarskoj i odmah se daje i odgovor da osim Srba, koji su zadržali bar svoje konfesionalne škole, i nekih hrvatskih škola gde se predaje lokalni dijalekt, ne postoje manjinske škole, a nemaju ni jedan list. U vezi sa širom konferencijom u Senti, list *Dan* sa zadovoljstvom konstatuje da su Mađari u Jugoslaviji okrenuti prema Beogradu. (*Dan*, 11. II 1940, 3; 6. III 1940, 4; *Hrvatski dnevnik*, 2. III 1940, 3).

su bivše pristalice ZMS bile spremne da slede put iz perioda parlamentarizma. U sporazumu sa vladajućim krugovima JRZ i podržavanjem njenog političkog programa dobijene su nove koncesije za mađarsku nacionalnu manjinu. Osećalo se međutim, da vreme ne radi za njih, njihove pristalice su se stalno osipale. Ljudi su gubili veru u njih, pa su uskoro počeli da liče na »generale bez vojske«. Situacija se sasvim izmenila posle skupštinskih izbora od 11. decembra 1938. Nije bilo malo onih koji su se povukli u potpunu pasivnost. Očekivali su novi rasplet spoljnopolitičkih događaja. Njihove želje su bile usmerene u pravcu revizionizma i iredentizma. Sredinom 1940. smanjenju broja pristalica senatora Imrea Varadija i njegovih najbližih saradnika svakako je doprineo veoma vešt i dinamičan politički rad Ivana Nađa u okviru vojvođanskog krila udružene opozicije. Ta politička grupacija je, u izmenjenoj situaciji posle Sporazuma Cvetković—Maček, mogla računati na podršku vođe Hrvatske seljačke stranke, koji je sad postao potpredsednik vlade.

Imre Varadi i njegove pristalice se na senčanskom političkom skupu nisu definitivno izjasnile o ulasku u Jugoslovensku radikalnu zajednicu pre nego što čuju šta o tome misli bivše partijsko članstvo. Zato su pripremili političke skupove da bi za svoju buduću politiku dobili podršku. Ti skupovi bi trebalo da potvrde i potrebu obnove ZMS. U isto vreme već je sazrela ideja i o formiranju Kulturnog saveza Mađara u Jugoslaviji. On se ne bi bavio političkim pitanjima, nego samo objedinjavanjem rada mađarskih kulturnih društava u zemlji.

Vlada, svakako, nije želela da spreči priređivanje političkih skupova jer je senator Varadi sa svojim najbližim pristalicama bio spreman da saraduje sa vladom. Osim toga, Ivan Nađ i njegovi politički istomišljenici su (u prvoj polovini 1940) organizovali nekoliko veoma uspeših i masovnih zborova.

Sudeći po vestima iz mađarske manjinske štampe, senator Varadi je u prvoj polovini 1940. uspeo da organizuje nekoliko političkih skupova. Prvi je, posle senčanske konferencije, bio priredjen u Senčanskom Gornjem Bregu (11. marta). Glavni govornik je bio Leon Deak. On je najviše insistirao na ponovnom oformljenju ZMS. Pri tome je predlagao da Mađari u Jugoslaviji treba da se bore za sopstvene interese, da se njihova stremljenja ne mogu da podrede interesima drugih stranaka.⁵⁹¹

Tri dana kasnije (14. marta) senator Imre Varadi i njegove pristalice su održali užu sednicu. Tu su sastavljeni program i taktika za političko organizovanje.⁵⁹² Uskoro je održan i jedan politički skup pristalica bivše ZMS u Bačkoj Topoli. I na ovom zboru se kao govornik pojavio Leon Deak. On je naročito istakao važnost političkog jedinstva Mađara u Jugoslaviji, koje, međutim, već odavno nije postojalo. Naglasio je da će — ukoliko ovo jedin-

⁵⁹¹ *Napló*, 12. III 1940, 9; *Reggeli Újság*, 13. III 1940, 2.

⁵⁹² *Napló*, 15. III 1940, 7; *Reggeli Újság*, 19. III 1940, 4.

stvo ne bude ostvareno — pravo Mađara ostati i dalje gde je dotle bilo: u političkom zabranu.⁵⁹³

Među pristalicama Ivana Nađa sa velikim interesovanjem su praćeni napori bivših sledbenika ZMS da se ponovo organizaciono okupe. U njihovoj štampi posebno je prokomentarisana vrbaski skup. Na njemu je Leon Deak odredio politički pravac pokreta: »Naši pogledi su upereni prema Beogradu«. Isto tako je u veoma oštrm tonu osuđena i Deakova izjava da »ne žele da se mešaju u pitanja Vojvodine i ovo prepuštaju onima koji su za to nadležni«.⁵⁹⁴

Po opozicionoj štampi, sledeći skup u Bajmoku se završio potpuno bezuspešno jer prisutni meštani nisu bili voljni da saslušaju obrazloženje Deaka o prednostima saradnje sa Jugoslovenskom radikalnom zajednicom. Po pisanju iste štampe, ljudima je već bilo dosta obećanja koja posle nisu ispunjena.⁵⁹⁵

Senator Varadi i njegove pristalice bili su svesni toga da bez nekih konkretnih rezultata ne mogu da pokrenu mase za politiku saradnje sa JRZ. Dobro su znali a to je i vlada više puta dala na znanje — da po postojećim zakonskim propisima nema izgleda za ponovno oformljenje ZMS (jer ni ostale zemaljske građanske stranke nisu delovale u organizacionoj formi iz doba parlamentarizma). Isturena je zato u prvi plan ideja o formiranju Kulturne zajednice Mađara u Jugoslaviji. U vezi sa tim, senator Varadi je početkom maja vodio pregovore sa ministrom saobraćaja Bešlićem, a posebno i sa ministrom unutrašnjih poslova Stanojem Mihaldžićem, kojem je kasnije uručio i molbu za formiranje Saveza.⁵⁹⁶

Cela politička ekipa senatora Varadija i njegovih pristalica nije ništa postigla. Organizovanje daljih političkih skupova (posle neprijatnog »bajmočkog slučaja«) bilo je obustavljeno. Položaj mađarske nacionalne manjine nije se izmenio. Ljudi nisu bili željni da slušaju obećanja iz usta ljudi koji su među njima gubili autoritet. Posebna greška je bila izbor Leona Deaka za glavnog govornika na skupovima priređenim u ime bivše ZMS. On nije uživao popularnost kod masa, čak je njegova pojava delovala odbojno. Inače, ni ostala imena iz bivšeg vođstva ZMS nisu bila privlačna. Jedino autoritet senatora Varadija nije bio doveden u pitanje. Sve ovo je uskoro konstatovano i u razgovoru između ministra saobraćaja Bešlića i mađarskog poslanika Bešenji-Bakača. Kontakti poslanika u to vreme bili su sve češći ne samo sa predstavnicima vlade, nego i sa Varadijem. Senator je već u prvoj polovini juna posetio poslanstvo i saopštio poslaniku da od obećanja vlade u interesu mađarske nacionalne manjine što tada ništa nije realizovano i da ta okolnost negativno utiče na raspoloženje građana mađarske narodnosti. Senator je naveo i primer dopunskih opštinskih izbora koji su sprovedeni u

⁵⁹³ *Napló*, 18. III 1940, 3; *Hrvatski dnevnik*, 19. III 1940, 5; *Dan*, 14. III 1940, 3; 20. III 1940, 3.

Među pristalicama bivše ZMS u Novom Sadu takođe je počelo organizacioni rad i doneta odluka na jednom skupu da »Mađari u gradu treba da se uključe u jednu hrišćansku i socijalnu organizaciju«. (*Reggeli Újság*, 25. III 1940, 3).

⁵⁹⁴ *A Nép*, 27. IV 1940, 5.

⁵⁹⁵ *A Nép*, 25. IV 1940, 2.

⁵⁹⁶ *Napló*, 11. V 1940, 9; *Reggeli Újság*, 11. V 1940, 11.

deset vojvođanskih opština (od kojih je u šest pobedila Hrvatska seljačka, odnosno vojvođansko krilo udružene opozicije).

U izveštaju koji je mađarski poslanik (posle susreta sa Varadijem) uputio Političkom odeljenju mađarskog Ministarstva inostranih poslova, navedeno je još da je ministar Bešlić — prilikom poslednjeg susreta sa Varadijem — najodlučnije izjavio da su najboljniju žalbu o ograničavanju prodaje nekretnina već rešili. Poslato je poverljivo uputstvo u tom smislu novosadskom Višem administrativnom sudu i ministar je pokazao Varadiju kopiju tog uputstva. Posle ovog susreta Varadi je posetio i predsednika novosadskog suda, koji je prvo negirao a posle priznao da je dobio takvo uputstvo. Izjavio je, međutim, da ministar Bešlić može da dá samo mišljenje, a da pridržavanje zakona spada u njegov delokrug. Na kraju je izjavio da nema nameru da ublaži ograničavanje prodaje nekretnina, jer se takva ograničenja primenjuju i u drugim državama, među njima i u Mađarskoj.

U prilično opširnom izveštaju poslanika Bešenji-Bakača još stoji da je Varadi prilikom njihovog susreta sa žaljenjem konstatovao da ni u pogledu upisa dece u osnovne škole i istraživanja porekla imena nema nikakvih promena, iako je manjinska štampa nedavno obavestila javnost o naredbi ministra prosvete (br. 26313) da prilikom upisa nacionalnost dece treba odrediti na osnovu opredeljenja roditelja. Međutim, direktori škola nastavljaju sa starom praksom pod izgovorom da nisu dobili nikakvu naredbu.

Poslanik je u svom izveštaju preneo i ocenu senatora Varadija da beogradska vlada ništa nije izmenila u svojoj manjinskoj politici. Ona taktizira da bi se stvorio utisak o njenoj spremnosti za rešavanje otvorenih pitanja. Ali sve mere se ne ostvaruju zbog otpora nižih upravnih organa, verovatno zbog poverljivog uputstva viših organa.

Na kraju svoga izveštaja poslanik Bešenji-Bakač je naveo i zabrinutost Varadija i njegovih saradnika što će izgubiti uticaj i što će većina Mađara da se izjasni za Mačekov politički program.⁵⁹⁷

Posle razgovora sa Varadijem, poslanik je, po uputstvu iz Budimpešte, tražio audijenciju kod predsednika vlade Cvetkovića (13. jula). On ga je upozorio da će politika bivših vođa neminovno pretrpeti brodolom, ukoliko pred svojim sunarodnicima ne dokažu uspešnost opredeljenja za vladinu politiku. O toj audijenciji poslanik je takođe uputio izveštaj u Budimpeštu. Po tom izveštaju, predsednik vlade Cvetković je bio prilično iznenađen kada se prilikom nabiranja žalbi konstatovalo da se ne radi o novim nevoljama koje tište mađarsku nacionalnu manjinu (istraživanje porekla imena, ograničavanje prodaje nekretnina, nedovoljan broj mađarskog prosvetnog kadra). Priznao je da Varadi i Deak ne mogu da deluju pred svojim biračima kao njihovi predstavnici ukoliko ne pokažu rezultate u svom angažovanju. U isto vreme, predsednik vlade se žalio da vlasti na svim nivoima izigravaju sve ono što je vlada u odnosu na manjine već odlučila.

On je (još dok je mađarski poslanik bio kod njega) pazvao šefa kabineta vlade i naredio mu da Varadija za iduću nedelju pozove na konsultovanje.

⁵⁹⁷ OL, KM, K — 63 — 16/1 — 1940.

Po istom izveštaju poslanika, Cvetković je prilikom susreta još izjavio da bi jedan od razloga neuspeha pristalica bivše ZMS trebalo tražiti u »nepouzdanjoj« agitaciji Ivana Nađa. On nije škrt u neodgovornim obećanjima, a Varadi i njegove pristalice ne mogu sa njim da »održe korak«. Predsednik vlade je još napomenuo da Ivan Nađ u svojoj sredini ima dosta ljudi sa komunističkom ideologijom i da je sve ovo saopštio i Mačeku.⁵⁹⁸

Mađarski poslanik je u proleće i leto 1940. često kontaktirao ne samo sa predsednikom vlade Dragišom Cvetkovićem, nego i sa drugim članovima vlade, a posebno sa ministrom saobraćaja Nikolom Bešlićem (koji je bio predsednik vojvođanske organizacije Jugoslovenske radikalne zajednice i zadužen za manjinska pitanja). Čak je i letnji odmor bio iskorišćen za razmenu mišljenja o položaju mađarske nacionalne manjine u Jugoslaviji. Do takvog susreta između Bešlića i mađarskog poslanika je došlo 21. avgusta 1940. kod Bleda, gde su bili na odmoru. Bešlić je tom prilikom sa zadovoljstvom izvestio poslanika da je rešio niz pitanja koja su do tada bila otvorena. Radi se prvenstveno o ublažavanju primene uredbe o zabrani prodaje nekretnina, odobren je Kulturni savez Mađara u Jugoslaviji, a deo prosvetnih radnika Mađara je vraćen u odeljenja sa mađarskim nastavnim jezikom. U vezi s primenom Uredbe o zabrani prodaje nekretnina Bešlić je još dodao da će se uskoro dozvoliti nesmetana prodaja placeva za izgradnju porodičnih kuća, kao i nekretnina, odnosno zemlje ispod deset katastarskih jutara. U isto vreme će se pozitivno rešiti svi predmeti o prodaji koji posle donošenja Uredbe nisu bili okončani a datirani su iz ranijeg perioda.

Poslanik se zahvalio Bešliću na saopštenju. Ujedno je izrazio nadu da se ovom prilikom neće pojaviti prepreke koje su u prošlosti sprečavale realizaciju najlepših želja i planova.

Ministar Bešlić je prilikom susreta sa poslanikom pokrenuo i pitanje neuspešnog političkog delovanja pristalica ZMS i izrazio mišljenje da bivše rukovodstvo treba popuniti mlađim kadrovima koji su bliži svom narodu.

On je istakao, pre svega, popularnost i autoritet senatora Imrea Varadia, ali neki od njegovih saradnika (naznačio je Leona Deaka i Pala Mohačija iz Sente) ne samo da nisu privlačni za masu, nego deluju odbojno. U to je — kako je rekao ministar Bešlić — i sam mogao da se uveri.

Bešlić je u daljem toku razgovora još dodao da će, ukoliko se bivši rukovodeći kadar ne popuni novim, svežim snagama, Mađari preći u tabor Ivana Nađa.

O tom susretu poslanik Bešenji-Bakač je dostavio izveštaj u Budimpeštu. Pored detaljnog opisa susreta, priznao je da je Bešlić u potpunosti u pravu u odnosu na rukovodeći kadar bivše ZMS. Ujedno je predložio da se u Budimpešti održi jedna šira konferencija o tome koje ljude eventualno uključiti u politički život. Postavio je pitanje da li ima izgleda da se Ivan Nađ pridobije za jednu prihvatljiviju politiku.⁵⁹⁹

Izveštaj ponovo potvrđuje da su senator Varadi i njegovi najbliži saradnici, koji su bili spremni da sarađuju sa JRZ, u isto vreme delovali po

⁵⁹⁸ OL, KM, K — 63 — 16/1 — 1940.

⁵⁹⁹ OL, KM, K — 63 — 16/1 — 1940.

uputstvima mađarskog poslanika. Vladajući krugovi u Budimpešti su iz taktičkih razloga sugerisali baš takvu politiku, tj. saradnju sa jugoslovenskom vladom i JRZ, da bi i na taj način olakšali društveno-politički i ekonomski položaj Mađara u Jugoslaviji. Oni su bili svesni toga da trenutno za ostvarenje revizionističkih želja nema nikakvih izgleda. Te želje i zahtevi su bili tada usmereni prema Rumuniji. Uz pomoć Nemačke i Italije uskoro (30. avgusta) dolazi i do druge bečke arbitraže. Mađarskoj je bila dodeljena Severna Transilvanija. Zato je budimpeštanska vlada prema južnom susedu vodila pomirljiviju politiku, a u tom kontekstu je preporučila i bivšoj rukovodećoj manjinskoj garnituri saradnju sa Jugoslovenskom radikalnom zajednicom, kao privremenu meru dok se ne ostvari revizija granica i prema Jugoslaviji.

Inače, u to vreme se mađarsko poslanstvo u Beogradu već otvoreno mešalo i u rad najznačajnijih mađarskih kulturnih društava u Vojvodini, uslovljavajući finansijsku pomoć biranjem u uprave ljudi protiv kojih vladajući krugovi u Budimpešti nisu imali nikakve zamerke. Za argumentaciju naše tvrdnje može da posluži i šifrovan telegram koji je poslanik poslao početkom oktobra 1940. Iz njega se vidi da će se u Mađarskoj čitaonici u Subotici uskoro izvršiti izbor nove uprave. Ujedno je pitao da li su prihvatljivi neki kandidati za novu upravu (čija imena je naznačio u svom dopisu od 12. septembra) i da li se u slučaju negativne ocene — može i dalje dodeljivati ranija finansijska pomoć. Odgovor je poslao lično mađarski ministar inostranih poslova Čaki. U njemu stoji da su lica predviđena za članove nove uprave nepodobna, a sve ovo posebno važi za Korheca i Kovača. Zato je neophodno kandidovanje novih ljudi. Ujedno je pozvao poslanika Đerđa Bešenji-Bakača u Budimpeštu radi detaljnijeg konsultovanja o tom pitanju.⁶⁰⁰

U celini uzevši, pokušaj stupanja bivših voda na aktivniju političku pozornicu pretrpeo je krupan neuspeh. Oni su posle decembarskih izbora 1938. iz dana u dan gubili uticaj među biračima mađarske narodnosti. Vladajući faktori u Beogradu su povlačili veoma vešte političke poteze pre skupštinskih izbora i uspeali su da pridobiju mađarske birače za takvu politiku. Međutim, takva politika se pokazala kao besplodna i ništa značajno nije postigla. Ovo saznanje je u velikoj meri doprinelo sužavanju uticaja senatora Varadija i njegovih pristalica. A kako su se razvijali događaji u taboru pristalica Ivana Nađa? Položaj Ivana Nađa i njegovih sledbenika posle Sporazuma Cvetković—Maček bitno se izmenio. Hrvatska seljačka stranka, za koju je bilo vezano vojvođansko krilo udružene opozicije, postala je vladajuća stranka. Vlatko Maček i neki od njegovih najbližih saradnika bili su u vladi i mogli su pružati efikasniju podršku svojim vojvođanskim pristalicama.

Položaj i politički renome Ivana Nađa u januaru 1940. je za kratko vreme bio doveden u pitanje kada ga je senator iz Subotice Đido Vuković, inače pristalica opozicije, u štampi oštro napao i doveo u pitanje čak i njegovo pravo da pripada redovima opozicije. Ovoj kritici je dat veliki publicitet u mađarskoj manjinskoj štampi.⁶⁰¹ Nije se znalo u prvi mah ne stoje li iza napada možda viši faktori u dojučerašnjoj udruženoj opoziciji i ne znači li to

⁶⁰⁰ OL, KM, K — 63 — 16/1 — 1940.

⁶⁰¹ *A Nép*, 20. I 1940, 9.

možda početak drugačijeg tretmana Vojvođanskog pokreta u vreme kada je i sam Maček toliko puta naglasio da granice Hrvatske Banovine nisu definitivne i da zavise od toga kakav status će dobiti Bosna i Hercegovina, kao i Vojvodina. Bilo je ipak reči o prolaznom sukobu. Uskoro je, baš u Subotici — u petom okrugu, sa većinom mađarskog stanovništva — održan uspešan opozicioni skup gde je glavni govornik bio Ivan Nađ.⁶⁰²

Zatim je održan još jedan uspeli zbor, u Senti, gde je takođe glavni govornik bio neumorni Ivan Nađ zajedno sa već poznatim maloposednikom iz Horgoša Peterom Bagi.⁶⁰³

Na tim skupovima ponovo su naglašeni neki od osnovnih principa opozicionog programa — da narodi Vojvodine sami treba da odlučuju o budućem položaju Vojvodine. Bilo je posebno istaknuto i to da slobodni skupštinski izbori treba da prethode daljem preuređenju države i da pretežni deo naroda Vojvodine traži posebnu autonomiju.

Posle spomenutih opozicionih skupova u Subotici i Senti, vlasti izvesno vreme nisu dozvoljavale takve skupove, posebno u mađarskim sredinama, da ne bi ometali senatora Varadija i njegove pristalice i priređivanje njihovih zborova.

Zato je opozicioni *A Nép* u februaru i martu najveću pažnju posvetio delovanju senatora Imrea Varadija i njegovih pristalica i o tome dao veoma negativnu ocenu. Nije se ustručavao od ocene da se štetnost njihovog opredeljenja vidi u tome što su se prihvatili uloge da budu u službi određenih državnih stremljenja. Ističe se da je politički bezvredan onaj koji svoju ulogu nije dobio od naroda. U negativnoj oceni posebno je naglašena uloga senatora Varadija, koji »zbog nekih obećanja o manjinskim pravima našega naroda u ime toga naroda je žrtvovao slobodno političko delovanje istoga«.⁶⁰⁴ Još je posebno naglašeno da bi ustavna prava manjina trebalo »osigurati bez posebnih protivusluga vladajućim političkim faktorima«.⁶⁰⁵

Kasnije je sledila još žešća kritika na račun Varadija i njegovih pristalica. Naime, otvoreno je saopšteno javnosti da se posle iščezavanja diktature očekivalo da će iz političkog života nestati i oni koji su služili tom režimu. U isto vreme, sa žaljenjem je konstatovano da se to nije desilo, jer sada se kao zaštitnici manjinskih prava javljaju isti ljudi koji su se u ono vreme izjasnili za režim koji je celoj zemlji (a posebno mađarskoj manjini) naneo ogromne štete. Daje se ujedno ocena moralnog lika ljudi iz bivšeg vođstva nepostojeće ZMS, »koji u prijateljskim razgovorima priznaju jedini mogući put našeg opredeljenja«, ali za njih je on neprihvatljiv zbog njihove žrtvovanosti. Posebno je osuđen i stav senatora Varadija i njegovih pristalica jer u konfliktu između Beograda i Zagreba oni jednodušno stoje na liniji Beograda. Odmah je dat i odgovor da se opozicioni Vojvođanski pokret izjašnjava i za Beograd i za Zagreb, ali na osnovu narodne vladavine. Ujedno se odbijaju optužbe da je opozicioni pokret za rasparčavanje Vojvodine. Bile su posebno komentarisane izjave Leona Deaka da Mađari ne smeju da se mešaju u spor između

⁶⁰² *A Nép*, 4. II 1940, 3.

⁶⁰³ *A Nép*, 10. II 1940, 2; *Hrvatski dnevnik*, 9. II 1940, 5; 14. II 1940, 5.

⁶⁰⁴ *A Nép*, 29. II 1940, 2.

⁶⁰⁵ *A Nép*, 24. II 1940, 2.

Beograda i Zagreba i da ovo pitanje treba prepustiti onima koji su »za to pozvani«.⁶⁰⁶

Od strane Ivana Nada i njegovih pristalica posebno je podvrgnuta oštroj kritici senčanska konferencija privrženika bivše ZMS (od 3. marta 1940), najviše zbog polovične rezolucije, koja nije bila lišena ni elemenata nedoslednosti. Nasuprot tome, u opozicionoj štampi je prezentovan potpuni tekst rezolucije koja je doneta na konferenciji Madara, pristalica opozicije 19. decembra 1937. takođe u Senti.⁶⁰⁷

Pristalice Varadija — kao što smo i ranije izneli — vođenjem pregovora sa vladom i spremnošću da se pod određenim uslovima uključe u Jugoslovensku radikalnu zajednicu nisu postigli uspeh i nisu dobili značajnije koncesije u interesu mađarske nacionalne manjine u Jugoslaviji. Prosvetne prilike ostale su uglavnom neizmenjene. Zahtev za osnivanje Kulturnog saveza Mađara u Jugoslaviji tek je bio u fazi razmatranja. Nije mnogo bilo ublaženo primenjivanje Uredbe o zabrani prodaje nekretnina. Da bi donekle ublažili negativni odjek svog neuspešnog delovanja na političkoj sceni, oni su stalno isticali uspostavljanje jedinstva Mađara u Jugoslaviji kao preduslov za uspešnu odbranu manjinskih prava. Za nejedinstvo su uglavnom okrivljavali Ivana Nada i njegove pristalice. Na stupcima mađarske manjinske štampe u proleće 1940. godine, pa i posle, vođena je vrlo oštra polemika. Ivan Nađ je sa svojim pristalicama prihvatio bačenu rukavicu i odlučno odbio sve optužbe na svoj račun. Na jedan članak Leona Deaka u somborskom dnevnom listu *Új Hírek*, na primer, *A Nép* je odgovorio da je Ivan Nađ u proteklom periodu više učinio u interesu Madara u Jugoslaviji nego Leon Deak »zajedno sa svojim prijateljskim krugom kao i cela senčanska politička konferencija zajedno i odvojeno«.⁶⁰⁸

U opozicionoj štampi ujedno je dato obrazloženje zašto do tada nije uspostavljeno jedinstvo u zajedničkom političkom delovanju. Po ovome obrazloženju, Ivan Nađ je sa svojim pristalicama još pre petomajskih skupštinskih izbora inicirao iskrenu saradnju na prihvatljivoj političkoj platformi, ali ta inicijativa se nije ostvarila. Isto tako su pretrpeli neuspeh i slični pokušaji pre decembarskih opštinskih izbora 1936. godine (kao i pre skupštinskih izbora u decembru 1938). U istom članku se ističe nova inicijativa iz Sombora, gde je (početkom 1939. godine) grupa ljudi, bivše pristalice ZMS, donela rezoluciju da »u interesu mađarskog naroda u Jugoslaviji smatraju neophodnim da se ujedine u jednu jedinstvenu organizaciju, koja bi se zasnivala odnosno počivala na nacionalnim i hrišćanskim temeljima«.

Po istom članku, ovu rezoluciju je kasnije potpisala i znatna većina učesnika senčanskog, na brzinu sazvanog političkog skupa. I ti ljudi su izabrali petočlanu komisiju, koja je imala zadatak da radi na ujedinjenju političkih snaga Mađara. Međutim, ceo pokušaj — po istome članku — pretrpeo je krah jer Varadi je izjavio da ne može nekim sporazumom da ograniči svoju akcionu slobodu. Kasnije je učinjen još jedan pokušaj uspo-

⁶⁰⁶ *A Nép*, 27. IV 1940, 5.

⁶⁰⁷ *A Nép*, 9. III 1940, 5.

⁶⁰⁸ *A Nép*, 9. III 1940, 7.

stavljanja jedinstva i to na inicijativu bivšeg predsednika ZMS. Formirana je nova komisija od sedam članova. Međutim, ni ta nova inicijativa nije uspjela jer su se Varadi i njegove pristalice unapred ogradili i izjavili da odluke komisije ne smatraju obaveznim. U isto vreme je u članku odlučno naglašeno da političko okupljanje Mađara u pojedinim mestima ne može da se poistoveti sa imenima iz vodeće garniture bivše ZMS. Za to postoji samo jedna moralna norma: odluka organizovanog naroda.⁶⁰⁹

U proleće 1940, kao što smo videli, politički rad Ivana Nađa i njegovih pristalica bio je veoma intenzivan, mada su se vlasti blagonaklonije odnosile i odobravale skupove koje su priređivale bivše vođe ZMS. Zato neki prijavljeni skupovi opozicije nisu ni odobreni. Međutim, nisu mogli baš sve da zabrane, pa su početkom aprila takvi opozicioni skupovi priređeni u Svetozar Miletiću i Bezdanu.⁶¹⁰ Agitaciono-politički rad Ivana Nađa i njegovih pristalica u prvoj polovini 1940. godine se pokazao uspešnijim i ta činjenica je nesumnjivo doprinela porastu broja njihovih sledbenika. Ivan Nađ je, na primer, svoju agitaciju od početka proširio i na područja Hrvatske i Slavonije. Posle Sporazuma Cvetković—Maček, kod potpredsednika Mačkega je posebno insistirao na formiranju Kulturnog saveza Mađara u Hrvatskoj. Ovaj njegov korak uskoro je urodio plodom i ban Hrvatske banovine Ivan Šubašić je 23. aprila 1940. odobrio pravila Mađarske kulturne zajednice. Ovom vanrednom događaju u kulturnom životu mađarske nacionalne manjine celokupna opoziciona štampa je dala veliki publicitet.⁶¹¹ I opozicioni *A Nép* je ocenio ovaj događaj kao jasan dokaz o ispravnosti političke linije koju su oni od početka sledili. Ujedno je na stranicama lista predsednik Kulturne zajednice Šandor Molnar (Molnár Sándor) uputio otvoreno pismo Leonu Deaku, koji je pre odobrenja nekoliko puta u štampi izrazio sumnju u inicijativu Ivana Nađa.⁶¹²

O porastu broja pristalica opozicije, odnosno Vojvođanskog pokreta, jasno su svedočili i rezultati dopunskih opštinskih izbora u prvoj polovini jula 1940. U tim mestima bilo je i mađarskog stanovništva (Draž, Dubošica, Torjanci, Bajmok, Bač, Bački Breg, Čonoplja, Sonta, Plavna i Svetozar Miletić). Vojvođanski front je pobedio u Dražu, Dubošici, Sonti, Bajmoku, Svetozar Miletiću i Bačkom Bregu, a i u ostalim opštinama vladina lista je dobila većinu samo zahvaljujući glasovima nemačkih birača.⁶¹³

Vođe Vojvođanskog pokreta, a među njima i Ivan Nađ, u isto vreme su se koristile svakom prilikom da se sretnu sa potpredsednikom vlade Vlatkom Mačekom i da ga izveste o političkim zbivanjima na području Vojvodine. Do jednog takvog susreta je došlo 10. maja 1940. Veliku delegaciju predvodio je prvak Vojvođanskog pokreta Duda Bošković. Sa mađarske strane u delegaciji su bili Ivan Nađ i Šandor Pumer. Ovom prilikom ak-

⁶⁰⁹ *A Nép*, 16. III 1940, 1.

⁶¹⁰ *A Nép*, 4. IV 1940, 3.

⁶¹¹ Osnivački skup Mađarske kulturne zajednice u Hrvatskoj bio je održan 3. III 1940. u Zagrebu (*Hrvatski dnevnik*, 4. III 1940, 3; 25. IV 1940, 5; *Reggeli Újság*, 26. IV 1940, 3; *Napló*, 25. IV 1940, 5).

⁶¹² *A Nép*, 27. IV 1940, 1.

⁶¹³ *A Nép*, 15. VI 1940, 1.

cenat razgovora nije bio na manjinskim žalbama, nego na tome da se duh Sporazuma na području Vojvodine ne ostvaruje u dovoljnoj meri.⁶¹⁴

Vladajući krugovi u Budimpešti veoma budno su pratili politička kretanja kod Madara u Jugoslaviji. Tada su kontakti sa Varadijem i njegovim pristalicama bili česti pa su oni i dalje delovali po uputstvima mađarskog poslanstva u Beogradu. U isto vreme su težili da se uspotavi i političko jedinstvo kako bi se ceo politički pokret Madara u Jugoslaviji odvijao pod njihovim neposrednim uticajem. Ukoliko dođe do određenog političkog trenutka i do revizije severnih granica, na taj način bi se obezbedilo i jedinstvo opredeljenje Madara u Jugoslaviji. U to su vladajući krugovi u Budimpešti čvrsto verovali. Doduše, u prvoj polovini 1940. očekivali su realizaciju revizionističkih želja prema Rumuniji, a tek posle u odnosu na južnog suseda.

U mađarskom poslanstvu su jasno ocenili da se većina Madara 1940. godine već izjasnila za opozicionu politiku Ivana Nađa. Zato su traženi kontakti i sa njim, da bi se i njegovo političko delovanje usmerilo u pravac koji Budimpešti najviše odgovara. Ivan Nađ je na početku, i pored insistiranja iz mađarskog poslanstva, izbegavao svaki susret. Do njegove posete poslanstvu je došlo 10. februara 1940. Razgovor sa poslanikom Đerđom Bešenji-Bakačem bio je veoma mučan i dugotrajan. O toku razgovora možemo dobiti potpunu sliku iz izveštaja koji je poslanik sutradan uputio u Političko odeljenje mađarskog Ministarstva inostranih poslova. Pre svega, poslanik je priznao da se Ivan Nađ mesecima nije odazvao pozivu da dođe u poslanstvo na razgovor. Nadalje, na neka delikatna pitanja Ivan Nađ je izjavio da je svestan toga da je isticanje autonomističkih parola veoma opasna politička igra iza koje Srbi sa razlogom mogu prepoznati iredentizam. Zato naglašava da dok Maček traži podelu Vojvodine i priključenje Subotice i okoline Hrvatskoj, oni (Ivan Nađ i pristalice) najbolje suprotstavljaju ovoj politici vide u autonomističkom pokretu.

U daljem toku razgovora poslanik Bešenji-Bakač je postavio pitanje o nelojalnom i veoma agresivnom istupu Ivana Nađa na osnovu kojeg se može pretpostaviti da Srbi dozvoljavaju njegovo političko delovanje u borbi protiv Varadija i njegovih istomišljenika. Ivan Nađ je na to odvratio da govori običnom narodu i njegovim jezikom, pa se prilikom agitacije možda koristi i demagoškim sredstvima. Po istom izveštaju, Ivan Nađ je obećao (kao i ranije) da će se ubuduće uzdržavati od ekstremnih izjava i da će i njegove pristalice biti umerenije. Ivan Nađ je posebno naglasio da je njegovo delovanje u okviru vojvođanskog autonomističkog pokreta izraz narodno-demokratskog političkog opredeljenja, koje obuhvata siromašni društveni sloj Madara u Jugoslaviji. Oni, inače, ne žele da se pridruže političkoj liniji bivše ZMS.⁶¹⁵

U daljim izveštajima mađarskog poslanstva nema više pomena o razgovorima sa Ivanom Nađom. Pisanje njegovog lista (*A Nép*), u kojem je on bio autor nekih važnijih članaka, međutim, ipak svedoči o otvorenom iredentističkom opredeljenju još od dana čehoslovačke krize.

⁶¹⁴ *A Nép*, 11. V 1940, 2.

⁶¹⁵ OL, KM, K — 63 — 16/1 — 1940.

6. DRUGA BEČKA ARBITRAŽA I NJEN UTICAJ NA POLITIČKO DRŽANJE MAĐARA U JUGOSLAVIJI

U leto 1940. godine odnosi između Mađarske i Rumunije bili su veoma zaoštreni. Vladajući krugovi u Budimpešti bili su spremni da i ratom ostvare revizionističke želje na račun Rumunije, naravno, ako to Nemačka i Italija dozvole. Obe zemlje su mobilisale svoje armije i stavile ih u stanje pripravnosti. Mađarska diplomatija je bila ubeđena da u slučaju ratnog konflikta sa Rumunijom, Jugoslavija neće intervenisati sa juga, mada je ta zemlja posle raspada Male antante bila sa Rumunijom u bilateralnom sporazumu.

Pre druge bečke arbitraže (30. avgusta 1940) u Mađarskoj je pokrenut pravi val revizionističke propagande preko štampe i radija. Držani su masovni revizionistički skupovi u Budimpešti i drugim gradovima. Skoro svi govori prenošeni su takođe preko radija.

Ova najnovija politička zbivanja su, naravno, veoma negativno uticala i na mađarsko-jugoslovenske međudržavne odnose, a kod građanskog dela mađarskog stanovništva nastupa novi period revizionističkog iščekivanja, mada se momentalno radilo o delimičnom ostvarenju revizionističkih želja na račun Rumunije. Ti krugovi su bili ubeđeni da posle na red dolazi i Jugoslavija.

U dokumentima građanskih i vojnih vlasti ima podataka o pojavama koje su ukazivale na porast revizionističkog raspoloženja. U julu 1940. na primer, na železničkim vagonima u kojima je dovezena neka roba iz Mađarske, usled nesmotrenosti železničara bile su ispisane revizionističke parole (»Jugoslovenski Mađari — dođite kući u Mađarsku«, »Ne, ne nikad« itd.).

Početkom avgusta Glavni generalštab jugoslovenske vojske je uputio dopis Komandi I armijske oblasti o intenzivnom širenju mađarske propagande, naročito u pograničnoj zoni, a posebno u nekim baranjskim mestima (Vardarac, Kopač).⁶¹⁶

Pošto se revizionistička propaganda vodila preko radija, građanske vlasti na području Vojvodine su zapazile da građani mađarske i nemačke narodnosti intenzivno kupuju radio-aparate. Zato su vlasti izdavanje odobrenja pooštrile i dozvole su tih dana davane samo građanima koji su ocenjeni kao lojalni. O tome je mađarski poslanik dostavio detaljan izveštaj svojim pretpostavljenima u Budimpeštu.⁶¹⁷

Nemačka i Italija su teritorijalni spor između Rumunije i Mađarske rešile drugom bečkom arbitražom, kada je severna Transilvanija sa gradovima Nađvarad i Koložvar bila dodeljena Mađarskoj.

Mađarska manjinska štampa je sledećih dana detaljno pisala o ulasku mađarskih trupa u severnu Transilvaniju. Skoro u celosti je objavila govore nekih mađarskih državljana, donosila slike o dočeku mađarskih trupa u pojedinim mestima kao i o oduševljenom dočeku regenta Hortija u Koložvaru (koji je ušao u grad zajedno sa svečanom pratnjom). Ovaj momenat je prikazivan u okviru žurnala i u bioskopima širom Vojvodine. To se dogodi-

⁶¹⁶ Muzej... , Mikrofilm dokum. BJV, arhivski br. 20428, br. f. k. 402—403.

⁶¹⁷ OL, BM, K — 63 — 16/1 — 1940.

lo zbog nesmotrenosti vlasti u nekim mestima sa mađarskim stanovništvom. O tome najviše podataka ima u dokumentima vojnih organa. Komanda I armijske oblasti, na primer, 15. novembra 1940. je dostavila načelniku Generalštaba izveštaj o tome da je revizionistička mađarska propaganda u Subotici dobila široke razmere i da tolerancija građanskih vlasti ide dotle da se tome čude i trezveniji Nesloveni. U izveštaju je, između ostalog, navedeno da je posle druge bečke arbitraže u franjevačkoj crkvi u Subotici pevana mađarska himna. Nadalje, u bioskopu »Avala« je prikazan ulazak mađarske vojske u Koložvar i dolozak namesnika Hortija u grad. Tada pljeskanju i uzvicima »Živeo Horti!« nije bilo kraja. Vlasti, međutim, nisu ništa učinile da se taj žurnal dalje ne prikazuje. Isto je tako u gradskom bioskopu (prilikom reklamiranja mađarskog filma »Jeste ili nije«) prikazana i geografska karta Velike Mađarske.⁶¹⁸

Takvih događaja i izliva nacionalističkog oduševljenja bilo je i po drugim mestima. Tek tada su banovinske vlasti preduzele neke preventivne mere da bi ubuduće sprečile slične pojave.

O porastu revizionističkog raspoloženja među mađarskim stanovništvom u Jugoslaviji, a posebno u Bačkoj, načelnik mađarskog Generalštaba je 7. novembra 1940. dostavio izveštaj Ministarstvu inostranih poslova: da u pojedinim mestima u Bačkoj, a posebno u Subotici, šire tekst »Bačke himne«, koji je sastavljen na melodiju »Transilvanske himne« (nastala i pevana posle ulaska mađarske vojske u severnu Transilvaniju).⁶¹⁹

Dve nedelje kasnije i mađarsko poslanstvo je obaveštavalo o rasturanju teksta »Bačke himne«. Po tom izveštaju, spomenuti tekst je kucan na pisačkoj mašini i rasturan u Sobotici. Međutim, jugoslovenske vlasti su izvršile masovni pretres stanova i uhapsile one kod kojih su ga pronašli. Poslanik je u svom izveštaju naznačio da je, po njegovim saznanjima, tom prilikom uhapšeno oko 100 lica.⁶²⁰

U sledećem izveštaju Načelstva mađarskog Generalštaba takođe se ističe jačanje revizionističkog raspoloženja kod mađarskog stanovništva u Jugoslaviji. Tu se sa izvesnim čuđenjem konstatuje da se naveliko kupuje materijal sa nacionalnim bojama, da muškarci i žene takođe kupuju mađarska odela »kao da je ulazak mađarskog domobranstva pitanje dana«.⁶²¹

Jugoslovenske vlasti su na sve te pojave reagovalе nervozno, a često i nedosledno. Iz spoljnopolitičkih obzira su se uzdržavale od oštrijih administrativnih mera. Nemačka i Italija su vršile pritisak na jugoslovensku vladu da sklopi pakt o prijateljstvu sa Mađarskom. U takvoj situaciji svako zaoštavanje međunacionalnih odnosa je moglo samo da komplikuje spoljnopolitički položaj zemlje. Ipak su pooštreni kriterijumi Uredbe o ograničavanju prodaje nekretnina u pograničnoj zoni u širini od 50 kilometara. Dotle su, naime, prilikom kupoprodajnih postupaka odobrenja izdavale po-

⁶¹⁸ Muzej... Mikrofilm BJV, arhivski br. 20428, br. f. k. 405; *Reggeli Ujság*, 31. VIII 1940, 1—3; 1. IX 1940, 1; 2. IX 1940, 1; 3. IX 1940, 1; 6. IX 1940, 2; 7. IX 1940, 3.

⁶¹⁹ OL, BM, K — 63 — 16/1 — 1940.

⁶²⁰ Isto.

⁶²¹ OL, BM, K — 63 — 16/1 — 1940.

sejne komisije sastavljene od pravnika i predstavnika upravnih organa. Oni su bili bolji poznavaoi mesnih prilika pa su pokazali i više razumevanja. Međutim, od početka novembra 1940. pri prepisivanju nekretnine na drugo lice prethodno je trebalo pribaviti odobrenje od Ministarstva unutrašnjih poslova kao i Ministarstva vojske i mornarice.

Nova praksa u primenjivanju Uredbe o ograničavanju prodaje nekretnina veoma je negativno odjeknula među mađarskim stanovništvom, naročito u pograničnoj zoni. To sprečavanje se primenjivalo skoro isključivo u slučajevima kada je prodavalac bio Jugosloven a kupac Mađar ili Nemač.

Senator Varadi i njegovi istomišljenici su ovim ograničavanjem takođe posebno pogođeni. Oni su se izjasnili za podršku vladi i za eventualni ulazak u Jugoslovensku radikalnu zajednicu ukoliko vlada prethodno ispunji neke ključne zahteve u korist Mađara u Jugoslaviji. Jedan od primarnih zahteva je bio i ukidanje Uredbe o ograničavanju prodaje nekretnina. Ovaj zahtev, kao što se vidi, ne samo da nije bio prihvaćen, nego je Uredba u praksi sprovedena u još oštrijem formi. Sledila je zato intervencija senatora Imrea Varadija kod ministra saobraćaja Bešlića. Do susreta je došlo 23. novembra 1940. u Beogradu. Varadi je tom prilikom bio veoma otvoren i izneo da od mađarskog stanovništva masovno stižu žalbe da sudovi Uredbu strogo primenjuju ili tumače različito, pa sve ovo teško pogađa mađarsku nacionalnu manjinu. Senator je primetio i to da je u mnogim mestima nastalo nemoguće stanje jer je kupoprodaja nekretnina sasvim obustavljena.⁶²²

Intervencija senatora Varadija, izgleda, nije ništa pomogla. Na dalji tok događaja veoma su zapaženo uticali spoljnopolitički događaji. Nemačka je prosto gonila mađarsku vladu (na čelu sa Palom Telekijem) da sa Jugoslavijom sklopi pakt o prijateljstvu. Na taj način je trebalo uvući Jugoslaviju u Trojni pakt »na mala vrata«. Mađarski poslanik Bešenji-Bakač je već 23. novembra 1940. izneo Cincar-Markovićev predlog o sklapanju pakta o prijateljstvu. Poslanik je bio sasvim otvoren, pa je naglasio da bi taj pakt bio, na izvestan način, i prilaz Trojnom paktu. U sličnom tonu je izvestio svoju vladu i jugoslovenski poslanik iz Budimpešte: »Teleki hoće Jugoslaviju da posredno približi politici Trojnog pakta«.⁶²³ Mađarski ministar inostranih poslova Ištvan Čaki tih dana je takođe davao zvanične izjave da mađarsko-jugoslovensko približenje nije upereno protiv Rumunije i naglasio: »Želimo jaku Jugoslaviju«. On je isticao da pakt sa Jugoslavijom treba da se sklopi po ugledu na bugarsko-jugoslovenski pakt.⁶²⁴

Jugoslovenski ministar je 23. novembra primio predlog o sklapanju pakta o prijateljstvu i obećao da će ga odmah proslediti namesniku Pavlu. Posle tri dana Cincar-Marković je saopštio mađarskom poslaniku da je Pavle pregledao nacrt predloga i radosno ga primio.⁶²⁵

⁶²² *Napló*, 24. XI 1940, 9.

⁶²³ V. Vinaver, nav. delo, 392.

⁶²⁴ *Az Újság*, 28. XI 1940.

⁶²⁵ OL, Küm, res. pol. 16/7, 820—826, izveštaji iz Beograda od 23. XI i 26. XI 1940.

Tokom prvih dana decembra izašla je u mađarskoj i jugoslovenskoj štampi serija članaka u vekovnoj saradnji Mađarske i Jugoslavije, Mađara, Hrvata i Srba.⁶²⁶

U takvoj atmosferi iščekivanja potpisivanja pakta jugoslovenska vlada je morala da da dokaza o svojoj dobronamernosti i prema mađarskoj manjini u Jugoslaviji. Dozvolila je zato osnivačku skupštinu Kulturnog saveza Mađara u Jugoslaviji (zahtev o tome je već skoro godinu dana ranije upućen nadležnim faktorima od senatora Varadija, a vlada se kolebala i izbegavala odgovor čak i posle, kada je ban Hrvatske Banovine odobrio Osnovna pravila Kulturne zajednice Mađara u Hrvatskoj). Međutim, sutradan posle podnošenja mađarskog predloga pakta o prijateljstvu (24. novembra) osnivačka skupština je održana u Novom Sadu, u prostorijama Mađarskog kasina.

Osnivačka skupština bila je dobro organizovana, a glavne pripreme obavio je senator Imre Varadi. Na skupu je bilo oko 250 ljudi iz cele Vojvodine (većinom bivše pristalice ZMS). Uvodne govore su održali senator Varadi i predsednik Mađarske kasine Janoš Tolnai (Tolnai János). Varadi u svom govoru nije krio da je oko osnivanja Saveza bilo ozbiljnih teškoća, mada je u Hrvatskoj još ranije dozvoljen rad Mađarske kulturne zajednice. Istovremeno je posebno naglasio da će budući Savez delovati na kulturnom polju uz isključenje svake politike.⁶²⁷

Posle prihvatanja nacrtata statuta izabrana je uprava. Po njenom sastavu se može zaključiti da se ni tada nije ozbiljno mislilo na formiranje čisto kulturne organizacije, nego i političke formacije zemaljskog karaktera, koja će, u stvari, nastaviti rad bivše ZMS u izmenjenim uslovima. Uprava nije unapred mogla da pruži garancije da će nova zemaljska organizacija zaista krenuti apolitičnim i isključivo kulturno-prosvetiteljskim putem. Za počasnog predsednika je izabran Đerđ Šanta, bivši predsednik ZMS, koji se već tada opredelio za otvoreni iredentizam. (U danima aprilskog sloma veoma srdačno je dočekao mađarske okupatore). Za potpredsednika je izabran Đula Kramer kasnije ratni zločinac koji je posle oslobođenja bio osuđen od narodnog suda. Za potpredsednike su još izabrani reformatorski biskup Šandor Agošton i novosadski župnik Elemer Koranji (ovaj poslednji takođe je bio na listi ratnih zločinaca u Vojvodini). Izabran je privremeni upravni odbor od 70 članova (35 dopunski) i petočlana kontrolna komisija.⁶²⁸

Odobrenje vlasti da se održi osnivačka skupština Mađarskog kulturnog saveza u Jugoslaviji predstavljala je nesumnjivo politički uspeh senatora Imrea Varadija i njegovih istomišljenika. Vlada je želela da uspori prelazak mađarskih birača u tabor Ivana Nađa, koji je u prvoj polovini 1940. godine beležio nove uspehe (mada je u drugoj polovini iste godine njegov agitaciono-propagandni rad usmeren na Hrvatsku i rešavanje kul-

⁶²⁶ V. Vinaver, nav. delo, 392.

⁶²⁷ OL, BM, K — 63 — 16/1 — 1940.

⁶²⁸ O toku osnivačke skupštine mađarski poslanik Đerđ Bešenji Bakač je 3. XII 1940. poslao detaljan izveštaj mađarskom Ministarstvu inostranih poslova. (OL, BM, K — 63 — 16/1 — 1940; *Reggeli Újság*, 25 XI 1940, 1—2; *Napló*, 25. XI 1940, 5—6; *Dan*, 26. XI 1940, 3).

turno-prosvetnih pitanja Mađara koji su tamo živeli). Osim toga kao, što smo već istakli, na pomolu je bilo i potpisivanje pakta o prijateljstvu između Jugoslavije i Mađarske.

Ivan Nađ se u drugoj polovini 1940. godine povukao sa vojvodanske političke pozornice. Tada u Vojvodini, a takođe ni u mađarskim sredinama, nije bio održan nijedan opozicioni skup. Doduše, udružena opozicija je posle Sporazuma Cvetković—Maček pokazivala izvesne simptome raspada. Isticanje potrebe autonomije Vojvodine u toj političkoj formaciji sve je manje zapaženo. I list *A Nép* u to vreme je već izlazio u Zagrebu. Na njegovim stranicama iz vojvođanske stvarnosti najveća pažnja je posvećivana radu mađarskih kulturnih društava. Ujedno su žestoko kritikovane one organizacije koje su postojale samo »na papiru« i koje nisu ništa radile.⁶²⁹

Pisalo se, zatim, o velikoj vojvođanskoj akciji u mađarskim sredinama za prikupljanje dobrovoljnih priloga u korist mađarskih građana koji su stradali u velikoj poplavi kod Adamovićeveg telepa u Novom Sadu. Tada je bilo poplavljeno i porušeno oko 650 porodičnih kuća, skoro isključivo mađarskih siromašnih radnika. Ova nesreća je stvorila veoma zaoštrenu političku situaciju, jer su za nju okrivljene i vlasti koje navodno nisu učinile najnužnije preventivne mere. I ostala mađarska manjinska štampa je pozvala mađarsko stanovništvo u Jugoslaviji da se organizuje prikupljanje dobrovoljnih priloga. Sem od pojedinaca, prilozi su prikupljeni i od kulturnih društava i raznih organizacija. Uskoro je bilo prikupljeno više od milion dinara. Formirana je i Zadruga za izgradnju porodičnih kuća. Dodeljen je zajam od banaka i već u drugoj polovini 1940. godine je počelo dodeljivanje dugoročnih kredita pod povoljnijim uslovima. Otpočela je obnova Adamovićeveg telepa.⁶³⁰

⁶²⁹ *A Nép*, 6. VII 1940, 6.

⁶³⁰ Kod Novog Sada, narasla voda Dunava je kod tzv. naselja Adamović u noći između 2. i 3. IV probila nasipe. U naselju su živeli uglavnom građani mađarske narodnosti, mahom siromašnog imovnog stanja.

Uzbuna je data neposredno posle ponoći, stanovništvo je bežalo panično. Oko 10.000 ljudi je ostalo bez krova nad glavom. List *Reggeli Újság*, koji je izlazio u Novom Sadu, 4. IV uputio je dramatičan poziv pod naslovom *Mađarskom narodu u Jugoslaviji*, pozivajući svakog građanina da u granicama svojih materijalnih mogućnosti pomogne onima koji su ostali bez izegga, jer su im kuće, izgrađene uglavnom od netvrdog materijala, usled vodene stihije porušene kao kuće od karata. Osim toga, poplavljene su im i bašte u kojima su gajili voće i povreće, važan, a nekim i jedini izvor životne egzistencije. U istom broju, iz pera saradnika lista Šandora Tomana (Tomán Sándor) postavljeno je pitanje ko je odgovoran za katastrofu. Istaknuto je, između ostalih, da je posle poplave 1926. godine malo urađeno za izgradnju nasipa, mada su većnici grada mađarske narodnosti koji su izabrani 1927. godine (bilo ih je 15) ovo pitanje na sednicama veoma oštro postavljali, ali bez ikakvih rezultata.

Nastradali stanovnici Adamovićeveg naselja bili su smešteni po školskim zgradama i drugim prostorijama. Mnogi su našli utočište kod rodbine i prijatelja, delom i van Novog Sada. Deca su takođe bila smeštena kod građana po mestima u Bačkoj, tamo su privremeno pohađala i školu.

Po zvaničnoj oceni, prilikom poplave bilo je porušeno 705 kuća, a materijalna šteta je iznosila više od 28 miliona dinara. Vlasti su dodelile hitnu pomoć nastradalim. Ban Radivojević lično je dao 60.000 dinara. Uskoro je list *Reggeli Újság* počeo da prikuplja dobrovoljne priloge.

List je pokrenuo stalnu rubriku pod naslovom *Za spasavanje 10.000 duša*, u kojoj je do početka maja objavljivao imena onih koji su davali dobrovoljni

U to vreme Ivan Nađ i njegove pristalice su se uzdržavali od žešće kritike senatora Imrea Varadija i njegovih istomišljenika. Kao da je sugestija iz mađarskog poslanstva o pomirenju dveju političkih struja kod Mađara u Jugoslaviji imala izvesnog efekta. Samo je krajem jula u listu *A Nép* objavljen komentar povodom javne izjave senatora Imrea Varadija o »neispunjenim obećanjima« vlade. U vezi sa tim je u komentaru sa žaljenjem konstatovano da Varadija sve ovo ne sprečava »da ide starim utabanim putevima« i da ovo »nije narodna politika, nije nacionalna politika i nije moralna politika«. ⁶¹

U isto vreme upućuje se apel mađarskim radnicima koji su uključeni u radnički pokret. Ocenjuje se da radničke organizacije i u Vojvodini imaju određene političke ciljeve, koji sasvim odudaraju od manjinskih stremljenja, od kulturnog i nacionalnog programa Mađara u Jugoslaviji. Sa izvesnom dozom demagogije se nadalje dodaje da pokret stoji na temelju socijalne pravde i da nijedan mađarski radnik ne treba da zaboravi svoju nacionalnu pripadnost. Zato njihovu ekonomsku borbu treba podržati ukoliko se iza toga ne kriju potajni politički ciljevi. ⁶²

U avgustu i početkom septembra Ivan Nađ i njegove pristalice bili su okrenuti najnovijim političkim događajima, a prvenstveno drugoj bečkoj arbitraži. Kada je severna Transilvanija vraćena Mađarskoj, u svakom broju je objavljen poseban poduži članak pod naslovom *Pitanje Erdelja*. Ti članci su provejavali duhom revizionizma i irenditizma. Posvećena je velika pažnja i revizionističkoj publikaciji mađarskog pisca Endrea Fala *Naše pravo na Erdelj*. ⁶³ Sličnu publikaciju objavilo je Mađarsko istorijsko društvo: *Erdelj od naseljavanja pripada Mađarskoj*. ⁶⁴ Posebno je ko-

prilog u novcu, naturi ili građevinskom materijalu. Pokrenuo je sličnu akciju i subotički dnevnik *Napló*. Iz dobrovoljnih priloga je prikupljeno oko milion dinara. Naravno, nisu samo stanovnici Adamovićevo naselja stradali u poplavi. Bilo je dosta postradalih i u Baranji, gornjoj Bačkoj duž obale Dunava, a i u Banatu, gde se izlio Begej i poplavio delove nekih mesta i Gornju Mužlju. Njima je takođe pružena materijalna pomoć.

U davanju dobrovoljnih priloga nastradalom stanovništvu učestvovali, naravno, sem Mađara i građani iz redova svih narodnosti. Novosadski dnevnik *Dan* takođe je organizovao prikupljanje dobrovoljnih priloga i redovno objavljivao imena onih koji su dali novčanu pomoć. Za relativno kratko vreme je u toj akciji bilo prikupljeno pola miliona dinara.

Nastradali građani su po hitnom postupku dobili izvesnu pomoć i bes-kamatni kredit. Uskoro je bila formirana i Zadruga za izgradnju porodičnih kuća i za samopomoć, koja je dodeljivala kredite. Do izbijanja aprilskog rata bio je podignut izvestan broj porodičnih kuća, ali izgradnja Adamovićevo naselja se nastavila i sledećih godina.

(*Reggeli Újság*, 31. III 1940, 2; 3. IX 1940, 3; 4. IV 1940, 1—3 i 5; 6. IV 1940, 1—2; 11. IV 1940, 2; 18. IV 1940, 4; 20. IV 1940, 5; 20. IV 1940, 3; 26. IV 1940, 11—12; 1. V 1940, 3; 29. V 1940, 7; *Napló*, 26. III 1940, 2; 27. III 1940, 7; 29. III 1940, 6; 30. III 1940, 8; 4. IV 1940, 1—3; 5. IV 1940, 1—3; 7. IV 1940, 1—4; 14. IV 1940, 7; 23. IV 1940, 7; 10. IV 1940, 1—2; 21. VI 1940, 7; *A Nép*, 22. VI 1940, 5; 20. VII 1940, 5; *Dan*, 3. IV 1940, 1—3; 5. IV 1940, 1—4; 7. IV 1940, 1—4; 9. IV 1940, 4; 10. IV 1940, 5; 14. IV 1940, 2; 24. IV 1940, 5).

⁶¹ *A Nép*, 27. VII 1940, 1.

⁶² *A Nép*, 3. VII 1940, 3.

⁶³ *A Nép*, 10. VIII 1940, 3.

⁶⁴ *A Nép*, 31. VIII 1940, 9.

mentarisano i zaposedanje delova Erdelja sa naglaskom na izjave nekih mađarskih političkih funkcionera da »borba traje dalje«.⁶³⁵

Posle ovog vanrednog spoljnopolitičkog događaja, Ivan Nađ i njegove pristalice su se ponovo okrenuli domaćim političkim pitanjima — prvenstveno delovanju Mađarske kulturne zajednice u Hrvatskoj i formiranju njenih mesnih organizacija. Iz napisa koji su objavljeni u *A Nép*-u saznajemo da su lokalne vlasti u pojedinim mestima stvarale velike teškoće ne samo prilikom formiranja mesnih organizacija Zajednice, nego i kod osnivanja paralelnih mađarskih razreda u osnovnoškolskom obrazovanju. Naime, Uprava Hrvatske banovine je 11. jula 1940. donela uredbu po kojoj je (na osnovu 45. i 46. paragrafa Zakona o narodnim školama) u mestima sa manjinskim stanovništvom bilo omogućeno otvaranje paralelnih razreda na materinjem jeziku (ako se prijavilo 30, a najmanje 25 učenika). O nacionalnoj pripodnositi jedino merilo je bilo izjašnjenje roditelja ili staratelja. U štampi je tada data detaljna uputstva kako da se ispunjavaju formulari za prijavljivanje u manjinske razrede. Celo pitanje se, međutim, odugovlačilo, a školska godina je već počela. Ipak, početkom oktobra je objavljeno da je Prosvetno odeljenje Hrvatske Banovine dozvolilo rad mađarskih paralelnih razreda u Retfaluu i Laslovu kod Osijeka, Opatovcu u vukovarskom srezu i u Sremskom Čakovcu.⁶³⁶

Krajem septembra 1940. u Zagrebu je održana i skupština Mađarske kulturne zajednice u Hrvatskoj. Tu je bilo registrovano da su u proteklom periodu formirane mesne organizacije u Beočinu, Samarici, Starom Jankovcu, Ivankovcu i Čakovcu, a da su najbolje radile organizacije u Ivankovcu i Čakovcu. Tu je učlanjeno po 450 meštana, a u samom Zagrebu zajednica je imala 580 članova.⁶³⁷

Ipak, delovanje Ivana Nađa i njegovih pristalica u to vreme nije se iscrpljivalo samo na kulturno-prosvetnom polju. Najbliži njegovi saradnici Šandor Pumer i Grga Vuković sredinom septembra su posetili hrvatske ministre u vladi Cvetkovića i Mačeka (ministre Torbara i Smoljana). Oni su ovom prilikom prvenstveno govorili o položaju vojvodanske sirotinje u svetlu nerodne godine pa i o tome da nesavesni špekulanti maksimalno iskorišćuju ovu situaciju. Ujedno su predložili na koji način da se spreči dalje njihovo divljanje.

Šandor Pumer posebno je govorio i o položaju mađarske nacionalne manjine. Istoga dana (15. septembra) Pumer je tražio prijem i kod ministra prosvete Antona Korošeca i upoznao ga sa nepravilnostima koje su još prisutne prilikom upisa mađarske dece u osnovne škole.⁶³⁸

U narednom periodu politički intenzitet mađarskog krila Vojvođanskog pokreta kao da je gubio od svoje ranije borbenosti. Doduše, posle Sporazuma Cvetković—Maček od avgusta 1939, udružena opozicija praktično nije ni postojala i Vojvođanski pokret je preživljavao izvesnu stagnaciju. Stav Hrvatske seljačke stranke i samog vođe Vlatka Mačeka po pitanju autonomije Vojvodine bio je nejasan. Zvanične izjave o političkom stanju u Vojvodini i o njenoj budućnosti (da narodi Vojvodine sami treba da se

⁶³⁵ *A Nép*, 7. IX 1940, 3.

⁶³⁶ *A Nép*, 5. X 1940, 6.

⁶³⁷ *A Nép*, 28. IX 1940, 6.

⁶³⁸ *A Nép*, 21. XI 1940, 2.

izjasne o budućnosti pokrajine) sadržale su u sebi dosta nedorečenog. Često je izbegavano izjašnjavanje o opredeljenju za autonomiju pokrajine, a nisu bile nepoznate ni aspiracije iz Hrvatske na izvrsne delove Vojvodine naseljene hrvatskim (bunjevačkom) stanovništvom. Sva ta zbivanja su negativno uticala na Vojvođanski pokret kao celinu, a isto tako i na njegovo mađarsko krilo. Kod ovog poslednjeg, međutim, bili su posredi i neki drugi politički motivi, naročito kod najistaknutijih vođa Nađa i Pumera. Kod njih se zapaža potpuno gubljenje vere u dalji opstanak Kraljevine Jugoslavije, kao i otvoreno opredeljenje za mađarski ireditizam.

U poslednjim nedeljama 1940. godine intenzitet političke borbe Vojvođanskog pokreta potpuno opada. Njegova glasila ne beleže ni jedan politički skup u vojvođanskom podneblju. I kao da se povlači i Ivan Nađ. List *A Nép* nastavlja da izlazi u Zagrebu. On se pojavljuje sledeće godine u februaru, ali tada već u drugoj ulozi. Dotle su i Nađ i njegov list posvetili primarnu pažnju životu Mađara u Hrvatskoj banovini, a sada im je najvažniji rad Mađarske kulturne zajednice Hrvatske i otvaranje odeljenja sa mađarskim nastavnim jezikom u osnovnim školama. List je, pored nabrojanih mesta u kojima su za kratko vreme otvorena odeljenja sa mađarskim nastavnim jezikom, najavio povoljne izgleda za rešavanje tog pitanja i u Babinoj Gori, Đakovačkim Selcima, Beočinu, Pisanici i Čakovcu.⁶³⁹ Uskoro je objavljena vest da je i u Selcima takođe otvoren mađarski razred u mesnoj osnovnoj školi.⁶⁴⁰

Isto tako su objavljeni podaci i o uspešnom radu Kulturne zajednice Mađara u Hrvatskoj, o oživljavanju kulturnog života u manjim mestima sa mađarskim stanovništvom u kojima su osnovane mesne sekcije Zajednice. Sekcije se u isto vreme formiraju i u većim mestima gde je bilo mađarskog življa u značajnijem broju (u Osijeku, Donjem Miholjcu) novembra i decembra 1940. godine.⁶⁴¹

Što se tiče Mađara u Vojvodini, Ivan Nađ i njegovi najbliži saradnici najviše su bili preokupirani sudbinom stanovnika novosadskog Telepa koje je zadesila teška nesreća od izliva Dunava u aprilu iste godine.⁶⁴²

Dobija se utisak da su ljudi koji su politički delovali na osnovu zajedničkog programa, tada, u drugoj polovini 1940. godine, bili opredeljeni suviše usko, u interesu samo svojih sunarodnika. Ovo se može zaključiti i iz posete oveće delegacije iz Subotice Mačeku, koja je bila realizovana prvih dana decembra 1940. Delegaciju su vodili bivši opozicionarski ljudi, viđeniji u Vojvođanskom pokretu (Grga Vuković i Đido Vuković). Prilikom posete u Beogradu su prezentovane samo žalbe vojvođanskih Hrvata sa negativnom ocenom o političkoj klimi koja je u suštini ostala neizmjenjena i posle Sporazuma Cvetković—Maček.⁶⁴³

⁶³⁹ *A Nép*, 26. X 1940, 6.

⁶⁴⁰ *A Nép*, 30. XI 1940, 2.

⁶⁴¹ *A Nép*, 23. XI 1940, 6; 7. XII 1940, 5.

⁶⁴² *A Nép*, 23. XI 1940, 5.

⁶⁴³ *A Nép*, 7. XII 1940, 1—2.

7. JUGOSLOVENSKO-MAĐARSKI SPORAZUM »O VEČNOM PRIJATELJSTVU« (13. XII 1940) I NJEGOV UTICAJ NA VOJVODANSKE PRILIKE

U toku cele 1940. godine mađarsko-jugoslovenski odnosi bili su snošljivi, ali sa povremenim kratkotrajnim pogoršavanjem. Neispunjeno obećanje beogradske vlade u odnosu na položaj mađarske manjine u Jugoslaviji bilo je, svakako, jedan od krupnih razloga za teškoće u mađarsko-jugoslovenskim odnosima. Sa mađarske strane, na sugestiju Nemačke i Italije, još 1939. godine bio je ponuđen pakt o prijateljstvu, ali ga je Jugoslavija odbila ne samo zbog svoje složene spoljnopolitičke situacije, nego i zbog izvesnog obzira prema Rumuniji, bivšoj saveznicu iz Male antante.

Nemačka i Italija i dalje su insistirale na potpisivanju pakta o prijateljstvu između dve susedne zemlje, jer su se nadale da će Jugoslaviju posrednim putem uvući u Trojni pakt, kojem se Mađarska priključila još u novembru iste godine. Beogradski vladajući krugovi, posle dugogodišnjih rezervi i odbijanja, bili su spremni za potpisivanje pakta mada nisu uspeli da mađarsku stranu privole na garantovanje tadašnjih mađarsko-jugoslovenskih granica. U svakom slučaju su se nadali da će Nemačka i Italija taj politički čin Jugoslavije oceniti kao njenu blagonaklonost prema Trojnom paktu, a i udaljavanje od drugog ratujućeg tabora. Mađarska strana se nadala poboljšanju položaja mađarske manjine u Jugoslaviji.

Severni sused je, nacrt ugovora pokazao i svojim »velikim saveznicima« pre nego što je ministar inostranih poslova grof Ištvan Čaki (Csáky István) krenuo za Beograd. Ministar inostranih poslova je 9. decembra 1940. odobrio definitivni tekst. Očigledno je da se pakt pripremao i uz nemačku kontrolu.⁶⁴

Jugoslovensko-mađarski pakt o »večnom prijateljstvu« nije spominjao granice, nego je glavni akcenat stavio na prijateljstvo i tesnu saradnju dveju država.

Ministri inostranih poslova su prilikom potpisivanja pakta o većitom prijateljstvu (12. decembra 1940), između ostalog, podvlačili da će Pakt imati značaj za mir na jugoistoku Evrope u »harmoniji« sa prijateljskom Nemačkom i Italijom.⁶⁵

Mađarska manjinska štampa u Jugoslaviji, kao uostalom i sva štampa u zemlji, veoma pozitivno je ocenila potpisivanje Pakta. Pored opštih pozitivnih političkih ocena, objašnjavano je u pojedinim listovima šta konkretno mađarska nacionalna manjina očekuje od potpisivanja ovog ugovora. U listu *A Nép*, na primer, o željama mađarske manjine piše:

⁶⁴ V. Vinaver, nav. delo, 393.

⁶⁵ Velimir Terzić, *Stom Kraljevine Jugoslavije 1941*, 1, 1982, 306; *Hrvatski dnevnik*, 13. XII 1940, 1; 15. XII 1940, 5; *Dan*, 14. XII 1940, 1.

List *Politika* takođe je posvetio veliki prostor potpisivanju Pakta. Još pre ovog značajnog čina, objavljeni su članci o prijateljskim odnosima između dve zemlje. Iz pera jednog naučnika publikovan je poduži članak o odnosima Srba i Mađara u prošlosti. Posvećan je veliki prostor i izjavi mađarskog opozicionog političara Endrea Bajči-Žilinskog (Bajesy-Zsilinsky Endre). »... da mađarski narod punim srcem odobrava politiku prijateljstva sa Jugoslavijom«. (*Politika*, 19. XI 1940, 6; 30. XI 1940, 4; 5. XII 1940, 5; 13. XII 1940, 1—2).

a) Da ubuduće na izgradnji i organizovanju nacionalnog bića i kulturnog razvitka neometano delujemo.

b) Na ekonomskom i kulturnom organizovanju niko nam ne može da stane na put.

c) Želja nam je da ubuduće sa ostalim građanima svih staleža i nivoa celishodnije učestvujemo u rešavanju opštih interesa.⁶⁴⁶

Potpisivanje Jugoslovensko-mađarskog ugovora o večnom prijateljstvu svakako je u izvesnoj meri razočaralo one koji su računali na bržu reviziju i neke odluke fašističkih velesila (kao što su bile bečke arbitraže iz 1938. i 1940. godine). Ti krugovi su, sa druge strane, bili zadovoljni što u Ugovoru nije bilo reči o granicama, pa su otuda mogli ujedno zaključiti i da se Mađarska nije odrekla revizije granica. Verovali su u reprizu bečkih arbitraža bez primenjivanja vojnog rešenja. Bilo je i takvih, i to u ne malom broju, koji su se nadali istinskom sporazumu dveju država.

Oni u mađarskoj nacionalnoj manjini koji nisu mislili na reviziju i nisu je ni smatrali mogućom bar u dogledno vreme, prvenstveno su analizirali unutrašnjopolitičke pogodnosti koje Ugovor može da pruži Mađarima u Jugoslaviji. Sem kulturne zajednice Mađara, čije odobrenje je već bilo u toku, ponovo su se javljale nade da će vlasti dozvoliti i obnovu bivše ZMS. Ovo očekivanje je bilo naglašeno i u novogodišnjem govoru senatora Imrea Varadija, koji je rekao »da su Srbi zato sklopili Ugovor o prijateljstvu sa Mađarima jer Mađari nikad nisu izneverili svoje prijatelje«. U isto vreme je izrazio nadu da će nadležni upravni organi omogućiti ponovno političko delovanje ZMS, »jer će jedinstveno Mađarstvo u Jugoslaviji biti subjekat snage samo ukoliko ponovo ima sopstvenu političku stranku«.⁶⁴⁷

Jedinstvo Mađara u Jugoslaviji u narednom periodu bilo je posebno naglašavano na svim skupovima koji su priređivani najviše u okvirima mađarskih kulturnih društava, a posebno prilikom sazivanja njihovih godišnjih skupština početkom 1941. godine. Osim toga, bile su isticane i parole da »mađarska narodna kultura i stvaralaštvo treba da budu u jedinstvenoj i disciplinskoj službi nacionalne i hrišćanske ideologije«. Sve to je izjavio Ivan Nađ na godišnjoj skupštini Mađarske kulturne zajednice u Vrbasu (19. januara 1941).⁶⁴⁸ Može se dodati i to da se bivši pobornik Vojvođanskog pokreta Ivan Nađ tada već služio rečnikom iz govora tadašnjih političara hortijevske Mađarske. Uostalom, u takvom tonu su govorili i mnogi na čelu Mađarske kulturne zajednice u Jugoslaviji. Ona je već bila oformljena, izabrana je uprava, ali još nije dobila zvanično odobrenje za rad.

Predsednik Zajednice Đula Kramer (Kramer Gyula) je sredinom decembra 1940. preko sredstava javnog informisanja upoznao javnost sa nacrtom programa rada koji je bio veoma ambiciozan. Osim toga, pod plaštom kulturno-prosvetnog rada izbila je tendencija da političko delovanje bude primarno ako vlasti već ne dozvole obnavljanje bivše ZMS. Kramer je nacrt programa formulisao u 9 tačaka. Pod prvom tačkom su navedena pitanja iz domena organizovanja, evidencije članstva, propagande i slično.

⁶⁴⁶ *Reggeli Ujság*, 13. XII 1940, 1—2; 14. XII 1940, 1—2; *Napló*, 13. XII 1940, 1—2; 15. XII 1940, 1—2 i 5; *A Nép*, 21. XII 1940, 1—2.

⁶⁴⁷ *Napló*, 4. I 1941, 6.

⁶⁴⁸ *A Nép*, 25. I 1941, 2.

Drugo su bila pitanja kulturno-prosvetnog karaktera (opismenjavanje, negovanje amaterskog scenskog rada, osnivanje narodnih biblioteka). U tački tri su privredna i zadružna pitanja dok se ne osnuje posebna zadruga koja bi se bavila isključivo time. Zatim je na redu literarni rad i organizovanje mađarskih književnika u Jugoslaviji.

Bilo je i tačaka posvećenih rešavanju socijalnih problema. U tadašnjem mađarskom društvu klasne razlike bile su veoma nepovoljne. Procenat ugroženih najveći je u odnosu na druge narode i narodnosti u Vojvodini. Zato su oni koji su bili spremni da stanu na čelo Zajednice morali da i o tome vode računa, bar iz propagandno-demagoških razloga. Tako bi pod okriljem Zajednice obuhvatili celu mađarsku nacionalnu manjinu u Vojvodini. Zato je peta tačka programa, na primer, posvećena zaštiti odojčadi, pitanjima učenika u privredi, načinu pomaganja siromašnih slojeva, pronalaženju mogućnosti za brže zapošljavanje i formiranje ustanova za socijalno staranje. A šesta tačka je isticala potrebu razvijanja domaće radinosti da bi siromašni ljudi, prvenstveno poljoprivredni radnici, i u toku zimskih meseci došli do dopunskih zarada. Stoga je i uzeto u plan organizovanje odgovarajućih tečajeva. Sedma tačka bila je posvećena sportskim i fiskalnim pitanjima, a osma negovanju kulturnih veza sa drugim narodima u zemlji kao i sa inostranstvom. Poslednja tačka se odnosila na pitanja organizovanja i rada sa omladinom.⁶⁹

I na prvi pogled može se zaključiti da je ceo program na izgled, veoma privlačan i sa akcentom na kulturno-prosvetnom radu, ali i izvesnom socijalnom zbrinjavanju.

Ambicija da Zajednica obuhvati celu mađarsku nacionalnu manjinu u Vojvodini bila je istaknuta već na novosadskom skupu kada je i osnovana. Tu je Đerđ Šanta (Sánta György) u svom govoru izrekao da na platformi Zajednice »treba da se vrši svaka društvena ograda«. On je, inače, izabran za počasnog predsednika Zajednice kao bivši vođa ZMS. Za potpredsednike su izabrana crkvena lica da bi hrišćanska ideologija bila potvrđena i na taj način: Šandor Agošton (Agoston Sándor), biskup reformatorske verske zajednice u Bačkoj, i katolički župnik iz Novog Sada Elemer Koranji (Korányi Elemér), poznati akter verskog života u gradu, koji je bio papski prelat (a imao je neslavno držanje za vreme okupacije). Treće potpredsedničko mesto pripalo je Erneu Bisingeru (Biszinger Ernő), zemljoposledniku, koji je inače imao grofovsku titulu.

Upravni odbor od 70 članova (koji je posle bio popunjen sa još 10 članova) nimalo nije odgovarao proklamovanom načelu da Zajednica bude sveopšta narodna institucija. Nemamo prostora da detaljno proanaliziramo strukturu članstva celog Upravnog odbora. Možemo, međutim, navesti da su u Odboru u prilično velikom broju bili zastupljeni veleposednici, bogati seljaci, industrijalci, veletrgovci i intelektualci (najviše advokati). Bilo je i nekoliko maloposednika, ali samo dva zanatlije i nijedan radnik. Posebno se pazilo da u Upravnom odboru budu zastupljeni ljudi iz oba politička tabora Mađara (pristalice Varadija i Deaka, kao i sledbenici Ivana Nađa). Zajednica je trebalo da bude okvir za njihovo izmirenje. Varadi, Deak i nji-

⁶⁹ *A Nép*, 14. XII 1940, 5.

hovi najbliži saradnici bili su izabrani za članove Upravnog odbora kao i Ivan Nađ sa svojim istomišljenicima (Bela Pumer i drugi).⁶⁵⁰

Posle osnivačke skupštine Mađarske kulturne zajednice u Jugoslaviji kao i potpisivanja Jugoslovensko-mađarskog ugovora »o večnom prijateljstvu«, kulturni život Mađara u Vojvodini dobio je neviđeni polet. U većini mesta u kojima su postojala kulturna i druga društva i udruženja broj članstva se osetno povećao, a rađ je dobio veoma intenzivan tok. Sve ovo je bilo u godišnje doba kada ljudi za kulturni život imaju više vremena. U više mesta prikupljena su finansijska sredstva za otvaranje novih kulturnih domova. Sve ovo bilo je olakšano i dobrovoljnim prilozima imućnih ljudi. Otvaranje novih domova ili novih prostorija u već do tada korišćenim zgradama bilo je je pomno beleženo u mađarskoj manjinskoj štampi, obično sa uvodom koji je izražavao »duh mađarskog ujedinjenja i pomirenja«. U takvom tonu je, na primer, javnost bila izveštena o otvaranju novog doma Mađarske čitaonice u Subotici.⁶⁵¹

U raznim kontaktima sa vlastima radi žalbi opet su angažovani ljudi koji su u parlamentarnoj eri igrali vodeću ulogu rukovodstvu ZMS, ili u organizacijama Stranke u pojedinim mestima. Još krajem novembra 1940. senator Varadi i Deak tražili su prijem kod ministra saobraćaja Bešlića, pa su mu izneli žalbe da po pitanju zabrane prodaje nekretnina u pograničnoj zoni još uvek ima teškoća.⁶⁵² Isto tako su se žalili da niže prosvetne vlasti u nekim mestima i dalje prave teškoće sa mađarskom decom čija su prezimena slovenskog porekla. Žalioci su dobili čvrsta obećanja da će sve te teškoće biti otklonjene u najkraće vreme.

U prvoj polovini januara jedna novosadska delegacija Mađara na čelu sa Iziđorom Ašhom (koji je bio član rukovodstva mesne organizacije Mađarske stranke) posetila je bana Dunavske banovine i tražila da mađarsko stanovništvo u predstavničkom telu grada bude zastupljeno srazmerno svom broju (Gradsko predstavništvo, imenovano 1929. godine, umesto 11, imalo je samo 4 Mađara, a taj broj je ostao i prilikom poslednjeg imenovanja, uz 6 Nemaca, mada je njihov ukupan broj u gradu znatno manji). Po pisanju mađarske manjinske štampe, ban je pokazao puno razumevanja i spremnost da preduzme korake i ujedno je molio delegaciju da svoju žalbu podnese u pismenoj formi.⁶⁵³

Za javni život Mađara u Vojvodini početak 1941. godine ipak je bio obeležen iščekivanjem zvaničnog odobrenja Kulturne zajednice. Ispostavilo se da pre novosadskog osnivačkog skupa i izbora uprave i Upravnog odbora nije bilo konsultacije čak ni sa najznačajnijim mađarskim kulturnim institucijama. Osim toga, bilo je dosta ljudi koji su smatrali da će Zajednica zaista da se bavi kulturno-prosvetnim pitanjima i zato je trebalo birati prvenstveno ugledne i afirmisane kulturne radnike. Takva mišljenja su došla do izražaja i na sednici Upravnog odbora Mađarske čitaonice, u Subotici koja je održana krajem januara 1941. Tom je prilikom sekretar Čitaonice Karolj Kovač sa žaljenjem konstatovao da pre osnivanja Zajednice i izbora uprave Mađarska čitaonica iz Subotice nije bila konsultovana i zato

⁶⁵⁰ *Napló*, 25. XI 1940, 5—6.

⁶⁵¹ *Napló*, 17. XII 1940, 3.

⁶⁵² *Napló*, 30. XI 1940, 8.

⁶⁵³ *Napló*, 12. I 1941, 7.

se i desilo da umesto kulturnih radnika u Zajednici najvažnija mesta zauzimaju »politički eksponenti i korteši iz unutrašnjosti«.

Bilo je i drugih protesta na toj sednici, mada su neki pokušali da ublaže nastalu situaciju i da učinjene greške objasne »lokalpatriotizmom Novosađana«.

Većina je, međutim, podržala diskusiju Kovača sa napomenom da »počinjene greške treba ispraviti«.⁶⁵⁴ Izgleda da je primedaba i protesta bilo i iz drugih mesta. Diskusija je dobila dosta oštar ton i na stranicama mađarske manjinske štampe. Neki iz uprave Zajednice dali su odgovore o sastavu toga tela, ali ih liberalnije opredeljeni listovi nisu objavili (*Napló, Új Hírek*). Ujedno su ti odgovori i nehotice otkrili da uprava nema nameru da ostane na terenu isključivo kulturno-prosvetnog rada, nego i da zaplovi u političke vode. Naime, u jednom od tih odgovora ponovo je naglašeno da u okviru Zajednice mogu da rade samo oni »koji stoje na nacionalnoj i hrišćanskoj osnovi«.⁶⁵⁵

Diskusija se i dalje nastavljala. Kritike na račun uprave Zajednice upućene iz subotičke Mađarske čitaonice zadirale su najviše u buduća organizaciona pitanja. Subotičani su zauzeli stav da u onim mestima gde već deluju mađarska kulturna društva nije potrebno formiranje mesnih sekcija Zajednice, jer prouzrokuju samo rasipanje snaga i dupliranje nekih poslova.⁶⁵⁶

Iščekivanje odobrenja statuta Kulturne zajednice Madara u Jugoslaviji prošlo je u građanskom nacionalnom zanosu. Svugde, najviše u većim mestima, priređivani su »mađarski balovi«, čak i u Beogradu i Zagrebu. Naime, tu je živelo oko osam hiljada Madara, uglavnom zanatlija i radnika, koji su se preselili zbog povoljnijih uslova za zaposlenje. Po pisanju manjinske štampe naročito je bio impozantan bal koji je priređen u glavnom gradu. Njega su udostojili svojim prisustvom, sem mađarskog poslanika, i neki bivši ministri, a iz uprave Zajednice predsednik Đula Kramer, senator Imre Varadi, Ivan Nađ, Šandor Pumer i drugi.⁶⁵⁷

Posle iščekivanja, 6. februara 1941. Uprava Dunavske banovine je i službeno odobrila statut Kulturne zajednice Mađara u Jugoslaviji. Četvoročlanu delegaciju primio je lično ban, predao joj primerke odobrenog statuta i zaželeo uspešan rad. Posle svečanog čina delegacija je uputila telegram zahvalnosti kralju Petru II.⁶⁵⁸

Od prve polovine februara javni život građanskog dela mađarskog društva u Jugoslaviji prošao je u intenzivnom formiranju mesnih sekcija Zajednice. I putem štampe istican je veoma ambiciozan plan: do kraja 1941. godine učlaniti u Zajednicu sto hiljada ljudi. Ali odmah je naglašeno da dva suštinska opredeljenja treba da budu nacionalna ideja i hrišćanski moral.⁶⁵⁹

Uprava Zajednice je odmah po odobrenju rada objavila poziv da se neodložno pristupi formiranju mesnih sekcija. U svim mestima, čak i za-

⁶⁵⁴ *Napló*, 23. I 1941, 5.

⁶⁵⁵ *A Nép*, 11. I 1941, 11.

⁶⁵⁶ *A Nép*, 1. II 1941, 5.

⁶⁵⁷ *A Nép*, 1. II 1941, 6.

⁶⁵⁸ *A Nép*, 8. II 1941, 5—6.

⁶⁵⁹ *A Nép*, 8. II 1941, 1.

bačenim salašarskim krajevima, trebalo je oformiti organizacione komisije. Za članove tih komisija prvenstveno su birani članovi Upravnog odbora Zajednice, nadalje predsednici postojećih kulturnih društava i zajednica ili sportskih udruženja. Ukoliko u nekom mestu nije delovalo nijedno takvo društvo ili udruženje, građani mađarske narodnosti su sami mogli da izaberu organizacionu komisiju. Ali pre nego što pristupe radu, morali su da pribave saglasnost uprave Zajednice.

Interesantan je bio stav uprave prema postojećim kulturnim društvima i sportskim udruženjima koja su imala da se kolektivno uključe u Zajednicu. Pripadnici tih organizacija su u isto vreme morali da budu i članovi mesnih sekcija koje su se intenzivno formirale.

Po svoj prilici, prva organizaciona komisija Zajednice bila je osnovana u Senti.⁶⁶⁰

Sredinom februara mađarska manjinska štampa već je sa zadovoljstvom beležila da širom Vojvodine intenzivno teče formiranje mesnih sekcija Zajednice i da su se postojeća kulturna društva, sportska udruženja i druge organizacije masovno izjasnili za priključenje Zajednici. Tom prilikom su nabrojana sva mesta, čak i ona gde je mađarsko stanovništvo činilo manjinu.⁶⁶¹ U isto vreme su neki imućni građani mađarske narodnosti davali značajnu novčanu pomoć Zajednici. Uprava im se zahvalila sa napomenom da nema u planu prikupljanje dobrovoljnih priloga, ali će i ubuduće od dobrovoljnih davalaca primati novčane priloge.⁶⁶²

Interesantno je napomenuti da je i novosadski *Deutsches Volksblatt* sa zadovoljstvom i »priznanjem« pisao o organizacionom radu Zajednice. List je verovatno već tada zaplovio u nacional-socijalističke i antisemitske vođe, a sa druge strane je ocenio da je većina članova Uprave Mađarske kulturne zajednice u Jugoslaviji otvoreno ili potajno iredentistički određena. Naime, list je konstatovao povoljno razvijanje mađarsko-nemačkih manjinskih odnosa. Toga u prošlosti nije bilo »jer Mađari u nacionalnom osećanju nisu saglasni sa jevrejskim publicistima *Napló*-a i *Új Hírek*-a.«⁶⁶³

Krajem februara i početkom marta 1941. organizacioni rad na formiranju mesnih sekcija Zajednice dobio je još intenzivniji tok. U štampi su nabrojana nova mesta sa organizacionim komisijama i to ne samo u Bačkoj i Banatu, nego i u Sremu (Maradik, Indija, Irig) kao i u Beogradu.⁶⁶⁴

Bilo je slučajeva — po pisanju mađarske manjinske štampe — da se u nekim mestima celokupno mađarsko odraslo stanovništvo jednoglasno izjasilo za u članjivanje u Zajednicu. To se desilo, na primer, u Budisavi (gde se 256 porodica sa 798 članova upisalo u mesnu sekciju).⁶⁶⁵

Posebno se vodilo računa o tome da organizacionom mrežom Zajednice budu obuhvaćena sva mesta u zemlji gde je bilo Mađara, sem Hrvatske Banovine, gde je ranije već delovala Kulturna zajednica Hrvatske. Zato je štampa uskoro registrovala formiranje organizacionih komisija i u nekim baranjskim mestima, kao i u istočnobosanskom gradiću Bijeljini.⁶⁶⁶

⁶⁶⁰ *Napló*, 11. II 1941, 9.

⁶⁶¹ *A Nép*, 15. II 1941, 5.

⁶⁶² *Napló*, 16. II 1941, 4.

⁶⁶³ *Deutsches Volksblatt*, 16. II 1941.

⁶⁶⁴ *A Nép*, 1. III 1941, 6; *Reggeli Újság*, 17. II 1941, 3.

⁶⁶⁵ *A Nép*, 1. III 1941, 1.

⁶⁶⁶ *A Nép*, 15. III 1941, 6—7.

Sredinom marta već je saopšteno javnosti da su u mesne sekcije Zajednice formirane u 109 mesta, a broj uključenih društava i udruženja je 124.⁶⁶⁷

U procesu ubrzanog formiranja mesnih sekcija Zajednice bilo je primarno pitanje uslova za jedinstvo onih koji su sebe smatrali vođama Mađara u Jugoslaviji. Ovde prvenstveno mislimo na pristalice senatora Varadija (koji su uvek naginjali u svojim kompromiserskim političkim odlukama prema vladajućim krugovima u Beogradu) i na istomišljenike Ivana Nađa (donedavne vatrene pristalice Vojvođanskog pokreta u krilu udružene opozicije). Osim toga, značajno je da li će to jedinstvo svoje zemlje graditi na perspektivi daljeg življenja u Jugoslaviji, ili će svoj budući rad temeljiti na računici skorašnje propasti Kraljevine Jugoslavije. Doduše, posle potpisivanja Jugoslovensko-mađarskog ugovora o »večnom prijateljstvu«, prva alternativa je izgledala realnija. Ali rat u Evropi je sadržao u sebi mogućnost iznenadnih spoljnopolitičkih obrta kada je i druga alternativa mogla da izbije u prvi plan. Čini se da je ta druga alternativa bila privlačnija za oba politička tabora. Računalo se, naime, na mirnu reviziju jer se Mađarska potpisivanjem Ugovora nije odrekla obnavljanja granica. Zato je jedinstvo građanskih snaga tadašnjeg mađarskog društva u Jugoslaviji bilo neophodno. Inicijativa za uspostavljanje jedinstva potekla je od senatora Varadija. On je početkom marta, prilikom svog 74-og rođandana, dao izjavu predstavnicima mađarske manjinske štampe o nužnosti sloge među političkim vođama mađarske manjine u Jugoslaviji. Po zamisli Varadija, bilo bi neophodno jedno uže političko telo iz oba tabora koji su proteklih godina bili na suprotnim političkim pozicijama. Varadi je za početak pomirenja smatrao najcelishodnijim da u to uže telo, sem njega, uđe Leon Deak, koji bi predstavljao Bačku, a Ivan Nađ bi uzeo nekog iz kruga svojih pristalica, kao i Erne Bisinger — član Uprave Zajednice. Ovaj poslednji se na političkom polju još nije istakao i predstavljao bi pogodnu ličnost za povezivanje ostalih članova toga užeg tela i za savladivanje eventualnih spornih pitanja.⁶⁶⁸

Ne zna se tačno kako je Ivan Nađ reagovao na tu inicijativu Varadija. List *A Nép* nije ništa zabeležio o predlogu Varadija. Iz toga se može zaključiti da Ivan Nađ i njegovi dugogodišnji istomišljenici nisu odmah prihvatili inicijativu. Sa druge strane, formiranje takvog tela nije ni bilo neophodno. Varadi sa svojim najbližim ranijim saradnicima, kao i Ivan Nađ i njegovi saradnici (Pumer Bela, Bagi Peter), već su praktično bili u istom političkom telu, u Upravi Kulturne zajednice, na platformi »nacionalnog opredeljenja i hrišćanskog morala«.⁶⁶⁹

U jeku osnivanja mesnih sekcija Zajednice, u mađarskoj manjinskoj štampi (koja je veoma pomno pratila proces izgradnje te organizacione mreže) istaknuta je i važnost formiranja zadružnih organizacija u svim sferama života. Tom prilikom su date samo osnovne konture ciljeva za društvenog pokreta, koji je, inače, bio obuhvaćen u programu Zajednice. Dalje se, između ostalog, insistiralo na jačanju Zadruga za izgradnju porodič-

⁶⁶⁷ *A Nép*, 15. III 1941, 2; *Reggeli Ujság*, 14. III 1941, 8.

⁶⁶⁸ *Napló*, 2. III 1941, 4.

⁶⁶⁹ *A Nép*, 2. XI 1941, 6.

nih kuća i samopomoć, za koju je ocenjeno da nije prihvaćena u celini od mađarskog društva. Bilo je rasprostranjeno mišljenje da je u prvoj fazi neophodno formiranje privrednih udruženja, a tek posle zadruga.⁶⁷⁰ Interesantno je napomenuti da su prvi primer dali vojvođanski mađarski manjinski pisci. Oni su, na svom skupu u Somboru početkom februara, oformili svoju zadrugu.⁶⁷¹

Istini za volju, treba napomenuti da su upravne vlasti pokazale maksimalnu toleranciju u vreme procesa formiranja mesnih sekcija Zajednice. Nacionalni zanos i osetljivost političke klime često su smetali. O tome ima pismenih tragova. Nesumnjivo je da bi perspektive manjinskog života bile u mnogo čemu svetlije da ih skorašnji sudbonosni događaji nisu presekli.

Vlasti su pokazale dobru volju da se reše i preostala pitanja koja su opterećivala manjinski život.

Jedno od bolnih pitanja bilo je, na primer, razrezivanje poreza. U komisijama koje su formirane po srezovima malo je bilo Mađara, naročito u mestima gde su u manjini. Zbog toga su skoro redovno činjene greške (u većini slučajeva namerne) na njihovu štetu. U komisijama koje su naime novane sredinom januara takvih je nepravilnosti već bilo sve manje. Ovu pozitivnu promenu je zabeležila i mađarska manjinska štampa.⁶⁷²

O spremnosti vlasti da otklone sve što još eventualno može da otežava manjinski život, davali su izjave najodgovorniji predstavnici. U tom smislu je sredinom februara govorio i ban Dunavske banovine Branko Kijurina.⁶⁷³

Da sve te izjave nisu bile samo formalne, kao ranije, možemo potvrditi ovim pozitivnim primerom. Jedan bivši policajac mađarske narodnosti u Subotici, koji je 1919. godine bez razloga otpušten, u drugoj polovini februara 1941. godine dobio je penziju za protekle dvadeset dve godine (ukupno 150.000 dinara).⁶⁷⁴

I adekvatno predstavništvo Madara u organima vlasti postalo je veoma akutno. Ovo pitanje je postavljeno i na stupcima mađarske manjinske štampe kad je (za 17. mart 1941) sazvana sednica Banovinskog veća Dunavske banovine. Bilo je, naime, nagađanja da li će Veće biti popunjeno novim članovima mađarske narodnosti. Tada su, od ukupno 84 člana, samo četvorica bili Madari, a jedan od njih je u međuvremenu umro (nije bilo još popunjeno njegovo upražnjeno mesto).⁶⁷⁵

U toku marta 1941. formiranje novih mesnih sekcija Kulturne zajednice Madara u Jugoslaviji bilo je intenzivno. Izgleda, međutim, da su u Subotici i dalje ostale ozbiljne dileme da li je celishodno formiranje sekcija u mestima gde deluju mađarska kulturna društva. Naime, prošlo je mesec dana od zvaničnog odobrenja rada Zajednice, a tek tada je oformljena organizaciona komisija u gradu. Mađarska čitaonica je i tada posvetila veću pažnju svojim podsekcijama u perifernim delovima grada kao i u obližnjem naseljenom mestu Radanovcu.⁶⁷⁶

⁶⁷⁰ *A Nép*, 8. II 1940, 7—8.

⁶⁷¹ *A Nép*, 8. II 1940, 7—8.

⁶⁷² *Napló*, 19. I 1941, 15.

⁶⁷³ *Napló*, 17. II 1941, 2.

⁶⁷⁴ *Napló*, 21. II 1941, 5.

⁶⁷⁵ *Napló*, 1. III 1941, 7.

⁶⁷⁶ *A Napló*, 11. III 1941, 11.

Poslednji važniji događaj u životu mađarske nacionalne manjine, na osnovu podataka iz manjinske štampe i savremene arhivske dokumentacije, bilo je ponovno otvaranje mađarskih razreda u osnovnoj školi u Kupusini (gde već petnaest godina unazad nije bila izvođena nastava na mađarskom jeziku).⁶⁷⁷

U međuvremenu je i zadružni pokret postizao dosta solidne rezultate. Planirano je osnivanje osam filijala već postojeće zadruge, ali su martovski događaji taj rad presekli.⁶⁷⁸ Veoma interesantan događaj je i formiranje Mesne sekcije Zajednice u Senti, koji je — po pisanju manjinske štampe — protekao u optimističkom raspoloženju, uz učešće Đule Kramera, Leona Deaka, Ivana Nađa i drugih. I na ovom skupu je bilo naglašeno da je osnovno opredeljenje Zajednice — »nacionalni smisao«.

Posebno je istaknut govor Leona Deaka, koji je pravdao politiku bivše ZMS. Ujedno je pozvao u redove Zajednice i one koji su se »razočarali u dosadašnjim internacionalnim opredeljenjima«. Nije zabeležena, međutim, sadržina govora Ivana Nađa.⁶⁷⁹

Poslednje mesne podružnice pre martovskih događaja bile su formirane u Bačkom Gradištu, Bogojevu, Kaću i Bačkom Monoštoru (a najavljeni su osnivački zborovi u 15 mesta).⁶⁸⁰ Uspostavljanjem nove vlade, pod predsedništvom Dušana Simića, dalji zborovi su bili zabranjeni.

Ako možemo verovati u podatke mađarske manjinske štampe, do 25. marta 1940. u Kulturnu zajednicu Madara u Jugoslaviji bilo je upisano 100.000 članova uglavnom iz redova građanstva, ali je bilo i dosta radnika.^{680a} Treba napomenuti da jedan deo tadašnjeg mađarskog življa, a posebno građanstva, nije više verovao u korenito poboljšanje manjinskog položaja ni posle potpisivanja Jugoslovensko-mađarskog ugovora o »večnom prijateljstvu«. Oni nisu verovali ni u opstanak versajske Jugoslavije, nezavisno od njene proosovinske politike. Ipak, veći deo članstva je iskreno verovao u program Zajednice, koja obuhvata sve Mađare na teritoriji zemlje (sem Hrvatske banovine, gde je postojala slična organizacija s kojom je trebalo tešnje da saraduje). Te mase nisu verovala u oslobodilačku misiju hortijevske Mađarske, niti su smatrale nemogućim da Jugoslavija izbegne ratna razaranja. Očekivali su da će Zajednica poboljšati njihov politički i ekonomski položaj.

8. MARTOVSKI DOGAĐAJI I APRILSKI RAT

Nemamo ovde prostora da detaljno govorimo o pristupanju vlade Cvetković—Maček Trojnom paktu. Sva ta pitanja su, smatramo, već temeljno obrađena u našoj istoriografiji.

Položaj mađarske manjine u Jugoslaviji se posle potpisivanja Jugoslovensko-mađarskog ugovora za kratko vreme osetno poboljšao. Vlasti su — kao što smo u prethodnom delu sa nekoliko primera ilustrovali — zaista

⁶⁷⁷ *Napló*, 23. III 1941, 10.

⁶⁷⁸ *A Nép*, 22. III 1941, 6.

⁶⁷⁹ *Napló*, 25. III 1941, 5.

⁶⁸⁰ *A Nép*, 29. III 1941, 7.

^{680a} *Napló*, 23. III 1941, 10.

pokazale spremnost da se intenzivno pristupi rešavanju pitanja koja bi mogla da opterete ne samo jugoslovensko-mađarske međudržavne odnose, nego i da prouzrokuju nerazpoloženje mađarske nacionalne manjine. Međutim, martovski događaji su izazvali drugačiji tok.

Mađarska manjinska štampa nije registrovala događaje koji su sledili posle potpisivanja sramnog pakta. Ništa nije bilo objavljeno o demonstracijama širom Vojvodine i zato nismo mogli saznati, na osnovu postojećih izvora, da li je bilo i Mađara među učesnicima u tim demonstracijama. Ali se zna da su one organizovane i u mestima gde je bilo mađarskog življa u značajnom broju (Subotica, Senta, Novi Sad). Dat je, međutim, veliki publicitet dolasku na presto kralja Petra II, kao i njegovom proglassu. U svim listovima se ističe da je u celoj zemlji »sa neopisivim oduševljenjem« primljena vest o dolasku kralja Petra II na presto.⁶⁸¹

Mađarska manjinska štampa je izražavala podršku i lojalnost novoj vladi i dinastiji. Između ostalog, kaže se da je primarna obaveza svakog poštenog građanina rad i lojalnost. Ovu obavezu će svako ispuniti jer je diktira i mađarsko poštenje i »njihovo prirodno biće«. Navedeno je da su Mađari u Jugoslaviji tih dana okrenuti prema prestolu »sa najlepšim željama«.⁶⁸² Ali sve je to na političkoj površini izgledalo drugačije. Reklo bi se da su iredentistički krugovi zauzeli stav iščekivanja daljeg raspleta.

Članci mađarske manjinske štampe sledećih dana su kratko saopštavali najvažnije događaje, bez komentara. Iz tih vesti površno gledano moglo se zaključiti da se društveni i kulturni život mađarske nacionalne manjine odvijao uobičajeno. Objavljeno je, na primer, da je u Malom Gunarosu oformljena mesna sekcija Kulturnog saveza Mađara i da je omladinska sekcija Mađarske čitaonice u Subotici organizovala veoma interesantno predavanje o vladavini mađarskog kralja Bele III.⁶⁸³

Međutim, iz nekih vesti je pažljiviji čitalac mogao zaključiti da sledeći dan neće doneti ništa dobro. Bilo je, na primer, saopšteno javnosti da su predstavnici Nemaca u Jugoslaviji dali izjavu o svojoj lojalnosti, a sutradan je usledilo zvanično saopštenje da su nemački državljani napustili Jugoslaviju.⁶⁸⁴

Javnost je iz štampe saznala tih dana i to da je novi ban Dunavske banovine Milorad Vlaškalin stupio na svoju dužnost. Povodom ove upravne promene odmah je objavljen i njegov poziv stanovništvu da građani budu mirni, niko da ne napusti svoje radno mesto i da ne nasedne alarmantnim vestima.⁶⁸⁵

Tih dana su se na međunarodnoj političkoj sceni odigrali dramatični događaji, o kojima ni mađarska manjinska javnost u Jugoslaviji skoro ništa nije znala. Svakako je samo malom broju ljudi bilo poznato da su Hitler i nemački Generalštab već doneli odluku o napadu na Jugoslaviju i da je tom prilikom traženo učešće Hortijeve Mađarske, kojoj je ujedno obećano i zaćovoljavanje revizionistićkih želja. Niko nije znao ni o dilemama predsednika mađarske vlade Pala Telekija. Mada je bio verni pristalica

⁶⁸¹ *A Nép*, 5. IV 1941, 1; *Napló*, 31. III 1941, 1; *Reggeli Újság*, 8. III 1941, 1.

⁶⁸² *Napló*, 28. III 1941, 1.

⁶⁸³ *Napló*, 29. III 1941, 16; 2. IV 1941, 11.

⁶⁸⁴ *Napló*, 30. III 1941, 4; 1. IV 1941, 4.

⁶⁸⁵ *Napló*, 1. IV 1941, 2.

kontrarevolucionarnog režima i revizionističkih aspiracija, on je — kao pošten čovek — bio protiv kršenja Ugovora »o večnom prijateljstvu«. I kada je od mađarskog poslanika obavešten da će, u slučaju učešća Mađarske u napadu na Jugoslaviju, Engleska prekinuti diplomatske odnose sa njom, on je (u noći između 2. i 3. aprila) izvršio samoubistvo.

Njegova smrt je zabeležena na stupcima mađarske manjinske štampe. Ali rečeno je samo ono što je tih dana objavila mađarska štampa: da je Teleki u poslednje vreme patio od duboke depresije i da je verovatno to razlog njegovog tragičnog čina.⁶⁸⁶

Iza detaljnog pisanja o njegovim zaslugama i o tome da je cela Mađarska u dubokoj žalosti krila se i sumnja u istinitost zvaničnog saopštenja o uzrocima Telekijevog samoubistva. U *Napló*-u se 5. aprila ponovo daje osvrt na Telekijeve političke zasluge uz mišljenje da će »pozadinu njegove smrti objasniti istoričari«. Ujedno se ocenjuje i »da njegova žrtva nije bila uzaludna«.⁶⁸⁷

Do sada nismo naišli na trag o tome da je neko od voda Madara u Jugoslaviji tada kontaktirao sa mađarskim poslanstvom. Međutim, tih dana su bivši senator Imre Varadi i Leon Deak stigli u Novi Sad, a na dan napada na Jugoslaviju mađarska manjinska štampa (koja je štampana prethodnog dana) piše da oni traže prijem kod novog bana Dunavske banovine. Do ovoga susreta je došlo 5. aprila i ban Vlaškalin je istoga dana dao zvaničnu izjavu o tome da mu se vode Madara i Nemaca obraćaju s poverenjem. On tvrdi da nema istine u vestima o proganjanju Nemaca i da niko od njih nije ubijen. U samoj Vojvodini su ponegde na nemačkim kućama razbijali prozore, jer nisu bile istaknute nacionalne zastave, ali su povodom tih nemilih događaja vlasti pokrenule energičnu istragu.⁶⁸⁸

Građani su 6. aprila izvešteni da je izbio rat. Slušali su saopštenje Radio-Beograda o bombardovanju prestonice i drugih gradova, a usred saopštenja glas iz radija je naglo umukao. Oni su u ranim jutarnjim časovima mogli da posmatraju talase nemačkih aviona koji su išli u pravcu Beograda. U okolini Novog Sada stanovnici su nekoliko puta čuli žestoku paljbu jugoslovenske protivavionske artiljerije koja je bezuspešno tukla neprijateljske avione. Istoga dana oni su u šajkaškom kraju mogli da posmatraju i vazдушnu borbu. Jedan nemački bombarder, verovatno pogođen, zaostao je od ostalih i pokušao da se spase od dva jugoslovenska lovca. Oni su ga sustigli i nakon desetominutne borbe on se srušio u žabaljskom ritu, a posada je izginula.

Kod iredentistički raspoloženih ljudi nastalo je grozničavo iščekivanje i nagađanje dokle će trajati rat, kad će trupe Nemačkog Rajha ući u Bačku i Banat, hoće li krenuti u osvajanje i armija Hortijeve Mađarske. Bilo je, međutim, dosta ljudi i među mađarskim stanovništvom koji su bili tih dana vrlo zabrinuti, naročito među radnicima. Čulo se tih dana dosta reči iz usta onih koji su se 1919. godine zatekli u Mađarskoj kao aktivni učesnici u proleterskoj revoluciji, ili pak koji su se iz nekih drugih razloga našli тамо. Ti ljudi, svedoci mnogih grozota kontrarevolucionarnog terora, nisu vi-

⁶⁸⁶ *Napló*, 4. IV 1941, 1—2.

⁶⁸⁷ *Napló*, 5. IV 1941, 1—2.

⁶⁸⁸ *Napló*, 6. IV 1941, 1.

deli nimalo privlačnu perspektivu u ulasku hortijevskih trupa u Bačku i Banat. Iz dana u dan širile su se razne vesti o porazima jugoslovenske vojske. Međutim, o stanju na bojištima mađarska manjinska štampa ništa nije objavljivala kao da se rat nije ni vodio na tom prostoru. Bilo je samo saopšteno da je Jugoslavija sa Sovjetskim Savezom sklopila savez o nenapadanju i prijateljstvu.⁶⁸⁹

Mađarska manjinska štampa je 10. aprila 1941. poslednji put objavila vesti koje su se odnosile na Jugoslaviju kao zajedničku državu i Mađara. Toga dana je izašao proglas kralja Petra II koji je završio borbenim ohrabrenjem: »Napred u pobedu!«

Istog dana je Radio-Beograd ponovo progovorio i saopštio »da ćemo napad odbiti« i da je »naša avijacija postigla značajne uspehe«. Listovi su na prvoj stranici izvestili javnost da jugoslovenske trupe uspešno napreduju u Albaniji.⁶⁹⁰

Sada, međutim, znamo da je toga dana (10. aprila) proglašena Nezavisna Država Hrvatska, a da su kralj i njegova pratnja sa nikšićkog aerodroma pobjegli iz zemlje.

Sutradan su sa severa krenule u napad i trupe hortijevske Mađarske protiv zemlje sa kojom je pre nekoliko meseci bio potpisan Ugovor »o večitom prijateljstvu«. Naravno, i mađarskom javnom mnjenju je trebalo dati neko obrazloženje za ovaj sramni čin. Regent Horti je u svom proglasu, između ostalog, naveo da je Ugovor sklopljen sa tadašnjom jugoslovenskom miroljubivom vladom koja je, međutim, srušena. Zemlja — ugovorna strana više ne postoji i on je smatrao svojom svetom obavezom da zaštiti tačnije Mađare od anarhije. Njegov proglas bio je završen poznatom iredentističkom parolom: »Napred do hiljadugodišnjih granica!«⁶⁹¹

⁶⁸⁹ *Napló*, 8. IV 1941, 4.

⁶⁹⁰ *Napló*, 10. IV 1941, 1.

⁶⁹¹ Karsai Elek, *A budai Sándor-palotában történt*, Budimpešta 1937, 462—464.

